

теоретичного і професійного рівня робітничих кадрів, поширенням передового досвіду, що сприяло зростанню продуктивності праці. Так, якщо в 1966 р. вона становила 104% у порівнянні з рівнем 1965 р., то в 1970 р. — 128% [8, с. 55].

Величезні плани комуністичного будівництва вимагають подальшого підвищення загальноосвітнього і професійного рівня виробничників, збільшення кількості висококваліфікованих кадрів. Ось чому XXV з'їзд КПРС крім завдання підготувати в десятій п'ятиріччі в системі професійно-технічної освіти близько 11 млн. кваліфікованих робітників висунув вимогу поліпшити підготовку робітників масових професій безпосередньо на виробництві [3, с. 248—249].

Список джерел і літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне зібр. тв., т. 40. 2. Матеріали XXIII з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1966. 286 с. 3. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К. Політвидав України, 1976. 288 с. 4. КПСС в резолюціях и рішеннях съездов конференцій и пленумов ЦК, т. 9. М., 1972. 5. Компартия Украины в резолюциях и рішеннях съездов, конференцій и пленумов ЦК, т. 2. К., 1977. 6. Конституція (Основний закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., Політвидав України, 1977. 60 с. 7. Народна освіта, наука і культура в Українській РСР. Статистичний збірник. К., 1973. 8. УРСР в цифрах. К., Статистика, 1970. 9. Рабочий класс развитого социалистического общества. М., Мысль, 1974. 10. Известия, 1971, 22 трав. 11. Рабочая газета, 1967, 11 трав. 12. Радянська школа, 1969, № 7. 13. Фрунзенець. Органи адміністрації та парткому Сумського машинобудівного заводу ім. Фрунзе, 1968, 30 серп. 14. Харківський партархів обкому Компартії України, ф. 2, 20, 25, 26, 58, 69, 124. 15. Полтавський партархів обкому Компартії України, ф. 592. 16. Полтавський державний обласний архів, ф. Р-8764.

В. Г. ЛЯШЕНКО

МАСОВО-ПОЛІТИЧНА РОБОТА ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ ПО ПОЛІПШЕННЮ ЯКОСТІ ПРОДУКЦІЇ І ПОСИЛЕННЮ РЕЖИМУ ЕКОНОМІЇ (1971—1975)

Курс на підвищення ефективності промислового виробництва — найважливіша складова частина економічної політики КПРС. У Постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» підкреслюється, що динамічний і пропорційний розвиток виробництва, піднесення його ефективності, всемірне поліпшення якості роботи і швидке зростання продуктивності праці є вірним шляхом зміцнення могутності нашої Батьківщини [4, с. 10].

Вивчення і узагальнення досвіду роботи партійних організацій по втіленню в життя економічної політики партії має велике теоретичне і практичне значення. За останні роки історико-партійна література поповнювалася працями, в яких на великому фактичному матеріалі досліджуються форми і методи діяльності партійних організацій України в промисловості, розглядаються шляхи підвищення ефективності виробництва і продуктивності праці, поліпшення керівництва соціалістичним змаганням [5, 9, 12, 13]. Однак питання масово-політичної роботи партор-

ганізацій серед трудящих промислових підприємств республіки досліджені ще недостатньо. Разом з тим аналіз архівних джерел і літератури, написаної партійними, радянськими і господарськими працівниками, свідчить про те, що масово-політична робота була важливим елементом у боротьбі партії за підвищення якості продукції і посилення режиму економії.

Мета цієї статті — висвітлити діяльність партійних організацій України в роки дев'ятої п'ятирічки по розгортанню масово-політичної роботи, по поліпшенню якості продукції і посиленню режиму економії серед трудящих промислових підприємств.

В. І. Ленін зазначав: «...чим глибше перетворення, яке ми хочемо зробити, тим більше треба підняти інтерес до нього і свідоме ставлення, переконати в цій необхідності нові й нові мільйони і десятки мільйонів» [1, с. 133—134]. Важливу роль у пропаганді економічної політики партії відіграють засоби масової інформації, зокрема преса. На XXV з'їзді КПРС підкреслювалося, що партійні організації «покликані здійснювати повсякденне, конкретне керівництво пресою, добиватися підвищення ідейного рівня і дієвості її виступів» [3, с. 88].

У досліджуваній період партійні органи і парторганізації республіки приділяли велику увагу висвітленню на сторінках газет проблем поліпшення якості продукції і посилення режиму економії. Так, у березні 1971 р. на засіданні бюро Харківського міськкому партії було заслухано питання про хід громадського огляду на честь XXIV з'їзду КПРС по підвищенню технічного рівня і надійності продукції, що виготовлялася на підприємствах міста. Приймавши рішення продовжити огляд до кінця року, бюро зобов'язало редакції газет «Соціалістична Харківщина», «Красное знамя», «Вечірній Харків», а також обласний комітет по телебаченню і радіомовленню ширше висвітлювати його хід, пропагувати досвід передових підприємств [20, ф. 69, оп. 42, спр. 141, арк. 121].

Цінний досвід нагромадила Львівська партійна організація. При редакціях обласних газет «Вільна Україна» і «Львовская правда» були створені ради по якості продукції, до складу яких увійшли представники партійних і профспілкових організацій, наукових установ, підприємств промисловості і торгівлі [13, 1976, № 3, с. 26]. У постійних рубриках — «Управління якістю», «Бесіди про якість», «Товарам для народу — відмінну якість» — розповідалося про розробку і впровадження на підприємствах міста і області комплексної системи управління якістю, аналізувався досвід роботи партійних організацій, критикувалися відстаючі. За роки дев'ятої п'ятирічки на сторінках «Львовской правды» було вміщено понад 200 публікацій, присвячених боротьбі трудящих за високу якість продукції [10, с. 42].

Важливого значення в розгортанні масово-політичної роботи партійні організації республіки надавали заводським багатотиражним газетам, стінній пресі, радіомовленню. Про це свідчить

досвід парторганізації Кременчуцького автомобільного заводу. На сторінках газети «Автобудівник», в програмах заводського радіо і в стіннінках широко висвітлювалася боротьба колективу за збільшення ресурсу автомобіля, пропагувався досвід бездефектної праці, критикувалися відстаючі [8, с. 36—37]. Це дало змогу партійній організації автозаводу донести до свідомості кожного трудівника державну важливість накресленого завдання, мобілізувати зусилля колективу на його виконання.

Така ж робота проводилася і на інших підприємствах республіки. Так, з ініціативи партійного бюро відділу головного конструктора Ждановського заводу важкого машинобудування в заводській газеті «Ждановский машиностроитель» відкрилася нова рубрика — «Виробам ЖЗВМ — знак якості» [19]. За 1974 р. під цією рубрикою було опубліковано 14 статей. На Харківському турбінному заводі багатотиражна газета «Кіровоць» ще в 1971 р. запровадила спеціальну рубрику — «Якість — завдання номер один». Питанням поліпшення якості турбін неодноразово присвячувалися випуски заводських радіопередач [20, ф. 25, оп. 41, спр. 671, арк. 146].

Велику роль у мобілізації трудових колективів на боротьбу за підвищення якості продукції і посилення режиму відіграє наочна агітація. У досліджуваний період на запорізькому заводі «Комунар» використовувалися такі лозунги: «Піднесемо якість «Запорожця» до рівня кращих зразків!», «Складальник! Чи включився ти в соціалістичне змагання за бездефектну працю?» [15]. Вони зосереджували увагу трудящих на першочергових завданнях колективу. Набули поширення лозунги з закликом до робітників конкретних професій. Наприклад, у виробничому об'єднанні «Запорожтрансформатор» один з лозунгів закликав: «Штампувальники! Заощаджуйте кольорові метали! Пам'ятайте! Один кілограм мідного дроту коштує 82 копійки» [15].

Велику увагу питанням вдосконалення наочної агітації приділяв партком Харківського заводу «Серп і молот». У жовтні 1971 р. в спеціально розробленому плані він накреслив заходи по оновленню наочної агітації на території підприємства в цехах і відділах [20, ф. 124, оп. 1, спр. 1975, арк. 115].

В діяльності Львівської міської партійної організації чільне місце займали питання ідеологічного забезпечення соціалістичного змагання за випуск високоякісної продукції. З цією метою широко застосовувалися засоби наочної агітації. Так, у цехах, відділах і на території виробничого об'єднання «Мікроприлад» заводу алмазних інструментів, нафтопереробного вивішувалися повідомлення про присвоєння Знака якості різним видам продукції, лозунги — «Якість — завдання генеральне», «Робітнича совість — кращий контролер», «Бездефектне виготовлення продукції — обов'язок кожного колективу» [7, с. 99].

На багатьох підприємствах України набули поширення «Екрани» і «Стенди» якості, які стали ефективним засобом вихован-

ня трудящих, мобілізації їх зусиль на боротьбу за випуск високоякісної продукції. На Одеському заводі будівельно-обробних машин в усіх цехах були оформлені стенди «Якість нашої роботи», що відбивали результати праці кожного виробничника, бригади, зміни, цеху [17].

Цікавою формою наочної агітації стало паралельне вміщення на стендах інформації про зразки праці і матеріалу про тих, хто допускає брак у роботі. Так, у цеху № 2 Торезького електротехнічного заводу на спеціальному стенді вміщувалися показники якості продукції і прізвища робітників, які одержали право працювати з особистим клеймом, а поряд — список прізвищ під рубрикою «Бракороби». На столі біля стенду експонувалися браковані деталі, а під ними — повідомлення, хто допустив брак [16].

Партійні організації постійно узагальнювали і популяризували досвід кращих колективів. Так, пленум Московського райкому партії м. Харкова в листопаді 1971 р. схвалив рекомендації для поширення досвіду роботи партійних організацій заводів «Кондиціонер», і «Промзв'язок-2», де широко використовувалися «Дошки якості» і «Дошки бракоробів» [20, ф. 25, оп. 41, спр. 671, арк. 146].

Партія розглядає усну політичну агітацію як один з найважливіших засобів виховання трудящих у дусі марксистсько-ленінського світогляду і комуністичної переконаності. У Постанові ЦК КПРС «Про підвищення ролі усної політичної агітації у виконанні рішень XXV з'їзду КПРС», прийнятих 1 лютого 1977 р., підкреслюється, що агітаційно-масові заходи повинні забезпечувати вчасне і кваліфіковане роз'яснення трудящим подій, сприяти зростанню їх творчої енергії, націлювати на підвищення ефективності виробництва і поліпшення якості праці [2]. Значну діяльність по вихованню у трудящих комуністичного ставлення до праці здійснюють групи політінформаторів, лекторів партійних комітетів і товариства «Знання», агітколективи.

В 1971—1975 рр. масово-політичну роботу серед трудових колективів республіки проводили близько 306 тис. політінформаторів, 84% яких становили комуністи і комсомольці [5, с. 84].

Парторганізації промислових підприємств націлювали агітколективи на всебічне висвітлення питань економічної політики партії, зокрема поліпшення якості продукції і посилення режиму економії. Так, партком Харківського заводу «Серп і молот», розглянувши у березні 1971 р. питання «Про стан і заходи по поліпшенню якості двигунів», зобов'язав голову первинної організації товариства «Знання» організувати цикл лекцій з проблем поліпшення якості продукції [20, ф. 124, оп. 1, спр. 1970, арк. 41].

Під керівництвом партійної організації велику виховну роботу на Кременчуцькому автомобільному заводі проводили головні фахівці, конструктори, технологи, економісти. Активно діяла заводська первинна організація товариства «Знання».

В лекціях на теми: «Автомобілям Краз — підвищений ресурс», «Підвищення ресурсу — завдання номер один» лектори закликали автозаводців наполегливо боротися за здійснення запланованих заходів по підвищенню продуктивності праці, удосконаленню технологічних процесів [11, с. 31].

, Партиїні організації вживали дієвих заходів щодо поліпшення якісного складу агітаторів і політінформаторів, зміцнювали їх контингент комуністами і комсомольськими активістами. Всього у виробничих колективах України на кінець 1975 р. працювало понад 400 тисяч агітаторів [5, с. 86].

У практику роботи партійних організацій увійшли постійно діючі семінари, інструктивні наради, звіти пропагандистів, агітаторів і політінформаторів про виконану роботу. Так, партійне бюро цеху точного литва заводу «Серп і молот» заслухало звіт начальника ВТК, який, будучи політінформатором, проводив бесіди на тему «Колектив цеху в боротьбі за підвищення якості продукції» [20, ф. 124, оп. 1, спр. 2207, арк. 28].

Партійні організації постійно прагнули до підвищення ефективності усної агітації. Наприклад, партійний комітет Горлівського хімічного комбінату на засіданні в листопаді 1975 р., заслухавши питання «Про стан та ефективність політичної інформації в цеху стіролу», констатував, що агітаційно-масову роботу серед трудящих підприємств проводили 265 політінформаторів і 262 агітатори. Було відзначено успіхи і вказано на недоліки зокрема, піддано принципів критичі партійне бюро цеху стіролу, яке протягом звітного періоду жодного разу не обговорило питання про стан масово-політичної роботи, не заслухало звітів політінформаторів, агітаторів, пропагандистів [18].

Бюро Орджонікідзевського райкому партії м. Харкова в березні 1971 р. обговорило питання «Про дієвість масово-політичної роботи по поліпшенню використання резервів виробництва і посиленню режиму економії на заводі «Південкабель». Відзначалася діяльність партійного комітету підприємства, який регулярно проводив семінари ідеологічного активу з питань використання резервів виробництва і посилення режиму економії [20, ф. 26, оп. 42, спр. 581, арк. 22].

Партійні організації проводили велику роботу по забезпеченню гласності трудових досягнень передовиків виробництва. Наприклад, на Свеському насосному заводі (Сумська область) наказ дирекції про присудження тій або іншій деталі заводського знака якості, як правило, оголошував на робітничих зборах. В урочистій обстановці бригаді чи окремому виробничнику вручався «Паспорт якості» [14].

На підприємствах республіки набула поширення така форма виховної роботи як вручення молодим робітникам пам'яток, що знайомили їх з завданнями, які стоять перед колективом. У Львівському виробничому об'єднанні ім. 50-річчя Жовтня прийнято на роботу одержували «Пам'ятку про бездефектну працю»

Іх знайомили з відгуками споживачів, з вимогами до якості виробів тощо [13, 1976, № 3, с. 36].

На Полтавському заводі штучних алмазів молодим робітникам вручалася «Пам'ятка про бездефектне виготовлення продукції», яка починалася словами: «Якість продукції — гордість нашого колективу. Головне завдання — досягнення з усіх основних видів продукції вищої категорії якості. Пам'ятай! Ти несеш відповідальність за якість продукції і виконану роботу» [6, с. 78].

Таким чином, аналіз свідчить, що в роки дев'ятої п'ятирічки партійні організації України приділяли значну увагу організації масово-політичної роботи, спрямованої на поліпшення якості і посилення режиму економії, що на сучасному етапі розвитку радянської держави Комуністична партія вважає найважливішим народногосподарським завданням. Широко застосовуючи засоби масової інформації, лекційну і пропагандистську роботу, наочну агітацію, партійні організації виховували у трудящих почуття гордості за заводську марку, втілювали в життя лозунг «Радянське — значить відмінне».

Список джерел і літератури: 1. *Ленін В. І.* Доповідь Всеросійського центрального комітету і Ради Народних комісарів про зовнішню і внутрішню політику. 22 грудня. — Повне збір. творів, т. 42, с. 122—154. 2. КПСС в резолюціях і рішеннях съездов, конференцій і пленумов ЦК, изд. 8-е, доп., т. 12, с. 450. 3. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 288 с. 4. Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 р. К., Політвидав України, 1977. 31 с. 5. Авангард трудового колективу. З досвіду роботи партійних організацій України в період між XXIV і XXV з'їздами КПРС. К., Політвидав України, 1976. 260 с. 6. Знак качества обявывает. Харьков, Прапор, 1975. 150 с. 7. Ідейному вихованню — дієвість і якість. Львів, Каменяр, 1976. 102 с. 8. *Козенко М. Г.* На главном направлении соревнования. Харьков, Прапор, 1974. 103 с. 9. КПРС — організатор і натхненник соціалістичного змагання у промисловості України. К., Політвидав України, 1975. 285 с. 10. Курс на качество. К., Политиздат Украины, 1976. 101 с. 11. *Остапенко В.* Висока якість — вимога часу. К., Політвидав України, 1976. 69 с. 12. *Полурез В. І.* Деятельность КПСС по повышению эффективности промышленного производства в условиях развитого социализма. К., Вища школа, 1974. 229 с. 13. Вопросы истории КПСС, 1976. № 3, с. 16—28. 14. Рабочая газета, орган ЦК Компартії України, 1974: 3 серп. 15. Индустриальное Запорожье, орган Запорізького обкому Компартії України і обласної Ради депутатів трудящих, Запорізького міського Компартії України і міської Ради депутатів трудящих. 1975, 20 серп. 16. Радянська Донеччина, орган Донецького обкому Компартії України і обласної Ради депутатів трудящих, Донецького міського комітету Компартії України і міської Ради депутатів трудящих, 1975, 18 берез. 17. Чорноморська комуна, орган Одеського обкому Компартії України і обласної Ради депутатів трудящих, Одеського міського комітету Компартії України і міської Ради депутатів трудящих. 1976, 27 верес. 18. Азотчик, орган паркому, комітету профспілки і адміністрації державного горлівського хімічного комбінату ім. С. Орджонікідзе. 1975, 19 листоп. 18. Ждановский машиностроитель, орган партійного комітету, завкому профспілки і адміністрації Ждановського ордена Леніна заводу важкого машинобудування. 1974, 26 лют. 20. Партійний архів Харківського обкому Компартії України, ф. 69, 25, 26, 124.

**КРИТИКА БУРЖУАЗНИХ ФАЛЬСИФІКАЦІЙ КЕРІВНОЇ РОЛІ КПРС
У ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ**

Питання про керівну роль комуністичної партії — одне з корінних питань революційного руху, будівництва нового суспільства, вузловий пункт боротьби двох ідеологій: марксистсько-ленінської і буржуазної. Серед представників останньої виділяються так звані «радянологи», які всіляко намагаються фальсифікувати роль КПРС у політичній системі розвинутого соціалізму.

Керівна роль партії — найважливіша об'єктивна умова перемоги соціалістичної революції, побудови соціалізму і комунізму. Історичний досвід КПРС переконливо підтверджує правильність корінного положення марксистсько-ленінізму про те, що робітничий клас може здійснити всесвітньо-історичну революційно-перетворюючу місію тільки під керівництвом свого авангарду — комуністичної партії, здатної «взяти владу і вести весь народ до соціалізму, спрямовувати і організовувати новий лад, бути учителем, керівником, вождем усіх трудящих і експлуатованих у справі влаштування свого суспільного життя без буржуазії і проти буржуазії» [1, т. 33, с. 25].

Побудова в СРСР за історично короткий строк розвинутого соціалістичного суспільства — головний підсумок глибоких соціально-економічних перетворень, здійснених радянським народом під керівництвом КПРС. Торжество ідеології і політики марксистсько-ленінських партій виявляється в зростанні могутності світової системи соціалізму, дедалі ширшому розгортанні міжнародного комуністичного, робітничого і національно-визвольного рухів.

Закономірне зростання керівної ролі КПРС на сучасному етапі історичного розвитку обумовлене масштабами і складністю завдань комуністичного будівництва, вирішення яких вимагає більш високого рівня політичного і організаційного керівництва. У статті шостій Конституції СРСР записано: «Керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних і громадських організацій є Комуністична партія Радянського Союзу. КПРС існує для народу і служить народові... надає планомірного, науково обгрунтованого характеру його боротьбі за перемогу комунізму» [4, с. 7].

Не випадково буржуазні ідеологи, налякані зростанням авторитету Комуністичної партії Радянського Союзу, її активною зовнішньополітичною діяльністю, шляхом різноманітних вигадок намагаються принизити роль КПРС у політичній системі радянського суспільства. При цьому під єдиним прапором виступають буржуазні «радянологи» і ревізіоністи типу Р. Гароді,

Ф. Марека, групи «Маніфесто», лідери світового соціал-демократичного руху.

З метою дискредитації соціалістичного ладу «радянологи» широко використовують горезвісну доктрину «тоталітаризму» і «диктатури партії», яка, по суті, є основним ідейно-теоретичним фундаментом всієї антикомуністичної пропаганди. Фальсифікатори твердять про «узурпацію» КПРС політичної влади, встановлення в країні «тоталітарного режиму», що виключає будь-яку свободу і демократію (західного зразка). Фальсифікується не тільки об'єктивна обумовленість партійного керівництва суспільством, а також форми і методи його здійснення.

Радянські історики своєчасно дають відсіч «радянологічним» вигадкам. Зокрема, у багатьох працях докладно розглядаються і критикуються «відкриття» буржуазних істориків і соціологів про роль КПРС у політичній системі загальнонародної соціалістичної держави*. Слід відзначити, що в більшості робіт радянських вчених критика буржуазних фальсифікацій має наступальний характер.

У сучасній буржуазній «радянологічній» історіографії в останні сім-вісім років за неповними підрахунками автора тільки англійською мовою з'явилось близько тридцяти праць, в яких фальсифікується зростання керівної ролі КПРС у радянському суспільстві. Визначаючи окремі досягнення СРСР в економіці і зовнішньополітичній діяльності, «радянологи» намагаються перевернути сутність внутрішньополітичної лінії партії. Хоча спадкоємність перевернень (від Бернштейна до Троцького і меншовиків, від меншовиків — до сучасних ревізіоністів і «радянологів») зберігається повністю, специфіка подання «ідей» істотно змінилася. Метод відкритого наклепу на СРСР і країни соціалізму зазнав краху, тому «радянознавцям» довелося шукати нових шляхів до читача. Це виявилось в переході від

* *Верховцев И. П., Малов Ю. К.* Организационные основы КПСС и их «критики». М., Политиздат, 1974. 126 с. *Марченко М. Н.* Политическая организация советского общества и ее буржуазные фальсификаторы. Изд-во Моск. ун-та, 1973. 147 с. *Микешин Н. П.* История против антиистории. Критика буржуазной фальсификации послевоенного периода истории КПСС. М., Политиздат, 1973. 175 с. *Молибошко В. А.* Критика буржуазной фальсификации вопросов партийного строительства КПСС. Минск, Беларусь, 1977. 191 с. *Молибошко В. А.* Против буржуазной фальсификации роли КПСС в коммунистическом строительстве. М., Мысль, 1972. 104 с. *Петренко Ф. Ф.* Критика современных фальсификаторов роли марксистско-ленинской партии в строительстве социализма и коммунизма. — Вопросы истории КПСС, № 7, 1977. с. 77—89. *Савельев В. Л., Шевчук В. П.* Критика буржуазных фальсификаций керівної ролі КПРС в політичній системі розвинутого соціалістичного суспільства. — Укр. іст. журн., 1976, № 9, с. 47—57. *Фарушкин М. Х.* Партия в политическом системе советского общества. Изд-во Казанск. ун-та, 1973. 253 с. *Шевченко В. Ф.* Вигадки фальсификаторів і життя. К., Політвидав України, 1974. 160 с. *Юдин И. Н., Малов Ю. К.* Критика современных фальсификаторов руководящей роли КПСС в строительстве социализма и коммунизма. М., Знание, 1977. 64 с.

голосливних заперечень творчої ролі КПРС у радянському суспільстві до заgrimованих під об'єктивні оцінок її політики, які набули характеру буржуазної «неупередженості».

Однією з основних тез «радянознавства» є вигадка про те, що внаслідок перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в нашій країні виникла і розвинулася не диктатура пролетаріату, а «диктатура партії» або «партійна держава». Один з «радянознавців» — Д. Вольф навіть ставить під сумнів сам факт перемоги пролетаріату в Жовтневій революції [13, р. 341]. Характерно те, що буржуазні фальсифікатори видають за свої старі закладки ідейки Каутського, який звинувачував більшовиків у тому, що вони встановили в країні власну диктатуру [7, с. 206]. Про це ж твердять «радянологи» з Кельна К. Вестен [15, р. 135] і його «колеги» Ф. Паркін [12, р. 140] та Р. Блеквел [8, р. 147].

Жоден з «радянологів» так і не знайшов на сторінках своїх писань місця для того, щоб дати відповідь на запитання: в чому, все ж таки, полягає керівна роль партії? К. Вестен, наприклад, намагається довести, ніби вчення В. І. Леніна про партію, про її керівну роль стосується лише періоду підготовки революції [15, р. 126].

Так, заперечуючи об'єктивні закономірності становлення і розвитку Комуністичної партії, буржуазні фальсифікатори заперечують необхідність керівництва з її боку робітничим класом. Але навіть нашим ідеологічним противникам добре відомо, що партія, будучи авангардом пролетаріату на етапі соціалістичної революції, залишається ним і на етапах соціалістичного і комуністичного будівництва, очолює і спрямовує трудовий ентузіазм народу.

КПРС — авангард не тільки робітничого класу, а й усього радянського народу, вона здійснює свою спрямовуючу і організаторську роль через численні первинні партійні організації. К. Вестен та йому подібні ніби цього не бачать. Блукаючи в метафізичних хащах, вони плутають місце і роль партії в системі законодавчих, виконавчих і планових органів, громадських організацій і юриспруденції. Тобто, робиться все, щоб довести наявність у Радянському Союзі безроздільного «панування» КПРС на всіх рівнях політичної системи суспільства. Так, професор Каліфорнійського університету Р. Гріп називає радянську державу «генеральним директором», що нібито має «обмежену владу» [9, р. 61], а функції КПРС цей «радянолог» вбачає лише у «політичному контролі» [9, р. 52].

Подібний еkleктизм характерний для більшості буржуазних «теоретиків». За мікруванням про підміну партією державних функцій приховується погано замаскована спроба протиставлення інтересів партії інтересам робітничого класу, всього радянського народу.

З приводу подібних міркувань В. І. Ленін писав у праці «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі»: «Сама вже постановка питання: «диктатура партії» чи диктатура класу? диктатура (партія) вождів чи диктатура (партія) мас?—свідчить про найбільш неймовірну і безнадійну плутанину думки» [1, т. 41, с. 23]. В роботі «Держава і революція», обгрунтовуючи необхідність керівництва з боку партії всім народом, В. І. Ленін зазначав: «Пролетаріатові необхідна державна влада, централізована організація сили... і для придушення опору експлуататорів і для керівництва величезною масою населення... в справі «налагодження» соціалістичного господарства» [1, т. 33, с. 25].

Об'єктивна закономірність зростання керівної ролі партії на етапі розвинутого соціалізму викликає посилені нападки фальсифікаторів, серед яких «відзначаються» А. Анжер [14, р. 30], П. Холландер [10, р. 50] та ін. Найбільше «старається» К. Вестен, у розумінні якого сутність керівної ролі партії полягає... в підміні органів державної влади [15, р. 129—131]. Очевидно, що К. Вестен повторює старі «теорії» Л. Шапіро, З. Бжезинського, А. Майєра, реформістів правого і «лівого» ухилу, яких не раз викривали радянські вчені*.

Виступаючи на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання, Л. І. Брежнев говорив: «Наша партія, ставши правлячою партією, ще на керованому В. І. Леніним восьмому з'їзді твердо заявила, що свої рішення вона проводить «через радянські органи в рамках Радянської конституції» [2, с. 417], що, керуючи діяльністю Рад, вона не замінює їх, розмежовує функції партійних і державних органів. Цей ленінський принцип зафіксований в Статуті КПРС і знову підкреслений у рішеннях останніх з'їздів партії... Свою лінію в питаннях державного життя партія проводить насамперед через комуністів, які обрані народом до Рад і які працюють у державних органах. Вона вважає одним із своїх найважливіших завдань всемірно зміцнювати і вдосконалювати владу Рад, дбати про дальший розвиток соціалістичної демократії. Цієї принципової лінії ми додержуємося і будемо додержуватися завжди» [6].

Соціально-політична структура радянського суспільства — це державні і громадські організації, які здійснюють специфічні функції керівництва окремими сторонами господарської, суспільної і культурної діяльності. Відповідаючи за певну ділянку комуністичного будівництва, жодна з них не може виступати політичним керівником всіх об'єднань трудящих. Такою силою

* Марченко М. Н. Политическая организация советского общества и ее буржуазные фальсификаторы. Изд-во Моск. ун-та, 1973. 147 с. Микешин Н. П. История против антиистории. Критика буржуазной фальсификации послевоенного периода истории КПСС. М., Политиздат, 1973. 175 с. Фарушкин М. Х. Партия в политической системе советского общества. Изд-во Казанск. ун-та, 1973. 253 с. Юдин И. Н., Малов Ю. К. Критика современных фальсификаторов руководящей роли КПСС в строительстве социализма и коммунизма. М., Знание, 1977. 64 с.

може бути тільки Комуністична партія — авангард усього радянського народу.

Свою керівну роль КПРС здійснює через державні і громадські організації, за допомогою яких посилює творчу активність мас, залучає їх до управління народним господарством, до розв'язання загальнодержавних проблем. Партія завжди вважала, що тільки свідома участь мільйонів у побудові нового суспільства гарантує успіх справи. У статті «Про значення воєнного матеріалізму» В. І. Ленін писав: «Авангард лише тоді виконує завдання авангарду, коли він уміє не відриватися від керованої ним маси, а дійсно вести вперед усю масу. Без союзу з некоммуністами в найрізноманітніших галузях діяльності ні про яке успішне комуністичне будівництво не може бути й мови» [1, т. 45, с. 21]. Ця ленінська вказівка є одним з найважливіших принципів науково-обгрунтованого керівництва КПРС творчою діяльністю всіх радянських людей.

Соціальний склад КПРС дає чітке уявлення про те, чії політичні інтереси вона виражає і наскільки зв'язана з різними верствами радянського суспільства. Чисельність партії перевищує 16 мільйонів чоловік. Її організації (їх налічується 394 тис.) є в кожному трудовому колективі, а це значить, що КПРС є правлячою масовою партією, яка перебуває в постійному контакті з усім радянським народом. Серед комуністів — представники 100 національностей і народностей СРСР, що свідчить про глибокий інтернаціоналізм ленінської партії. Соціальний склад КПРС такий: 42% робітників, 14% колгоспників, близько 20% представників технічної інтелігенції, понад 24% діячів науки, літератури, мистецтва, працівників освіти, охорони здоров'я, апарату управління, військових [3, с. 70].

Будучи в умовах розвинутого соціалізму партією всього народу, КПРС не втрачає свого класового характеру. По своїй природі вона залишається партією робітничого класу: 58% вступаючих до її лав — робітники, близько 80% — люди, зайняті в сфері матеріального виробництва [3, с. 70—71].

Партія керує, держава управляє. Ця лаконічна формула виражає специфіку діяльності партійних і державних органів СРСР, показує, по якій лінії йде розподіл функцій між ними. Вплив КПРС прунтується не на «обов'язковості її рішень» [15, р. 130], які на відміну від державних законів не мають нормативного характеру, а на високому політичному і моральному авторитеті, завдяки якому всі радянські люди сприймають слово партії з повним довірям.

Бездокладність і брехливість тверджень наших ідейних противників про «диктатуру партії», «партійну державу», «державу в державі» тощо, стає очевидною навіть при побіжному розгляді того, як широкі народні маси забезпечують функціонування політичної системи нашої країни. Так, в органах державної влади — Радах, налічується понад 2,2 млн. депутатів — справж-

ніх представників народу, дві третини яких становлять робітники і колгоспники. Близько 30 млн. трудящих беруть участь у діяльності громадських органів при Радах [5, с. 20].

Серед багатоголосого хору наших «критиків» часом лунають досить тверезі голоси, в яких звучить правда про роль КПРС у розвинутому соціалістичному суспільстві. Американський професор Р. Осборн, наприклад, так визначає керівну роль партії: «Одним з основних завдань Комуністичної партії є приведення в гармонію роботи багатьох підприємств різних галузей державних установ та інших місцевих органів» [11, р. 271].

На жаль, західна історична наука не може похвалитися чисельністю серйозних досліджень з питань партійного будівництва в цілому і керівної ролі КПРС зокрема. Основна її «продукція» далека від глибокого об'єктивного аналізу діяльності КПРС, насичена антирадянськими вигадками.

Виступаючи на історичній сьомій сесії Верховної Ради СРСР, на якій була прийнята нова Конституція нашої країни, тов. Л. І. Брежнев переконливо показав причини нападок фальсифікаторів на керівну роль партії: «...Комуністична партія діє в рамках Конституції СРСР. Але буржуазним критикам до цього діла немає. Вони хотіли б ослабити роль партії в радянському суспільстві, бо взагалі мріють ослабити нашу країну, наш соціалістичний лад, погасити наші комуністичні ідеали. На щастя, це їм не під силу. В міру того як радянські люди розв'язуватимуть дедалі складніші і відповідальніші завдання будівництва комунізму, роль Комуністичної партії дедалі більше зростатиме. І це веде не до обмеження, а до все глибшого розвитку соціалістичної демократії — у повній відповідності з Програмою нашої партії» [6].

Список джерел і літератури: 1. *Ленін В. І.* — Повне збір. творів, т. 33, 41, 45. 2. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, 7-е вид., т. 1. К., Держполітвидав УРСР, 1954. 783 с. 3. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав, 1976. 288 с. 4. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., Політвидав України, 1977. 60 с. 5. *Петренко Ф.* Ядро политической системы. — Новое время, 1977, № 26, с. 18—20. 6. Радянська Україна, 1977, 5 жовт. 7. *Каутський К.* От демократии к государственному рабству, Берлин, 1922. 8. *Blackwell R. E.* Elite Recruitment and Functional Change: An Analysis of the Soviet Obkom Elite. 1950—1968. — «Journal of Politics», Gainesville, 1972, vol. 34, N 1, pp. 124—152. 9. *Gripp R.* The Political System of Communism. London, 1973. 10. *Hollander P.* Soviet and American Society. A Comparison. N. Y., Oxford Univ. press, 1973. 11. *Osborn R. J.* Soviet Social Policies: Welfare, Equality and Community. Illinois, Dorsey, 1970. 12. *Parkin F.* Class Inequality and Political Order. Social Stratification in Capitalist and Communist Societies. London, 1971. 13. The Soviet Union. The Seventies and Beyond. Ed. by *Bernard W. Eissensat.* Lexington — Toronto, Lnd., 1975. 14. *Unger A. L.* The Totalitarian Party. Party and People in Nazi Germany and Soviet Russia. London, 1974. 15. *Wes-ten K.* Communist Party of the Soviet Union. — In: Marxism, Communism and Western Society. A Comparative Encyclopedia in 8 vols. Ed. by C. D. Ker-nig. N. Y., 1972—1973. Vol. 2, pp. 119—136.

ДО ПИТАННЯ ПРО ІСТОРІОГРАФІЮ ДІЯЛЬНОСТІ КПРС ПО РОЗВИТКУ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ЗМАГАННЯ

Історіографія історії КПРС все більше привертає увагу радянських вчених. Про це свідчить зростання кількості публікацій, розширення тематики і поглиблення досліджень. В останні роки вийшов ряд монографій, статей, брошур, збірників, в яких досліджуються об'єктивні закономірності становлення і розвитку історико-партійної науки, лєнінська концепція історії КПРС та інші загальнотеоретичні й методологічні проблеми [8; 9; 19; 21; 25; 30].

Відзначаючи провідну роль дослідження питань теорії і методології історико-партійної історіографії ми разом з тим вважаємо необхідним ширше розвивати історіографію окремих питань, пов'язаних з найбільш важливими напрямками діяльності партії. До них в першу чергу слід віднести керівництво соціалістичним змаганням. Вивченню цього аспекту діяльності КПРС присвячено до цього часу лише декілька статей, в яких висвітлюються окремі питання і періоди розвитку змагання [19, 22, 23, 26, 28, 31].

У монографії А. Л. Оприщенка «Историография социалистического соревнования рабочего класса СССР» (Харків, Вища школа, 1975) проблема партійного керівництва соціалістичним змаганням не розглядається, до того ж аналізується література, видана до 1959 р.

Отже актуальність проблеми не викликає сумніву. Адже кризь призму змагання в його історичному розвитку можна простежити процес зростання творчої активності народних мас у боротьбі за створення нового суспільства.

Вже в перші місяці Радянської влади В. І. Ленін звернув увагу партії на необхідність всебічного розвитку творчості мас, з геніальною прозорливістю визначив засіб вирішення цього завдання. Серед статей, написаних В. І. Леніним в ті дні, була перша в марксистській літературі стаття, присвячена проблемам змагання [1, т. 35, с. 189]. Вождь підкреслював, що піднесення низів до історичної творчості можливе лише шляхом організації соціалістичного змагання.

Історична дійсність повністю підтвердила лєнінське передбачення. Про це свідчить досвід Радянського Союзу, всієї світової системи соціалізму. В СРСР, наприклад, змаганням охоплено понад 97,5 млн. чоловік [11, с. 37]. В русі за соціалістичну працю в Угорщині беруть участь 1,2 млн., в НДР — 5,1 млн., в МНР — 80 тис., у Польщі — 1,5 млн. трудящих [27, с. 12].

Соціалістичне змагання все більше набуває інтернаціонального характеру. Так, почин робітників заводу «Червоний Че-

пель», які почали змагання на честь 60-річчя Великого Жовтня, підтримали мільйони трудівників світової системи соціалізму.

У Звітній доповіді ЦК XXV з'їздові партії тов. Л. І. Брежнев підкреслив: «Змагання справляв глибокий вплив на господарську практику, на громадсько-політичне життя країни, на моральну атмосферу. Всесірно розвивати і далі соціалістичне змагання, рух за комуністичне ставлення до праці — такий наш загальний бойовий лозунг» [2, с. 86]. Соціалістичне змагання, таким чином, стало постійно діючим, дедалі зростаючим фактором перебудови суспільства на соціалістичних і комуністичних началах.

Вивчення історії соціалістичного змагання дозволило радянським вченим встановити закономірний зв'язок його розвитку з діяльністю Комуністичної партії. Все більшого поширення набуває погляд на змагання як на об'єктивний процес. Однак, як зазначають дослідники, ефективність впливу змагання на прогрес суспільства прямо залежить від рівня його організації. Організація і керівництво соціалістичним змаганням — один з основних напрямків діяльності Комуністичної партії. «...Саме тепер у нас, — писав В. І. Ленін, — організація змагання на соціалістичних началах повинна стати одним з найбільш важливих і найбільш вдячних завдань реорганізації суспільства» [1, т. 36, с. 142].

Радянські вчені створили чимало спеціальних праць, в яких йдеться про діяльність Комуністичної партії по розвитку соціалістичного змагання на різних етапах соціалістичного і комуністичного будівництва [10; 18; 29]*.

Подальше дослідження проблеми партійного керівництва соціалістичним змаганням вимагає постановки нових питань і накреслення шляхів їх вирішення. Назріла необхідність визначити найбільш перспективні напрямки пошуку у розкритті при-

* Див. також: Социалистическое соревнование и профсоюзные организации всенародного социалистического соревнования в СССР. М., Высшая школа, 1961; Коммунистическая партия — вдохновитель и организатор всенародного социалистического соревнования в СССР. М., Высшая школа, 1961; По-ленински организовать социалистическое соревнование. Куйбисhev, 1970; Агеев В. М. Торжество ленинских идей о социалистическом соревновании. Баку, 1970; Зимоглядov Ф. Р. Коммунистическая партия Советского Союза во главе трудовой активности масс (1928—1941). М., Высшая школа, 1973; Коровина М. Н. Роль партийных организаций в руководстве производственными совещаниями в конце восстановительного периода (1924—1925). М., 1957; Масленников Н. Партийная работа в ударном цехе. М.—Л., ОГИЗ, 1931; Ольхов В. За живое руководство соревнованием. М., изд-во ВЦСПС, 1930; Подвигина Е. Партия — организатор трудового подъема в борьбе за развитие тяжелой индустрии. М., Госполитиздат, 1957; Савостенко В. М. Коммунисты Кузбасса — организаторы творческого подъема масс (1970—1937). Алма-Ата, Наука, 1967; Утенков А. Я. КПСС — организатор и руководитель социалистического соревнования в послевоенные годы. Изд-во Моск. ун-та, 1970; Хабибулина Р. Я. Ленинградские коммунисты — организаторы стахановского движения (1935—1937). Изд-во Ленингр. ун-та, 1961.

роди змагання, у вивченні організаторської, політичної, ідеологічної і культурно-виховної роботи партії по його розвитку на всіх етапах соціалістичного і комуністичного будівництва. Слід поглибити дослідження питань втілення партією в життя ленінських принципів організації змагання, взаємодії КПРС, громадських організацій і державних органів у керівництві ним. Необхідно рішуче викривати концепції буржуазних фальсифікаторів і опортуністів.

Відзначимо, що в радянській літературі існують різкі точки зору з ряду принципових питань організації і керівництва змаганням, і деякі з них далекі від магістрального напрямку розвитку досліджень у цій галузі. Це стосується, зокрема, питання про час виникнення соціалістичного змагання в нашій країні. Та чи інша відповідь на нього дозволяє по-різному підходити до оцінки характеру виробничих відносин, що склалися після перемоги Великого Жовтня. Як відомо, троцькісти та інші опортуністи до початку 30-х років оцінювали радянські підприємства як капіталістичні, на яких, соціалістичне змагання виникнути не могло. Партія переконливо довела неспроможність подібних тверджень.

Відповідь на питання про час виникнення соціалістичного змагання дозволяє також зробити висновок про роль партії у науковому керівництві суспільством, що будує соціалізм, про рівень свідомості робітничого класу Росії. Не випадково буржуазні ідеологи і тепер намагаються довести, що соціалістичного змагання в нашій країні не було до 1931 р. через недооцінку партією його значення [34, 35].

В радянській літературі існує три точки зору з питання про початок соціалістичного змагання в СРСР. Перша була висловлена ще в 30-ті роки і панувала в літературі до другої половини 50-х років. Її прихильники вважали, що соціалістичне змагання зародилося в 1919 р., тобто під час перших комуністичних суботників [20; 21]. Такий висновок можна пояснити відсутністю належного дослідження трудової активності робітничого класу в перші місяці Радянської влади, а також труднощами доступу до архівних документів. Але такі міркування до деякої міри логічні. Адже комуністичні суботники — яскравий і могутній рух мас — не могли не привернути увагу радянських дослідників.

Проте в другій половині 50-х років деякі дослідники висловили думку про те, що соціалістичне змагання в СРСР виникло одразу ж після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції [18]. Ця точка зору завойовує все більше прихильників.

Своєрідним продовженням роботи по нагромадженню фактичного матеріалу про вияв трудової ініціативи робітничого класу в перші місяці Радянської влади є колективна монографія «КПСС — організатор и вдохновитель социалистического соревнования в промышленности Украины» [10]. В ній на основі

документальних джерел і досліджень попередніх авторів наводяться тексти перших соціалістичних зобов'язань робітників і підсумки їх виконання, дані про зростання продуктивності праці наведені 1918 р., повідомляється про недільник, проведений 24 березня 1918 р., та інші факти [10, с. 27—28].

Наведені приклади свідчать про вияв змагання в соціалістичній кооперації праці в перші місяці після перемоги Жовтневої революції. Обов'язок радянських вчених полягає в тому, щоб глибше дослідити економічне життя країни в період становлення для того, щоб відтворити дійсну історію трудової активності робітничого класу Країни Рад.

Якщо перші дві точки зору до деякої міри близькі в підході до визначення початку соціалістичного змагання в СРСР і ролі КПРС у керівництві ним, то третя, якої дотримується невелика група вчених, на наш погляд, грішить проти наукової істини. Найбільш активні її прихильники — Л. А. Бейлін [12] і О. І. Шкаратан [32]. Ці автори заперечують розвиток соціалістичного змагання в СРСР у період з 1917 до 1929 рр. [12, с. 24—26]. Викликає подив метаморфоза в поглядах І. І. Чанглі на питання про роль партії в розвитку соціалістичного змагання в перші роки Радянської влади. В ранніх роботах І. І. Чанглі вважала першою формою соціалістичного змагання комуністичні суботники і пов'язувала їх виникнення і розвиток з діяльністю партії, В. І. Леніна. Однак у монографії «Труд» І. І. Чанглі відступила від своїх попередніх поглядів. Вважаючи, що спонтанний перехід від конкуренції до соціалістичного змагання почався одразу ж після перемоги Жовтневої революції, автор, водночас, оцінює розвиток змагання до 1929 р. як стихійний процес, тобто такий, який проходив без керівництва з боку Комуністичної партії. В монографії суботники оцінюються як початок великого перевороту у ставленні до праці, підкреслюється думка В. І. Леніна про необхідність свідомої планомірної роботи партії по організації змагання. Здавалося, на основі цих міркувань слід зробити висновок про те, що партія, виконуючи вказівки В. І. Леніна, наполегливо працювала над тим, щоб перші почини стали масовими, щоб направити ініціативу мас на вирішення корінних завдань соціалістичного будівництва. Однак автор, на жаль, робить інший висновок: «Тому нам здається логічно і історично виправданим пов'язувати перехід від масового стихійного розвитку змагання, що прокладає собі дорогу як об'єктивна закономірність, до усвідомленого планомірного процесу організації змагання з тим періодом, коли змагання стало переходити на договірні начала. Таким було укладення договору в березні 1929 р. з ініціативи робітника Михайла Єлісейовича Путіна про змагання між бригадами робітників ленинградського заводу «Красний виборжець» (курсив наш — В. К.) [29, с. 464].

Не можна погодитися, перш за все, з тим, що змагання до 1929 р. розвивалося стихійно. У працях В. І. Леніна, в резолюціях

партійних з'їздів чітко визначено суть соціалістичного змагання, його місце і роль у створенні нового суспільства, принципи організації на початку виникнення.

І якщо через недостатню вивченість проблеми в літературі ще ведуться суперечки відносно характеру розвитку змагання в перші місяці Радянської влади, то немає ніяких підстав вважати розвиток комуністичних суботників та інших форм змагання до 1929 р. стихійним процесом. Добре відомо, що суботники виникли з ініціативи комуністів. В. І. Ленін, партія побачили в цьому почині велику перетворюючу силу, і саме партії належить ініціатива вироблення організаційних форм керівництва суботниками, спрямування зусиль їх учасників на вирішення першочергових господарських завдань. Численні документи [4; 5; 6; 7:] свідчать про багатогранну діяльність партії, громадських організацій і господарських органів по розвитку тих форм змагання, які виникли раніше, ніж воно набуло широкого розмаху.

Не можна погодитися і з оцінкою І. І. Чанглі ролі договору на змагання. Автор правильно говорить, що договір збільшує силу впливу соціалістичних зобов'язань. В той же час не можна визнати правильність твердження про те, що договір — це «момент змагання, який не виводиться з чогось іншого» [29, с. 470]. Якщо змагання — об'єктивний процес (І. І. Чанглі вважає саме так), то договір мусить належати також до об'єктивної категорії. Але відомо, що договір — це юридичний акт, продукт свідомої творчості групи людей і ніяк не може мати об'єктивного моменту.

Наведений приклад свідчить про те, що одне з найважливіших завдань історіографів розслідуваної проблеми полягає в тому, щоб визначити, які з розроблених вченими напрямків дослідження є перспективними і їх необхідно розвивати, які слід відкинути як застарілі, а які потребують рішучої і принципової критики з класово-партійних позицій.

Необхідність періодичного, в міру нагромадження матеріалу, підведення підсумків дослідження проблеми обумовлена також інтересами постійного вдосконалення партійного керівництва соціалістичним змаганням, яке на різних етапах будівництва нового суспільства неоднаково виявляється як у кількісному, так і в якісному відношеннях. Відбувається безперервний процес удосконалення форм вияву відношень змагання, змінюється його зміст. Отже, для того, щоб створити найбільш сприятливі умови для вияву цих відношень, треба безперервно удосконалювати партійне керівництво ними. «Динамізм розвитку радянського суспільства, зростаючі масштаби комуністичного будівництва, наша діяльність на міжнародній арені настійно вимагають безперервного підвищення рівня партійного керівництва розвитком економіки і культури, вихованням людей, поліпшення організаторської і політичної роботи в масах» [2, с. 73].

Але удосконалення партійного керівництва будь-якими явищами суспільного розвитку не означає тільки відкидання старих форм роботи з масами. Не менш важливо зберегти цінний досвід, вміло застосовувати його в нових умовах і не повторювати помилок минулого. В. І. Ленін підкреслював, що не можна навчитися вирішувати свої завдання новими засобами сьогодні, якщо вчорашній досвід не відкрив очі на неправильність старих засобів [1, т. 44, с. 205].

В історії розвитку соціалістичного змагання є, на жаль, приклади того, як слабе знання минулого досвіду негативно позначалося на керівництві новими масовими рухами трудящих. Дослідники і організатори руху ударників 30-х років [13, 14], наприклад, відзначили негативний вплив на ефективність змагання парадності, захоплення кількісною стороною справи, присвоєння колективам звання ударників без боротьби тощо. Такий підхід до організації змагання був засуджений у свій час партією [10, с. 265—266].

Однак чимало згаданих недоліків мали місце і на початку масового руху за комуністичне ставлення до праці в 1958 р. Одна з причин цього явища — слабкий розвиток історіографічних досліджень. Історіографи проблеми партійного керівництва соціалістичним змаганням повинні підмічати в історико-партійних дослідженнях все те, що може і повинно служити інтересам комуністичного будівництва.

Список джерел і літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне збір. творів. 2. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 3. О социалистическом соревновании фабрик и заводов. Постановление ЦК ВКП(б), 9 мая 1929 г. «КПСС в резолюциях и решениях...» Изд. 8, т. 4. 4. *Ленін В. І.*; КПСС о социалистическом соревновании. М., Политиздат, 1973. 5. Коммунистические субботники в Москве и Московской губернии в 1919—1920 гг. Сб. документов. М., 1950. 6. Социалистическое соревнование в СССР (1918—1964). Документы и материалы профсоюзов. М., 1965. 7. Документы трудовой славы москвичей (1917—1965). Сб. документов и материалов. М., 1967. 8. Проблемы историографии и источниковедения истории КПСС. Л., ЛГУ, вып. 1, 1970 и вып. 2, 1973. 9. Вопросы истории партии в трудах В. И. Ленина. М., ВПШ и АОН при ЦК КПСС, 1973. 10. КПСС — организатор и вдохновитель социалистического соревнования и промышленности Украины. Киев, Политиздат Украины, 1975. 11. *Андреев А. Л.* Развитие творческой инициативы и трудовой активности масс. М.; Знание. 1977. 12. *Бейлин Л. А.* Экономические основы социалистического соревнования. М., Экономика, 1975. 13. *Безбородов С.* Первые в первых рядах. Л., Прибой, 1930. 14. *Бубекін В., Трифонов Н.* Идеи, ставшие силой. М., Молодая гвардия, 1930. 15. *Варшавчик М. А.* Предмет и задачи источниковедения истории КПСС. М., Высшая школа, 1967. 16. *Ворожейкин И. Е.* Очерк историографии рабочего класса СССР. М., 1975. 17. *Городецкий Е. Н.* Ленин — основоположник советской исторической науки. М., Наука, 1970. 18. *Гершберг С. Р.* Руководство Коммунистической партией движением новаторов промышленности (1935—1941). М., Госполитиздат, 1956. 19. *Евланова М. Н.* Социалистическое соревнование рабочего класса в историко-партийной литературе 1941—1945 гг. — Учен. зап. кафедр общественных наук Моск. пед. ин-та иностр. языков, т. 49, М., 1969. 20. *Евстафьев Г. Н.* Социалистическое соревнование — закономерность и движущая сила экономического развития советского общества. М., 1952.

21. Зевелев А. Ленинская концепция истории КПСС и ее основание историко-партийной историографией. М., 1975. 22. Коломийченко И. И., Кузьминов В. И. О некоторых неточностях в освещении начального этапа массового социалистического соревнования. — Вопросы истории КПСС, 1963, № 4. 23. Кабузенко В. Ф. Деятельность КПСС по развитию трудовой активности рабочего класса в восстановительный период (1921—1925). Историографический обзор. — Вопросы истории КПСС, 1972, № 4. 24. Маслов Н. Н., Степанов Э. В. Очерки источниковедения и историографии истории КПСС. Л., Изд-во Ленингр. ун-та, 1974. 25. Оприщенко А. И. Историография социалистического соревнования рабочего класса СССР. Харьков, Вища школа, 1975. 26. Смирнов И. И. Необходимое уточнение. — Вопросы истории КПСС, 1965, № 6. 27. Смольков В. Г., Ефименко Е. И. Организация соревнования в социалистических странах. М., Экономика, 1975. 28. Утенков А. Я. Некоторые вопросы историографии социалистического соревнования в послевоенные годы (1946—1950). — Вопросы истории КПСС, 1966, № 6. 29. Чангли И. И. Труд. Социалистические аспекты теории и методологии исследований. М., Наука, 1973. 30. Чеснакова Т. И. Его заветы вечны. Коммунисты — организаторы социалистического соревнования на Урале (дек. 1917 — янв. 1970). Челябинск, 1970. 31. Шевченко И. Ф. Историографическое введение в книгу «По великому почину». Изд-во Харьк. ун-та, 1962. 32. Шкаратан О. И. Из истории социалистического соревнования в Ленинграде. — Учен. зап. кафедр общественных наук вузов Ленинграда, вып. 4. Сер. История КПСС. Д., 1963. 33. Эскин М. Основные пути развития социалистических форм труда. М., 1936. 34. Deutscher J. Russia in transition. N.-Y., 1960. 35. Baumont M. La faillite de la Paix (1918—1939). Paris, 1966.

Г. М. ПОПОВ, д-р ист. наук, С. Ю. ЛУКАШ

ІСТОРИОГРАФІЯ БРАТЕРСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА КНРС І БКП У РОЗВИТКУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ І НАУКИ (1944—1977)

У Звітній доповіді ЦК XXV з'їздові партії Генеральний секретар ЦК КНРС тов. Л. І. Брежнев, відзначивши провідну роль марксистсько-ленінських партій у розвитку братерського співробітництва народів соціалістичних країн у сфері економіки, політики і духовного життя, говорив: «Основа основ нашого тісного співробітництва, його жива душа і спрямовуюча, організуюча сила — це, звичайно, непорушний бойовий союз **комуністичних партій країн соціалізму...**» [1, с. 8]. Обмін досвідом, взаємна допомога і координація діяльності, що ґрунтуються на принципах соціалістичного інтернаціоналізму, відіграють дедалі зростаючу роль у спільній боротьбі комуністичних партій за здійснення ідеалів комунізму. «Ми, — сказав тов. Л. І. Брежнев у доповіді «Великий Жовтень і прогрес людства», — йдемо разом, допомагаючи один одному, об'єднуючи зусилля, знання, ресурси для якнайшвидшого руху вперед» [3, с. 19].

Важливе значення для зміцнення світової співдружності країн соціалізму мають відносини між СРСР і Народною Республікою Болгарією, КНРС і БКП. «Процес всебічного зближення між соціалістичною Болгарією і Радянським Союзом, — відзначив Перший секретар ЦК БКП Тодор Живков, — став сьогодні всеохоплюючим, у ньому беруть участь мільйони людей.

Політична і організаторська робота, виконана нашими партіями, незмірно підвищила ефективність зв'язків і контактів у всіх галузях, по всіх напрямках, на всіх рівнях» [5, с. 15].

Велике наукове, політичне і практичне значення має вивчення історії співробітництва двох братніх партій у розвитку народної освіти і науки — важливих сфер духовного життя народів соціалістичних країн. Розробці проблеми сприяє наявність великого фактичного матеріалу, а також те, що теоретичні питання пролетарського інтернаціоналізму — наукової основи братерського співробітництва народів і їх марксистсько-ленінських авангардів — всебічно висвітлені в працях основоположників наукового комунізму, документах міжнародного комуністичного руху, КПРС та інших братніх партій.

Глибокий аналіз діяльності КПРС і БКП по зміцненню зв'язків між Радянським Союзом і Болгарією на різних історичних етапах, на всіх ділянках ідеологічної роботи містять твори видатних партійних і державних діячів СРСР і НРБ — тов. Л. І. Брежнєва, О. М. Косигіна, М. А. Суслєва, Б. М. Пономарьова*, — Георгія Димитрова, Василя Коларова, Тодора Живкова, Цоли Драгойчевої, Тодора Павлова** і ін.

Вчені нашої країни і Народної Республіки Болгарії вже досягли певних успіхів у вивченні історії радянсько-болгарського співробітництва на ниві народної освіти і науки. Однак історіографічним аналізом наявних праць ще ніхто не займався ні в СРСР, ні в Болгарії. Наша стаття є першою спробою виявити і охарактеризувати роботи радянських і болгарських авторів, що містять дані про роль КПРС і БКП у розвитку зв'язків між двома країнами в галузі народної освіти і науки.

Публікації про міжнародне значення досвіду КПРС у керівництві побудовою нового суспільства і про перші кроки радянсько-болгарського співробітництва з'явилися в партійній пресі обох країн (у журналах «Большевик», «Ново время», газетах «Правда» і «Работническое дело») вже в перше десятиріччя після перемоги соціалістичної революції в Болгарії (1944—1954 рр.). Однак науковим дослідженням зв'язків між СРСР і НРБ у сфері духовного життя вчені тоді ще не займалися.

Початок розробці проблеми братерського співробітництва радянських і болгарських комуністів у розвитку соціалістичної

* Брежнев Л. И. Ленинским курсом. Речи и статьи, т. 1—7. М., Политиздат, 1973—1978 гг.; Косыгин А. Н. Избранные речи и статьи. М., Политиздат, 1974. 783 с.; Суслов М. А. На путях строительства коммунизма. Речи и статьи в 2-х т. М., Политиздат, 1977; Пономарев Б. Н. Избранное. Речи и статьи. М., Политиздат, 1977. 624 с.

** Димитров Г. За литературата, изкуството и културата. София, Изд-во на БКП, 1971. 439 с.; Живков Т. Избранные статьи и речи, 1965—1975. М., Политиздат, 1975. 583 с.; Живков Т. Проблемы строительства развитого социалистического общества. М., Мысль, 1976. 368 с.; Павлов Т. Избранные произведения, т. 1—10. София, Изд-во на БАН, 1958—1967.

культури поклали у 1955 р. кандидатські дисертації В. О. Авдеева і М. І. Ледньова [6, 7]. І хоча жодна з них спеціально не присвячена згаданому питанню, проте вони містять ряд фактичних даних, узагальнень і висновків щодо співробітництва братніх партій у розвитку народної освіти і науки, творчого застосування болгарськими комуністами досвіду нашої партії.

У 1956 р. з'явилася кандидатська дисертація М. М. Липовченка [13], присвячена використанню БКП досвіду КПРС у керівництві індустріалізацією країни. В ній розкрито значення допомоги Радянського Союзу Народній Республіці Болгарії в підготовці кадрів наукової і технічної інтелігенції.

Історичні рішення XX з'їзду КПРС і квітневого (1956 р.) Пленуму Центрального Комітету БКП, зміцнення світової системи соціалізму стали могутнім стимулом розвитку братерського співробітництва між радянським і болгарським народами, благотворно вплинули на висвітлення цього питання в історико-партійній літературі обох країн.

У кінці 50-х на початку 60-х років з'явилися дослідження М. Т. Чижевського і Л. Г. Храпунової, в яких розкривалося значення радянського досвіду для розвитку в НРБ руху винахідників і раціоналізаторів, становленні вечірньої і заочної освіти, підвищенні політичного і культурно-технічного рівня робітничого класу [16, 17]. Новим у розробці розглядуваної проблеми стало висвітлення керівної ролі КПРС і БКП у розвитку співробітництва між двома народами у статтях, написаних спільно радянськими і болгарськими вченими — Георгієм Йордановим, М. І. Ледньовим і Г. М. Поповим [10, 11].

У 1962 р. видавництво БКП у Софії опублікувало монографію Веселина Хаджиніколова «Інтернаціоналістські традиції Болгарської комуністичної партії», в якій поряд зглибокою теоретичною розробкою проблем пролетарського інтернаціоналізму досліджується багатогранна історія братерського співробітництва двох марксистсько-ленінських партій.

У 1966 р. вийшла в світ монографія Г. М. Попова «Болгарські комуністи в боротьбі за здійснення культурної революції (1944—1948 рр.)». У праці висвітлено застосування болгарськими товаришами досвіду нашої партії в керівництві ліквідацією неписьменності і малописьменності, перебудовою системи народної освіти, формуванням соціалістичної інтелігенції, розвитком науки. Книга дістала позитивну оцінку у передмові до неї, написаній членом Політбюро Центрального Комітету БКП, почесним президентом Болгарської Академії наук Тодором Павловим, а також в рецензіях, опублікованих в СРСР і НРБ*. Ті ж

* Український історичний журнал, 1967, № 9; Прапор, 1967, № 6; Нове време, 1966, № 9; Исторически преглед, 1966, № 5; Работническо дело, 1966, 4 сент.

питання, але в більш широких хронологічних рамках, висвітлені в докторській дисертації і статтях вказаного автора*.

На рубежі 60-х і 70-х років розпочався новий етап розвитку братерського співробітництва марксистсько-ленінських партій і народів європейських соціалістичних країн. Велику роль у дальшому збагаченні теорії і практики цього співробітництва відіграли накреслення XXIII (спеціальної) сесії РЕВ, що відбулася в 1969 р. у Москві на вищому партійно-урядовому рівні. «Прийнявши рішення про розробку Комплексної програми дальшого поглиблення і вдосконалення співробітництва і розвитку соціалістичної економічної інтеграції, — відзначив тов. О. М. Косигін, — ця сесія визначила перспективу розвитку нашої співдружності на тривалий період» [4].

Важливими віхами на шляху розвитку радянсько-болгарського співробітництва на новому етапі стали рішення XXIV і XXV з'їздів КПРС, а також X і XI з'їздів БКП. Поглибилися економічні і духовні зв'язки між братніми народами, що сприяло подальшій науковій розробці розглядуваної проблеми. У 1969 р. вийшов друком збірник статей радянських і болгарських партійних, державних і промислових діячів «Братерська дружба, всебічне співробітництво», який відкривається статтями т. Л. І. Брежнєва і Тодора Живкова. Відносини солідарності, щирої дружби і братерства, підкреслив т. Л. І. Брежнєв, охоплюють по суті всі сторони життя наших країн: партійну і господарську роботу, економіку, науку, питання культури і зовнішньої політики, організацію оборони [2, с. 6]. Співробітництву в галузі науки, освіти і культури присвячена в цьому збірнику стаття нині покійного президента АН СРСР М. В. Келдиша.

Вагомим внеском у висвітлення проблеми стало засноване в 1969 р. в Софії багатотомне фундаментальне видання «Літопис дружби», в підготовці якого поряд з болгарськими (Сава Гановські, Петр Горанов, Костадин Петров та ін.) беруть участь радянські історики (В. В. Бойко, Д. Г. Песчаній, Г. М. Попов, П. С. Сохань та ін.) [12]. У 1970 р. одночасно в Москві і Софії російською і болгарською мовами вийшло в світ видання Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС і Інституту історії БКП при ЦК БКП «В. І. Ленін і історичні долі болгарського народу».

* Попов Г. Н. Болгарские коммунисты в борьбе за осуществление культурной революции (1944—1948). Автореф. дис. на соиск. учен. степени д-ра ист. наук, Харьков, 1967. 72 с.; Попов Г. Н. Борьба Болгарской коммунистической партии за создание социалистической народной интеллигенции (1949—1953). Учен. зап. Харьк. ун-та, т. 85. Тр. кафедры истории КПСС и диалект. и ист. материализма, т. 4. Изд-во Харьк. ун-та, 1957, с. 169—189.; Попов Г. Н. Борьба Болгарской компартии за претворение в жизнь ленинского учения о культурной революции (1949—1952). Сб. науч. работ кафедр истории КПСС вузов Харькова, вып. 4. Изд-во Харьк. ун-та, 1960, с. 179—192.

В 1974 р. народи обох країн урочисто відзначили 30-річчя соціалістичної революції в Болгарії. У зв'язку з цією датою в Москві і Софії вийшло в світ ще одне спільне радянсько-болгарське видання — «Соціалістичний інтернаціоналізм в дії», яке містить розділ, присвячений розквіту і зближенню радянської і болгарської культур. Спеціальний розділ про народну освіту, науку і інші сфери духовного життя є в колективній монографії болгарських авторів «БКП — керівник і організатор будівництва розвинутого соціалістичного суспільства в Болгарії», що також була видана до ювілею [9]. У той же час у Києві вийшли друком книги «На магістралях дружби і братерства» під редакцією члена-кореспондента АН СРСР І. М. Мельникової і «Дружба мільйонів» М. В. Знаменської. Вони містять цікаві дані про участь у радянсько-болгарському співробітництві українських партійних, державних і громадських організацій.

Особливе місце в історіографії проблеми займає кандидатська дисертація В. В. Бойка [8]. Це перша і поки що єдина в нашій країні праця, в якій спеціально досліджується керівна роль партійних органів і організацій у розвитку співробітництва між СРСР і НРБ в галузі народної освіти і науки. Автор проаналізував і ввів у науковий обсяг великий фактичний матеріал, користуючись переважно архівними документами. В історико-партійному плані викликає інтерес стаття Галини Рупчевої про діяльність БКП по розширенню й поглибленню наукового співробітництва між обома країнами [14].

Історію радянсько-болгарських зв'язків плідно вивчає відомий радянський вчений П. С. Сохань. Ряд його праць містить цінні факти, узагальнення і висновки щодо діяльності КПРС і БКП у галузі розвитку освіти і науки [15].

Цікаві дані про зміцнення місцевими партійними організаціями дружніх зв'язків областей (округів) і міст-побратимів можна знайти у книгах і брошурах, виданих обласними, крайовими і окружними видавництвами СРСР і НРБ*.

Аналіз радянської і болгарської історіографії братерського співробітництва КПРС і БКП у розвитку народної освіти і науки свідчить про те, що у вивченні проблеми виділяються три основних періоди: перший — від перемоги соціалістичної революції в Болгарії 9 вересня 1944 р. до кінця 50-х — початку 60-х років; другий — від кінця 50-х — початку 60-х років до рубежу 60-х і 70-х років; третій — від рубежу 60-х—70-х років до наших днів. Ці періоди відбивають важливі етапи у розвитку братерського співробітництва комуністичних партій і народів наших країн. Дедалі збільшується кількість дослідників про-

* *Песчаный Д.* Страницы великой дружбы. Краснодар, 1964. 66 с.; *Бачински А., Дихан М.* Истински другари. Одесса, Маяк, 1969. 22 с.; *Жук В. Н., Кушнір М. С.* На Шипці народжена. Харків, Прапор, 1975. 118 с.; *Бондаренко И. А.* Дружба М., Советская Россия, 1977. 119 с.

блеми в обох країнах, зростає кількість публікацій і праць, створених спільно вченими Радянського Союзу і НРБ. Документальна база досліджень невпинно збагачується, особливо за рахунок архівних фондів, все більше нового матеріалу вводитьися у науковий обіг. Зростає наукова, політична і практична цінність розробок.

Таким чином, за три десятиліття в дослідженні розглядуваної проблеми досягнуто помітних успіхів, але в більшості наявних праць вона висвітлюється фрагментарно, водночас з вирішенням інших наукових завдань. Безпосередньо її розробку радянські і болгарські історики розпочали лише кілька років тому, отже, багато питань як у тематичному, так і в хронологічному відношеннях ще не розроблені. Та все ж чітка тенденція до активізації вивчення проблеми дозволяє сподіватися появи у недалекому майбутньому нових значних праць радянських і болгарських авторів, а також досліджень, що стануть результатом братерського співробітництва вчених обох країн.

Список джерел і літератури: 1. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 288 с. 2. *Брежнев Л. И.* Друзья, союзники, братья. — В кн.: Братская дружба, всестороннее сотрудничество. М., Политиздат, 1969. 22 с. 3. *Брежнев Л. И.* Великий Жовтень і прогрес людства. К., Політвидав України, 1977. 32 с. 4. *Косыгин А. Н.* Избранные речи и статьи. М., Политиздат, 1974. 783 с. 5. Визит в Советский Союз партийно-правительственной делегации Народной Республики Болгарии. 30 мая — 4 июня 1977 г. Документы и материалы. М. Политиздат, 1977. 57 с. 6. *Авдеев В. А.* Из истории борьбы БКП за развертывание культурной революции в НРБ (1944—1953). Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. ист. наук. М., 1955. 15 с. 7. *Леднев Н. И.* Значение опыта и помощи КПСС в повышении идейно-политического уровня работы Болгарской компартии (1948—1952). Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. ист. наук. Киев, 1955. 16 с. 8. *Бойко В. В.* КПСС и БКП во главе братского сотрудничества советского и болгарского народов в развитии социалистической культуры (1944—1948). Дис. на соиск. учен. степени канд. ист. наук. Харьков, 1975. 186 с. 9. Болгарската комунистическа партия — ръководител и организатор на изграждането на развито социалистическо общество в България. София, Пртиздат, 1974. 63 с. 10. *Йорданов Г., Леднев М. I., Попов Г. М.* «Правда» в Народній Болгарії. — Укр. іст. журн. 1962, № 2. 11. БКП начело на масовото движение за изучаване на руски език в НРБ (1944—1962). — Известия на Высша партийна школа при ЦК на БКП. 1965, № 24. 12. Летопис на дружбата. София, изд-во на Отечествания фронт, т. 1—5, 1969—1975. 13. *Липовченко Н. Н.* Использование опыта КПСС компартией Болгарии в борьбе за социалистическую индустриализацию страны (1948—1962). Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. ист. наук. К., 1956. 15 с. 14. *Рупчева Г.* Политиката на Българската комунистическа партия за разширяване и задълбочаване на научното сътрудничество между НРБ и СССР (1956—1971). Научни трудове (Акад. за общественни науки и социално управление при ЦК на БКП). София, 1976, № 82, с. 48—85. 15. *Сохань П. С.* Деякі методологічні аспекти дослідження радянсько-болгарського співробітництва. — В кн.: Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн, вип. 1. К., Наукова думка, 1975, с. 5—23; *Сохань П. С.* Единство національного и интернационального в болгарской социалистической культуре. — В кн.: Культурное строительство в европейских странах социализма. К., Наукова думка, 1975, с. 18—35. 16. *Чижевский Н. Т.* Деятельность Болгарской компартии по развертыванию социалистического соревнования на промышленных предприятиях в годы первой пятилетки (1949—1952). Автореф. дис. на

соиск. учен. степени канд. ист. наук. Харьков, 1962. 19 с. 17. Храпунова Л. Г. Из опыта борьбы Болгарской коммунистической партии за повышение культурно-технического уровня рабочего класса в условиях строительства социализма. — В кн.: Науч. зап. Ленингр. финансово-экон. ин-та, вып. 23. Л., 1962, с. 183—216.

А. Н. КАРПОВ

**ДІЯЛЬНІСТЬ ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ ПО ДОБОРУ,
РОЗСТАНОВЦІ І ВИХОВАННЮ ПАРТІЙНИХ КАДРІВ У 1966—1970 рр.
(ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД)**

Вся історія Радянської держави нерозривно зв'язана з творчою діяльністю КПРС. Під її мудрим керівництвом в нашій країні здійснено Велику Жовтневу соціалістичну революцію, побудовано розвинуте соціалістичне суспільство. І найвищою нагородою для партії, для кожного комуніста є те, що радянські люди, як підкреслював товариш Л. І. Брежнев, всі свої досягнення, всі перемоги зв'язують з партією [3, с. 15]. Вони добре знають: «там, де партія, — там успіх, там перемога» [2, с. 98].

У своїй невтомній діяльності на благо трудящих КПРС виходить з того, що її політика здійснюється в результаті наполегливої і цілеспрямованої організаторської і політико-масової роботи партійних організацій, кожного комуніста. Важливу роль при цьому відіграють партійні кадри, які «завдяки своїй керівній діяльності... втілюють в собі керівну роль партії» [15, с. 109].

КПРС приділяє велику увагу добору, розстановці і вихованню відповідальних працівників партійного апарату, покликаних бути прикладом суворого дотримання ленінських норм партійного життя, високої ідейності і принциповості, діловитості і наукового творчого підходу до справи. За визначенням XXV з'їзду КПРС, кадрова політика є «могутньою підоймою, за допомогою якої партія впливає на хід суспільного розвитку» [2, с. 78].

Отже, дослідження діяльності парторганізацій по добору, розстановці і вихованню партійних кадрів як вузлового питання діяльності партії і одного з важливих напрямків зростання її керівної ролі має науковий і практичний інтерес. До того ж питання про керівну роль партії, як підкреслювалося на XXIV з'їзді КПРС, «стало вузловим пунктом боротьби між марксистами-ленінцями і представниками різних форм ревізіонізму» [1, с. 116].

За останні роки (1966—1977) з'явилося чимало робіт, що висвітлюють питання багатопланової діяльності парторганізацій, їх внутріпартійне життя. Щорічно видається 360—380 книг з питань партійного будівництва [11, с. 10].

Методологічною основою дослідження проблем партійного будівництва, зокрема добору, розстановки і виховання партій-

них кадрів, є праці В. І. Леніна, документи КПРС, які вийшли після XX з'їзду партії*.

Велике значення для дослідників і практичних працівників має книга Л. І. Брежнєва «Про актуальні проблеми партійного будівництва»**. В ній розглядаються закономірності розвитку партії і зростання її керівної ролі на етапі зрілого соціалізму, визначаються форми і методи партійного керівництва державними і громадськими організаціями. Значну увагу в книзі приділено питанням добору, розстановки і виховання партійних кадрів. Глибоко розкриваючи зміст кадрової політики партії на сучасному етапі, Л. І. Брежнєв дає глибокий аналіз проведеної партією роботи, формулює основні вимоги до сучасного керівника.

Наявну літературу з досліджуваної проблеми автор вважає можливим умовно розділити на три групи: колективні та індивідуальні роботи монографічного характеру, а також збірники статей з партійного будівництва: спеціальні дослідження з питань кадрової політики КПРС; брошури та статті, що узагальнюють досвід роботи місцевих парторганізацій по добору, розстановці і вихованню кадрів. При аналізі літератури автор виходив з того, що для діяльності Комуністичної партії України — бойового загону КПРС — притаманні риси, що характерні для діяльності всієї нашої партії і які знайшли відображення в загальнопартійних публікаціях.

У роботах, що відносяться до першої групи, фундаментальних колективних працях з партійного будівництва [9; 22; 25; 27]*** та індивідуальних монографіях [5; 8; 20; 27] (див. виноску на с. 76)*, досліджуються закономірності розвитку КПРС і зростання її керівної ролі, аналізується суть ленінських норм партійного життя і принципів партійного керівництва, розкриваються форми і методи партійної роботи, узагальнюється

* О подборе, расстановке и воспитании кадров. М., Политиздат, 1957; О нормах внутривнутрипартийной жизни и принципах партийного руководства. К., Политиздат Украины, 1958; Об авторитете руководителя. М., Политиздат, 1963; О коллективности руководства. М., Политиздат, 1965; О кадрах. М., Политиздат, 1971; В. И. Ленин, КПСС о работе партийного и государственного аппарата. М., Политиздат, 1976; Вопросы организационно-партийной работы. М., Политиздат, 1973; Об идеологической работе КПСС. М., Политиздат, 1977.

** Брежнев Л. И. Об актуальных проблемах партийного строительства. М., Политиздат, 1973 (2-е изд. 1976 г.).

*** До цієї групи робіт слід віднести також: Вопросы партийной жизни. М.; Правда, 1967; Партийную работу на уровень новых задач. М. Политиздат, 1968; Ленинское учение о партии. М., Мысль, 1969; Коммунистическая партия — ум, честь и совесть нашей эпохи. М., Мысль, 1969; Жизненная сила ленинских принципов нашей эпохи. М., Мысль, 1969. Жизненная сила ленинских принципов партийного строительства. М., Политиздат, 1970; Проблемы партийного строительства. М., Политиздат, 1972; Вопросы теории и практики партийной жизни и руководящей деятельности КПСС на современном этапе. М., Мысль, 1974; Ленинские принципы и методы партийного руководства. М., Политиздат, 1977.

досвід їх практичного застосування. Щодо питань добору, розстановки і виховання кадрів, то в більшості названих робіт вони розглядаються в загальних рисах (показано вдосконалення кадрової політики КПРС, висвітлено основні напрямки організаторської роботи по вихованню і марксистсько-ленінському навчанню кадрів) бо автори і не ставили собі за мету всебічно дослідити практику роботи партійних організацій в цьому аспекті.

Друга група робіт, спеціально присвячених вивченню кадрової політики КПРС, має різноплановий характер.

Так, в ряді досліджень розглядаються питання добору, розстановки і виховання всіх керівних кадрів, в тому числі партійних, ленінські принципи роботи з ними [10; 13; 18; 24; 31; 33; 34; 37] аналізуються джерела висування керівних кадрів, деякі форми вивчення їх політичних і ділових якостей. Велика увага приділяється питанням удосконалення стилю роботи керівників на основі суворого дотримання ленінських норм партійного життя і принципів партійного керівництва — головної умови виховання кадрів. Водночас робота з партійними кадрами в означених працях розглядається побіжно, як одна з складових частин роботи парторганізацій з керівниками, а джерелова база досліджень, як правило, не містить матеріалів партійних архівів. В цьому плані вигідно відрізняється колективна монографія «Вопросы работы КПСС с кадрами на современном этапе» (М., Мысль, 1976), яка написана на загальнопартійному матеріалі колективом викладачів, співробітників і аспірантів Академії суспільних наук при ЦК КПРС. У книзі проаналізовано і узагальнено багатий фактичний матеріал про роботу парторганізацій з керівними кадрами в період після XXIV з'їзду КПРС. Завдання кадрової політики розглядаються в тісному зв'язку з зростанням керівної ролі партії, тому велика увага приділяється аналізу якісного складу партійних кадрів. Значне місце в монографії займають проблеми вдосконалення діяльності керівників, висвітлюються принципи і практичний досвід їх добору. Всебічно розкривається робота по висуванню на керівні посади представників робітничого класу і колгоспного селянства представників різних національностей, в тому числі жінок.

До другої групи належать також праці, в яких головним чином висвітлюються питання марксистсько-ленінської освіти кадрів [6; 7; 12; 30; 38; 39]. В основному показана робота університетів марксизму-ленізму, теоретичних і методологічних семінарів і в меншій мірі — семінарів та шкіл партійно-господарського активу. Значна увага приділена питанням економічної освіти.

* Безумовний інтерес викликають також монографії: Родіонов П. Колективність — высший принцип партийного руководства. М., Политиздат, 1969; Позняк В. В колективності — сила партійного керівництва. К., Вища школа, 1976.

Безпосередньо роботі парткомів з партійними кадрами присвячено лише окремі дослідження.

В кандидатських дисертаціях Є. Дягілева і Н. Сордохонова* на основі широкого залучення матеріалу поточних архівів розглядаються питання роботи з партійними кадрами середньої ланки в Харківській і Бурятській обласних парторганізаціях. Слід відзначити, що робота Є. Дягілева є поки що єдиним дослідженням, в якому вперше здійснена, на наш погляд, вдала спроба проаналізувати роботу з партійними кадрами в парторганізації однієї з найбільших областей республіки. І хоча хронологічні рамки дисертації дещо незвичайні і написана вона на матеріалах однієї області, автору вдалося виявити багато того нового, що характеризувало роботу з партійними кадрами між XXIII і XXIV з'їздами КПРС: вміле поєднання процесу оновлення з забезпеченням стабільності кадрів, боротьба за поліпшення їх якісного складу, за створення умов, коли довір'я і повага до людей поєднуються з принциповою вимогливістю до них.

У брошурі В. Орлова «Золотий фонд партії. Про деякі питання роботи з партійними кадрами» (К., Знання, 1968) показано зростання ролі партійних кадрів у процесі комуністичного будівництва, розкрито лєнінські принципи їх добору і розстановки, висвітлено діяльність парторганізацій по вихованню і підготовці партійних кадрів у сучасних умовах. Автор робить спробу уточнити ряд категорій понятійного апарату, зокрема дає своє визначення поняття діловитості, чіткого формулювання якого досі немає в літературі. В. Орлов одним з перших обґрунтував положення про те, що на сучасному етапі лєнінський принцип добору кадрів включає крім політичних і ділових моральні якості, які перебувають не тільки у взаємозв'язку, а й у взаємозалежності.

У кандидатській дисертації А. Овчинникова («Современная система подготовки партийных и советских кадров и пути ее совершенствования», М., 1975) розглядаються питання, пов'язані з системою партійних навчальних закладів: удосконалення їх учбових планів і програм, розробка і впровадження активних форм навчання, посилення організаційної та ідейно-виховної роботи партійних організацій закладів.

Про удосконалення системи підготовки партійних і радянських кадрів йдеться також у статті І. Проніна «Совершенствование системы подготовки партийных и советских кадров» (Див.

* Дягілев Е. Деятельность Харьковской областной партийной организации по совершенствованию форм и методов работы с партийными кадрами. Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. ист. наук. Харьков, 1970; Сордохонова Н. Деятельность Бурятской областной партийной организации по подбору, расстановке и воспитанию руководящих партийных кадров между XXIII и XXIV съездами КПСС. Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. ист. наук. Иркутск, 1976.

Вопросы истории КПСС, 1971, № 9, с. 33—46). У статтях Л. Г. Кривошеїна «Партийный работник: призвание и долг» (див. Коммунист, 1968, № 5, с. 48—59) та «Партийный работник: эрудиция, опыт» (див. Коммунист, 1970, № 18, с. 27—38) аналізуються такі якості, як широка теоретична та прикитична підготовка, знання корінних проблем партійного будівництва, компетентність, ерудиція, володіння різними формами керівництва творчою діяльністю мас, вміння налагодити планомірну, організовану і науково обгрунтовану діяльність партійних органів, без яких немислимий сьогодні партійний працівник.

Значний інтерес викликає також третя група робіт — брошури, статті, монографії партійних працівників [4; 14; 16; 17; 19; 21; 23; 28; 29; 32; 35; 36; 40], тих, хто втілює в життя кадрову політику партії. Безпосередній зв'язок з людьми, глибоке знання практики, великий особистий досвід дозволили авторам висвітлити важливі сторони роботи партійних організацій з керівними кадрами народного господарства, проаналізувати практику використання дієвих форм вивчення політичних, ділових і моральних якостей працівників при їх висуванні. Це і знайомство з документами, і особисте знайомство з працівником, аналіз його практичної діяльності з урахуванням думки первинних партійних організацій і трудових колективів про особисті якості висуванця. В згаданих працях висвітлено напрямки роботи щодо створення резерву на заміщення, розглядаються основні форми і методи виховання кадрів, звертається увага на необхідність посилення роботи по висуванню жінок, особливо в тих колективах і організаціях, де вони становлять основну масу працюючих. Разом з тим в роботах і цієї групи проблема добору, підготовки, висування і виховання кадрів партійних працівників висвітлена недостатньо.

Отже, аналіз опублікованих праць свідчить про певні зрушення в розробці досліджуваної проблеми і водночас дає підставу стверджувати, що в історико-партійній літературі ще немає узагальнюючих наукових праць, в яких би комплексно, на широкій документальній основі аналізувалася і узагальнювалася практика роботи партійних організацій України по добору, розстановці й вихованню партійних кадрів.

Більш глибокого вивчення, вимагають такі питання, як джерела висування і форми вивчення партійних кадрів, їх резерву. Слід детальніше висвітлити питання розстановки кадрів: урахування індивідуальних особливостей працівників, раціональне поповнення кадрів молоддю з метою створення спадкоємності і стабільності в роботі. Ще недостатньо вивчені питання роботи закладів марксистсько-ленінської освіти, серед яких поряд з університетами марксизму-ленізму важливу роль відіграють школи і семінари партійно-господарського активу. Вивчення і узагальнення практики роботи останніх може бути предметом окремого дослідження.

Недостатньо вивчено і узагальнено досвід перепідготовки партійних кадрів. Тільки в 1966—1970 рр. 32 тис. партійних і радянських працівників республіки пройшли перепідготовку в Академії суспільних наук при ЦК КПРС, вищих партійних школах, на курсах. Однак в історико-партійних дослідженнях ця практика не дістала належного висвітлення.

Ще й досі не визначені деякі категорії понятійного апарату, перш за все такі, як кадри, добір і розстановка, політичні, ділові і моральні якості працівників тощо. Відсутні також чіткі критерії визначення цих якостей.

В. І. Ленін, надаючи великого значення вивченню досвіду минулого, вказував на те, що не можна навчитися вирішувати завдання новими засобами сьогодня, якщо детально не проаналізовано вчорашній досвід [див. Повне збір. творів, т. 44, с. 196]. Саме тому вивчення і використання досвіду партійних організацій, нагромадженого в попередні роки, є завданням, успішне розв'язання якого сприятиме виконанню грандіозних планів комуністичного будівництва, накреслених XXV з'їздом КПРС.

Список джерел і літератури: 1. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971. 320 с. 2. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 256 с. 3. *Брежнев Л. І.* Великий Жовтень і прогрес людства. К., Політвидав України, 1977. 60 с. 4. *Щербицький В. В.* Воспитывать сознательных, активных строителей коммунизма. М., Политиздат, 1974. 156 с. 5. *Бахшиев Д.* Марксистско-ленинские основы строительства и деятельности КПСС. М., Политиздат, 1968. 239 с. 6. *Бурлаков А.* Деятельность Коммунистической партии Украины по совершенствованию партийного просвещения в период строительства коммунизма 1961—1969 гг. (На материалах Донецкой и Луганской областей). Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. ист. наук. 7. *Баклыков В.* Совершенствование политического просвещения как средства формирования марксистско-ленинского мировоззрения у коммунистов. Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. ист. наук. 8. *Бурак П.* Партийное строительство в условиях развитого социализма (1959—1970). Из опыта партийных организаций Коммунистической партии Украины. Кі, Вища школа, 1976. 142 с. 9. Возрастаніе руководящей роли КПСС в период строительства коммунизма. М., Изд-во Моск. ун-та, 1968. 339 с. 10. *Волков И. В.* Ленин о политических и деловых качествах кадров. — Уч. зап. Тартуск. ун-та. 1971, вып. 276, с. 24—48. 11. Важные задачи исторической науки — Вопросы истории КПСС, 1973, № 5, с. 7—23. 12. *Василенко В.* Діяльність Комуністичної партії України по перебудові партійної освіти і вдосконалення масово-політичної роботи (1966—1971 рр.). К., Політвидав України, 1976. 165 с. 13. *Веселов Н.* Партийный контроль в работе с кадрами на современном этапе. М., Мысль, 1976. 95 с. 14. Вирішальна ділянка партійної роботи. З досвіду партійних організацій республіки по добору, розстановці і вихованню кадрів. К., Політвидав України, 1975. 136 с. 15. *Гербер Р., Юнг Г.* Кадры в системе социалистического управления. М., Прогресс, 1970. 207 с. 16. *Головко К.* Работу с кадрами — на уровень требований XXIV съезда КПСС. К., Политиздат Украины, 1973. 96 с. 17. *Дягилев Е.* Партийный комитет и кадры (Из опыта Харьковской областной партийной организации). Харьков, Прапор, 1969. 128 с. 18. *Козырев Ф.* Работа с кадрами — главное звено в партийном руководстве. — В кн.: Вопросы партийной жизни. М., Правда, 1967. с. 300—318. 19. *Краев В.* Кадр — наша постійна турбота. Одеса, Маяк, 1968. 20. *Кадейкин В.* Проблемы научного подхода к партийной работе. М., Мысль, 1974. 184 с. 21. *Кандренков А.* Ключевое звено партийного руководства. М., Политиздат, 1976. 190 с. 22. Ленинские организационные принципы

и вопросы партийного строительства на современном этапе. М. Политиздат, 1971. 351 с. 23. *Лутак И.* Кадры партии — проводники ее политики. — Партийная жизнь, 1972, № 5, с. 29—37. 24. *Назаров М.* Ленинские принципы работы с кадрами. — Коммунист, 1970, № 1, с. 68—80. 25. Некоторые вопросы организационно-партийной работы. М., Политиздат, 1973. 334 с. 26. Организационно-партийная работа, вып. 1, Политиздат, 1969. 334 с.; вып. 2. М., Политиздат, 1973. 375 с. 27. *Орлов В.* КПРС — организующее ядро радянської політичної системи. К., Політвидав України, 1972. 199 с. 28. *Петрыкин В.* Улучшение экономического обучения кадров — настоятельное требование времени. — Коммунист Украины, 1966, № 9, с. 44—50. 29. *Панченко П.* Надійна опора. Львів, Каменяр, 1970. 30. *Партійна освіта і життя* (3 досвіду партійних організацій республіки). К., Політвидав України, 1971. 182 с. 31. *Пронин И.* Руководящие кадры: подбор и воспитание. М., Мысль, 1971. 159 с. 32. *Партійна робота — справа творча.* К., Політвидав України, 1974. 190 с. 33. *Позняк В., Спірін О.* Здійснення ленінських принципів виховання кадрів в діяльності партійних організацій України (1966—1971 рр.). — Вісн. Київськ. ун-ту, 1974, № 8, Історія КПРС, с. 26—35. 34. *Руденко І.* По-ленінськи виховувати кадри. К., Політвидав України, 1976. 86 с. 35. *Романов Г.* Новые условия — новые требования к кадрам. — Коммунист, 1972, № 5, с. 46—60. 36. *Сухаревская Н.* Марксистско-ленинская учеба руководящих кадров. — Партийная жизнь, 1969, № 5, с. 55—60. 37. *Спірін О.* Робота партійних організацій України по вдосконаленню економічної освіти керівних кадрів (1966—1971). — Український історичний журнал, 1973, № 10, с. 99—105. 38. *Стасив В.* Деятельность Коммунистической партии Украины по совершенствованию структуры, формы и методов марксистско-ленинского образования коммунистов (1966—1971). Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. ист. наук. 39. *Терентьева В.* Деятельность коммунистической партии по пропаганде экономических знаний в 1966—1970 гг. (Из опыта партийных организаций Украины). Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. ист. наук. 40. *Цибулько В.* Идейное воспитание кадров. — Коммунист Украины, 1971, № 5, с. 13—22.

О. П. ШАБЛІЙ

ДЕЯКІ ПРИЙОМИ ВІДБОРУ І АНАЛІЗУ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ ЯК ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ КОМСОМОЛУ УКРАЇНИ В ПЕРІОД БУДІВНИЦТВА СОЦІАЛІЗМУ В СРСР (1926—1937)

В 1978 р. наша країна відзначила знаменну дату — 60-річчя Всесоюзної Ленінської Комуністичної Спілки Молоді. Виступаючи на урочистому засіданні, присвяченому цій події, Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР т. Л. І. Брежнев сказав: «Комсомол і сьогодні є ленінська ударна бригада, десятки мільйонів членів якої, молодих ентузіастів, вершать великі діла» [4].

Вивчення історії Ленінського комсомолу набуває великого значення в сучасний період: виховання юнаків і дівчат на героїчних бойових і трудових традиціях старших поколінь сприяє успішному формуванню людини нового, комуністичного суспільства.

Мета цієї статті — висвітлити деякі прийоми відбору і аналізу періодичної преси як джерела дослідження історії комсомолу України в період побудови соціалізму в СРСР. Слід відзна-

чити, що преса є одним з найважливіших джерел вивчення історії Ленінського комсомолу в розглядуваний період, оскільки дає можливість використати великий обсяг місцевого матеріалу. Це дуже важливо, адже значна частина архівних документів довоєнного часу не збереглася.

За 1926—1937 рр. на Україні значно зросли кількість і тираж періодичних видань (див. табл.) [12].

Зростання кількості і тиражу періодичних видань

Рік	Кількість видань	Разовий тираж, тис. екз.	Мова видання		
			українська	російська	інші
1926	187	1270	81	84	22
1932	1529	6028	1278	169	82
1937	1363	5163	982	334	47

Аналіз наведених даних свідчить про особливо швидке зростання кількості періодичних видань у роки першої п'ятирічки. Це відбувалося в основному за рахунок багатотиражних газет, кількість яких у республіці в 1932 р. досягла 700, а в 1935—1010. У зв'язку з ліквідацією округів ЦК КП(б)У 23 серпня 1930 р. прийняв рішення «Про організацію районних газет». Внаслідок проведеної роботи уже в 1931 р. на Україні видавалася 351 місцева газета (в 1930 р. — 65) [8, с. 137]. Деяке скорочення кількості періодичних видань і їх тиражів (див. табл.) зумовилося нестачею паперу. З цієї ж причини зменшувались до мінімуму формати газет і кількість сторінок у кожному номері.

Серед видань розглядуваного періоду особливий інтерес викликає комсомольська преса. В 1926 р. для комсомольців і молоді на Україні видавалося чотири газети: органи ЦК і Харківського окружного ЛКСМУ — «Комсомолец України»*, Київського окружного ЛКСМУ — «Молодий більшовик», Катеринославського — «Майбутня зміна», Сталінського, Артемівського і Луганського окружкомів ЛКСМУ — «Молодий шахтар». Їх разовий тираж становив 22—23 тис. екземплярів [5, 1926, 9 лют.]. В 1926 р. разовий тираж газети «Комсомолец України» становив 10000 екземплярів [5, 1926. 6 січ.], у 1928 р. — 30000 [8, с. 137], а в 1932 р. — 200000 екземплярів [11, с. 127]. Слід відзначити, що в період становлення в газеті була ще низькою питома вага матеріалів, які висвітлювали життя первинних комсомольських організацій. Через нестачу власних кореспон-

* З 1934 р. газета «Комсомолец України» (з 1943 р. — «Молодь України») видається у Києві.

дентів редакція в основному спиралася на робітників, кількість яких на 1 грудня 1926 р. становила 324 чол. [5, 1926, 4 груд.], а на 1 травня 1927 р. — 500 чол. Серед них робітничих кореспондентів було 100 чол., селянських — 400 чол. [5, 1927, 5 трав.].

В умовах господарського і культурного піднесення, а також зростання суспільно-політичної активності молоді вдосконалювалися форми і методи роботи періодичної преси. Головним в роботі відділу друку ЦК ЛКСМУ і редакції газети «Комсомолец України» стало залучення до співробітництва нових юнробітників, організація їх навчання. Набули поширення такі форми роботи, як виробничі огляди, юнробітниківські конкурси, переключки, конференції, рейди, пости тощо.

Важливу роль у дальшому розвитку преси на Україні відіграла ліквідація губерній і введення районування. Збільшилася кількість місцевих газет, в яких вміщувалися молодіжні сторінки. В 1931—1937 рр. вони друкувалися в 193 районних і міських газетах. Слід відзначити, що сторінки для молоді мали свою назву, періодичність, нумерацію і власну редакцію. Наприклад, в газеті «За більшовицькі колгоспи» (орган Комишнянського райкому партії і райвиконкому), яка виходила тиражем 2500 екземплярів, друкувалася комсомольсько-молодіжна сторінка «Комсомольське плем'я» — орган Комишнянського РК ЛКСМУ [5, 1926, 4 лют.].

В лютому 1932 р. на Україні почали створюватися області, що обумовило реорганізацію окружних газет в обласні.

У зв'язку з переїздом до Києва редакції газети «Комсомолец України» припиняється видання органу Київського обласного і міського комітетів ЛКСМУ газети «Молодий більшовик». У той же час у Харкові починає виходити газета «Ленінська зміна» — орган Харківського обласного і міського комітетів ЛКСМУ.

Висвітлюючи деякі прийоми наукового відбору газет як джерела вивчення історії ЛКСМУ, слід відзначити, що стрижнем газетного номера є передова стаття, в якій роз'яснюються політична лінія партії, загальнодержавні завдання, коментуються найважливіші події в країні і за кордоном тощо. Навколо передової групується більшість газетного матеріалу. Так, передова під заголовком «Молоді кадри радянської науки» і весь номер «Комсомольця України» від 26 березня 1936 р. присвячені першій конференції молодих вчених УРСР. А стаття під заголовком «До всіх комсомольців Дніпропетровщини» в газеті «Майбутня зміна» від 31 жовтня 1928 р. містить звернення Дніпропетровського обласного комітету ЛКСМУ до комсомольців і молоді мобілізувати сили в період звітно-виборної кампанії на виконання рішень XV з'їзду РКП(б) і VIII з'їзду ВЛКСМ. Переважна більшість матеріалів номера присвячена обговоренню звернення в комсомольських організаціях.

Основні напрямки діяльності комсомолу республіки висвітлювалися в постійних рубриках. Так, у 1927 р. у газеті «Комсомолець України» друкувалися постійні рубрики: «На хлібозаготівельному фронті», «Куємо міцний тил» і ін.; в Катеринославській окружній газеті «Майбутня зміна» — рубрики «Комсомольський внесок на Дніпрельстан», «У заводської молоді», «По організаціях Дніпропетровщини».

У постійних рубриках для сільської молоді газети роз'яснювали політику партії на селі, практичні завдання кооперативної роботи. Матеріал добирався під такі рубрики: «Вісті з фронту практичної роботи» [6, 1928, 7 січ.], «Освіта і знання молоді» [6, 1928, 11 січ.], «Робота серед бідноти і батраків» [6, 1928; 14 січ.], «Зміцнюємо змичку міста з селом» [6, 1928, 25 січ.], «Колективізацією вдаримо по куркулю» [6, 1928, 24 берез.] і ін. В період завершення колективізації партія ставила перед комсомолом нові завдання, змінився і характер газетного матеріалу, який друкувався під рубриками: «Більшовики повинні оволодіти технікою» [7, 1931, 11 лют.], «Колгоспників—у ряди ударників» [7, 1931, 21 берез.] і ін.

Крім публіцистичного в газетах вміщувався документальний матеріал, який можна розділити на дві групи. До першої відносяться резолюції з'їздів, конференцій, пленумів ЦК ВКП(б) і ЦК ВЛКСМ, промови видатних діячів Комуністичної партії і Радянської держави і т. ін. Матеріал цієї групи не може бути першоджерелом, оскільки має інформаційний характер і часто подається у вигляді коротких кореспонденцій.

Велике значення для дослідника мають документи другої групи: резолюції зборів трудових колективів, тексти умов соціалістичного змагання і соціалістичних зобов'язань, зміст колективних договорів, умови конкурсів, оглядів, звернення передовиків тощо. Цінність цієї групи документів як історичного джерела пояснюється тим, що переважна частина їх в оригіналі не збереглася або ж була вміщена тільки на сторінках преси.

Одним з видів газетного матеріалу, насиченого фактами і відображенням важливих подій, є статті. Вони допомагають підійти до досліджуваного питання з позицій того часу, але не можуть бути використані як самостійне історичне джерело, оскільки відбивають суб'єктивне ставлення автора до подій.

Велике значення для дослідника мають інтерв'ю, звіти, репортажі, огляди. Їх авторами в більшості випадків є власні кореспонденти. Кореспондентська мережа набула особливого розвитку в роки другої п'ятирічки в промислових центрах республіки, на новобудовах, в районах передового сільськогосподарського виробництва. Цінний матеріал, який, однак, потребує перевірки, містять інформаційні повідомлення про звітно-виборні кампанії в первинних комсомольських організаціях, про участь комсомольців у виборах до Рад, про військово-патріотичну роботу серед молоді тощо. Наприклад, багатий цифровий

і фактичний матеріал міститься в інформаціях про окружні комсомольські конференції Київщини, Дніпропетровщини і Запоріжжя, які відбулися в травні 1927 р. [5, 1927, 11 трав.].

В період загострення класової боротьби в країні комсомол ще тісніше згуртувався навколо партії, ведучи рішучу боротьбу з опозицією. Ця сторона діяльності комсомолу республіки широко відображена в пресі. Так, у газеті «Комсомолец України» від 17 листопада 1927 р. в теоретичній статті «Чи погіршується соціальний склад комсомолу України?» наводиться цифровий матеріал, аналізуючи який, автор робить висновок, що зростання рядів комсомолу відбувається в основному за рахунок робітничої і селянської молоді. Інформаційні звіти про участь комсомольців у дискусійних зборах свідчать про те, що передовий загін молоді — вірний ідеям Леніна, Комуністичній партії, рішуче боровся проти опозиції в своїх рядах. Але інформаційні звіти також не можуть відігравати ролі самостійного джерела. Факти і особливо цифри потребують документального підтвердження.

Не повинні залишатися поза увагою дослідника і інші види газетного матеріалу: фейлетони, листи, об'яви, спортивні огляди, літературна критика і бібліографія. Так, висвітлення питань інтернаціональної роботи комсомолу республіки неможливе без аналізу листів, що надійшли до редакцій комсомольських газет з-за кордону. Цінність такого матеріалу полягає в тому, що він не потребує перевірки.

Цінним матеріалом для дослідників є замітки юнробсількорів, які відбивають піднесення суспільно-політичної і трудової активності молоді. В газетах розглядуваного періоду всі рубрики містять матеріали юнробсількорів. Це — повідомлення про передовиків виробництва, про рейди «легких кавалеристів», які забезпечували розвиток стахановського руху; замітки про будівництво нового життя на селі, про успіхи культурного будівництва тощо. Цікавою в цьому плані є замітка під заголовком «Комсомол і молода інтелігенція» [5, 1936, 14 берез.].

Газета — джерело багатопланове і всеосяжне, тому правильний відбір і систематизація газетного матеріалу має велике значення для організації роботи дослідника.

Список джерел і літератури: 1. Коммунистическая партия в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. М., 1970. 2. Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. К., 1976. 3. Правда, 1977, 1 лют. 4. Радянська Україна, 1978, 28 жовт. 5. Комсомолец України. 6. Майбутня зміна. 7. Молодий більшовик. 8. Агуф М. Преса УРСР до XV роковин жовтня. Харків, 1932. 9. *Варшавчик М. А.* Источниковедение истории КПСС. М., Высшая школа, 1973. 10. *Резнищук М. В.* Рабочий класс Украины в период социалистической реконструкции народного хозяйства (1926—1937 гг.). К., Вища школа, 1977. 11. *Рубан В. І.* І в труді, і в бою (50 років української преси). Вид-во при Київськ. ун-ті, 1967. 12. Преса Української РСР 1918—1973 рр. Харків, вид. Книжкової газети УРСР, 1974, с. 174, 176, 177.

**ПРО РОЛЬ КОМСОМОЛУ УКРАЇНИ У ЗМІЦНЕННІ СОЮЗУ
РОБІТНИЧОГО КЛАСУ І СЕЛЯНСТВА В ПЕРІОД ПІДГОТОВКИ
МАСОВОГО КОЛГОСПНОГО РУХУ**

Славний Ленінський комсомол був завжди на передньому краї боротьби за втілення в життя рішень партії. Про це яскраво свідчить його участь у підготовці колективізації сільського господарства. Проблема ще недостатньо висвітлена в історико-партійній літературі. Ця стаття є спробою дослідження такого її аспекту, як діяльність комсомолу України в 1926—1929 рр. по дальшому зміцненню союзу робітничого класу з середняком — головною фігурою села. Оскільки в більшості сіл у досліджуваній період партосередків не було, комсомольські організації набули особливого значення як опора партії серед трудового селянства. «...Щоб не дати знову відновитися владі капіталістів і буржуазії... — вчив В. І. Ленін, — треба, щоб трудящі згуртувалися з пролетаріатом... В цьому й полягає головна особливість того, що є основним завданням спілки і організації комуністичної молоді» [1, с. 297].

Важливою умовою підвищення ролі комсомолу в зміцненні антикуркульського союзу робітників, бідноти й середняків було залучення до спілки активу середняцької молоді. XIV з'їзд партії підкреслив, що «...організація в комсомолі кращих середняцьких елементів при опорі на бідняка і батрака... є ще в зростій мірі обов'язковим завданням спілки» [2, с. 223—224]. На це вказувалося і в постанові ЦК ВКП(б) «Про зростання комсомолу на селі і його регулювання» (1926 р.) [3, с. 152, 153]. ЦК КП(б)У, керуючись у роботі з комсомолом загальнопартійними рішеннями, вказав на необхідність «всемірно сприяти зростанню ЛКСМУ за рахунок дійсно бідняцьких верств молоді і кращої частини середняків, повністю перевірених на громадській роботі, що проявили себе в боротьбі з куркульськими елементами на селі» [13, № 4—5, с. 4].

Виконуючи згадані рішення, окружні комітети партії націлили сільські парторганізації на залучення до комсомолу передової частини молоді з середняків, завдяки чому їх кількість в рядах спілки помітно зростає: якщо в 1926 р. вони становили 4,9% загалу комсомольців України і близько 10% сільського комсомолу республіки, то в 1927 р. — відповідно 6,3% (по країні — 7%) і 13,5% [6, с. 34; 14, 1926, № 10, с. 7; 15, 17 листоп; 16; 20, 1926, 13 січ., 4 берез.].

XV з'їзд ВКП(б), який прийняв історичне рішення про колективізацію сільського господарства, назвав комсомол головною підмогою перевиховання широких мас пролетарської і бідняцько-середняцької селянської молоді в дусі будівництва соціалізму [2, с. 433]. Рішення з'їзду про колективізацію могло

бути виконане лише при умові близької єдності різних верств трудового селянства навколо робітничого класу.

Дбаючи про поповнення рядів ЛКСМУ за рахунок середняків, окружками водночас долали місницькі тенденції утруднити їх вступ до комсомолу. Тільки з середини лютого до початку квітня 1929 р. Ніжинський окружний комітет партії тричі приймав постанови, які націлювали парторганізації на поліпшення роботи щодо поповнення комсомолу за рахунок «бідняцьких верств і середняків, добре перевірених на громадській роботі і в боротьбі з куркульськими елементами села». У постановах підкреслювалася необхідність боротися з тенденціями затримати вступ до спілки середняцької молоді, що примушує активну її частину «шукати виходу своїй активності поза комсомолом і пролетарською громадськістю». Завдяки заходам окружному партії кількість середняків в окружній комсомольській організації значно зросла [11, оп. 1, од. зб. 583, арк. 77].

У кінці 1929 р. 49% членів ЛКСМУ становили сільські комсомольці, серед яких було 13% середняків [8, оп. 1—13, од. зб. 315, арк. 108; 13, № 20, с. 4]. З 1 січня 1926 р. по 1 січня 1930 р. ЛКСМУ зросла з 309,8 тис. до 448,6 тис. чол. [4, с. 24; 6, с. 31]. Спираючись на наведені дані, можна підрахувати, що на початку розглядуваного періоду в лавах ЛКСМУ було близько 15,2 тис. середняків, а в кінці — близько 28,5 тис. Отже, загальна кількість членів ЛКСМУ зросла на 44,7%, ряди сільського комсомолу республіки на 44,6%, а кількість середняків у комсомолі — на 87,7%.

Логічно припустити, що помітне збільшення частки середняків у лавах ЛКСМУ значною мірою було обумовлено господарським зміцненням бідноти, яка вступила до комсомолу. Цьому процесу сприяла велика робота по перетворенню господарств комсомольців у показові культурні господарства, яка проводилася комсомольськими організаціями згідно з рішеннями партійних органів. Так, XIV партконференція Куп'янського округу прийняла резолюцію, в якій говорилося, що окружним і районним партійним комітетам доручається добиватися того, «щоб члени партії і комсомольці, які працюють у своєму господарстві, поставили його зразково» [10, оп. 1, од. зб. 209, арк. 74]. Робота по зміцненню індивідуальних господарств комсомольців добре велась, наприклад, у Полтавському окрузі. Тут проводилися окружні і районні конкурси комсомольських організацій на краще господарство, досвід передовиків поширювався окружною пресою. В районах скликалися за участю агрономів спеціальні наради комсомольців-господарів для обговорення питань проведення конкурсів. Груньська районна організація ЛКСМУ часто розглядала питання культурного ведення комсомольцями господарства. Мало-Павлівський осередок цього району зобов'язав усіх членів спілки сіяти лише протруєним чистосортним насінням. Комсомольці с. Калинівки Велико-Бучківського райо-

ну застосували метод силосування кормів, який стало використовувати все село, а осередок с. Рибці систематично заслуховував звіти своїх членів про господарювання, широко популяризував кращий досвід. Яреськівський осередок Шишацького району організував показові сади, ділянки кормових культур і кукурудзи, проводив велику роботу по впровадженню досягнень землеробства в господарства трудового селянства. Із 37 комсомольських господарств села 9 були середняцькими [15, 6 квіт., 11 трав., 14 трав., 4 жовт.].

Проводячи політику зміцнення зв'язків комсомолу з середняцькою молоддю, партія водночас прагнула не допустити переважання середняків у комсомольських організаціях, бо це вело до того, що вони брали в свої руки керівництво. В таких осередках залишалось непоміченим окуркулювання частини комсомольців із заможних середняків. Так, по-куркульському настроений секретар Гурбенського осередку Срібнянського району Прилуцького округу без відому райкому організував збори комсомольського активу навколишніх сіл (1926 р.), де поставив питання про створення окремої спілки у вигляді делегатських зборів середняцької молоді [8, оп. 1, од. зб. 840, арк. 131, 142]. Пізніше в тому ж окрузі відбулася нарада комсомольських осередків кількох сіл, на якому підкуркульники вимагали відмовитись від пролетарського керівництва і організувати окремий селянський комсомол [8, оп. 1, од. зб. 68, арк. 13]. ЦК ВКП(б) у згаданій постанові про зростання комсомолу вказував: «Враховуючи зростаючу активність куркульських прошарків на селі і їх намагання поширити свій вплив на молодь, необхідно рішуче боротись з намаганням проникнути в КСМ таких елементів молоді, які можуть бути провідниками куркульських настроїв у спілці» [3, с. 114].

В цілому соціальний склад сільського комсомолу республіки залишався класово витриманим: питомо вага наймитів і бідняків у його рядах була набагато вищою, ніж у масі трудового селянства, а середняків — нижчою. Це відповідало лозунгу партії про міцну опору на бідноту і союз з середняком. Склад сільського комсомольського активу свідчив про єдність робітничої, бідняцької і середняцької молоді в боротьбі за втілення в життя політики партії. Так, у 1926 р. в бюро сільських осередків налічувалося 21,4% робітників і наймитів, 59,9% бідноти і 13,8% середняків [14, 1926, № 8—10, с. 37].

Діяльність комсомольських організацій по зміцненню союзу робітничого класу і бідноти з середняком спрямовувалася партією і здійснювалася під її керівництвом. Показово, що в доповіді секретаря ЦК КП(б) У І. Є. Клименка на Харківській окружній конференції ЛКСМУ містився розділ «Зміцнення союзу з середняком — основне політичне завдання», в якому говорилося: «Суть класової боротьби на селі зводиться до боротьби, що розгортається навколо завоювання середняка. Хто перетягне

на свій бік середняка, той буде переможцем на селі. А куркуля ми ізолюємо лише тоді, коли середняка — основну масу селянства — залучимо на свій бік» [20, 1926, 19 січ.].

Комсомольці міста проводили велику шефську роботу, подаючи допомогу комсомольським організаціям села в боротьбі за зміцнення союзу з середняком. Тільки з Харкова в 1926 р. на вибори сільрад було направлено 168 комсомольців-робітників [20, 1928, 14 груд.]. Міські комсомольці брали активну участь у практичному здійсненні економічних заходів партії по зміцненню союзу з середняком. Вони постійно виїздили на село у складі робітничих бригад для допомоги селянам у ремонті техніки і реманенту. Ця допомога мала безпосереднє відношення до зміцнення союзу з середняком, бо саме йому належала основна маса знарядь виробництва трудового селянства. Навесні 1929 р. комсомольці Слов'янського керамічного заводу організували кілька самодіяльних вистав, щоб зібрати кошти для робітничих ремонтних бригад [17]. Комсомольський осередок прокатного цеху заводу ім. Петровського (Дніпропетровськ) виступив ініціатором соціалістичного змагання за кращу допомогу селу. Почин підхопив увесь завод [8] Комсомольці Чубарівського рудника (Криворізький округ) в неробочі дні виїздили на села, беручи з собою коней з рудника, і безплатно виконували роботи бідняцьким і маломіщним середняцьким господарствам [21]. Комсомольська організація Миколаївського суднобудівельного заводу провела кілька недільників і на зібрані кошти послала на село сім бригад, які за два місяці відремонтували одних лише знарядь обробітку ґрунту близько тисячі одиниць. Приклад молоді наслідували старші робітники [22]. Велику допомогу подавали шефи-комсомольці бідноті і середнякам у проведенні сільськогосподарських робіт. Наприклад, шефи з Харкова систематично виїздили на сівбу [20, 1929, 26 берез.]. Водночас сільські комсомольці організовували середняцьку молодь на допомогу радгоспам і цукровим заводам в період виконання термінової роботи, зокрема копання буряків [9, оп. 1, од. зб. 140, арк. 58].

Важливу роль відігравав комсомол у проведенні масово-політичної роботи серед селянства. В тезах I Всеукраїнської наради з політосвітроботи серед молоді на селі (лютий 1928 р.) вказувалося, що комсомольські осередки повинні віддати максимум енергії для пропаганди культурного ведення господарства серед найширших верств бідняцької і середняцької молоді [12, ф. 166, оп. 8, од. зб. 349, арк. 42]. Звернення комсомольських робітничих бригад до бідного і середнього селянства, які вміщувалися в окружних газетах, роз'яснювали політику партії по відношенню до середняків, закликали їх вступати до колективних господарств [19]. Успіх масово-політичної роботи громадських організацій на селі значною мірою залежав від об'єднання їх зусиль. Окружне керівництво громадських організацій доклало

чимало зусиль у цьому напрямку. Так, під час посівної кампанії 1929 р. Ізюмський окружком ЛКСМУ разом з окрКНС і окр-кредитспілкою звернувся до всіх сільських комсомольських осередків і сільКНС з пропозицією провести збори з залученням якомога більшої кількості середняків і заслухати доповідь правління кредитової кооперації про їх роботу по кредитуванню бідняцьких і середняцьких господарств. Такі збори відіграли помітну роль у зміцненні єдності бідноти і середняків [12, ф. 783, оп. 1, од. зб. 2876, арк. 38].

Велику виховну роботу проводив комсомол з середняцькою молоддю через сільські політосвітні установи, головним чином сельбуду, при яких організовувались так звані юсекції — комсомольсько-молодіжні групи членів сельбудів. У 1927 р., наприклад, сельбуд с. Богдановського (Ізюмський округ) організував юсекцію, яка складалася з загальноосвітнього і політосвітнього гуртків. У першому з 29 чол. було сім середняків, у другому — з 27—15 [5, с. 9]. Серед членів сельбудів переважала бідняцько-середняцька молодь. У 1927 р. 14% членів сельбудів становили комсомольці [14, 1927, № 6—7, с. 21]. Із 133 тис. селян, переважно молоді, охоплених сільськогосподарськими гуртками при сельбудах, налічувалося понад 50 тис. середняків [12, ф. 257, оп. 1, од. зб. 865, арк. 26].

В основу політичного виховання комсомолу було покладено вивчення і обговорення партійних документів, що стало важливим фактором підвищення класової свідомості членів спілки. Могутньою зброєю їх ідейного загартування служили документи, прийняті партією в боротьбі проти правого ухилу. Так, загальноміські збори активу комсомолу Харкова, обговоривши звернення ЦК ВКП(б) проти правого ухилу (1928 р.), прийняли резолюцію «За зміцнення союзу пролетаріату і селянської бідноти з середняком для наступу на куркульсько-непманські елементи» [20, 1928, 23 жовт.].

Комсомольці йшли в перших рядах зачинателів колгоспного руху. На початок 1926 р. по Україні 36% колгоспників були комсомольцями [7, с. 134].

Таким чином, об'єднання в рядах комсомолу робітничої, наймитської бідняцької і найбільш активної частини середняцької молоді, їх спільна боротьба за втілення в життя політики партії на селі сприяли згуртуванню робітничого класу, бідноти і середняків:

Список джерел і літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне збір. творів, т. 41. 2. Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і Пленумів ЦК, ч. 2. К., Держполітвидав України, 1954. 3. КПРС про комсомол і молодь. К., Молодь, 1958. 382 с. 4. ЛКСМ України в цифрах і фактах. Довідник. К., Молодь, 1974. 207 с. 5. В боротьбі за культурне село. Харків. Держвидав України, 1928. 49 с. 6. *Михайловский И. Н.* Комсомол Украины в борьбе за построение социализма в СССР. (1925—1937 гг.) Львов, 1966. 319 с. 7. *Сузименко В.* Состояние и динамика колхозного строительства

ва на Україні.— На аграрном фронті, 1926, № 5—6. 8. Партійний архів Інституту історії партії при ЦК Компартії України, ф. 1. 9. Партархів Сумського обкому Компартії України, ф. 17. 10. Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 3. 11. Партархів Чернігівського обкому Компартії України, ф. 11. 12. Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР, ф. 166, 257, 783. 13. Вісті ЦК КП(б)У, 1929, № 4—5, 20. 14. Известия ЦК КП(б)У, 1926, № 8—10, 1927, № 6, 7, 10. 15. Більшовик Полтавщини, орган Полтавського окружного КП(б)У, 1927, 16. Комуніст, орган ЦК КП(б)У, 1927, 27 жовт. 17. Кочегарка, орган Артемівського окружного КП(б)У, 1929, 17 берез. 18. Петровец, багатотиражна газета дніпропетровського металургійного заводу ім. Петровського, 1929, 7 берез. 19. Правда Прилуччини, орган Прилуцького окружного КП(б)У, 1929, 4 квіт. 20. Харьковский пролетарий, орган Харківського окружного КП(б)У, 1926, 1928, 1929. 21. Червоний гірник, орган Криворізького окружного КП(б)У, 1929, 30 квіт. 22. Червоний плугатар, орган Миколаївського окружного КП(б)У, 1929, 18 верес.

А. О. САРЖАН

ЗМІЦНЕННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДІВ РОБОТИ ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ КП(б)У В РОКИ ПЕРШОЇ П'ЯТИРІЧКИ

Важливою умовою забезпечення керівної ролі КПРС у житті радянського суспільства є її організаційна єдність. В. І. Ленін писав: «Партія — свідома, передова верства класу, його авангард. Сила цього авангарду разів у 10, у 100 разів і більше велика, ніж його чисельність. Чи можливо це? Чи може сила сотні перевищувати силу тисячі? Може і перевищує, коли сотня організована. Організація подесятеряє сили» [1, с. 34].

На відміну від буржуазних і соціал-демократичних, реформістських партій, КПРС має струнку організаційну побудову, що включає вищі і місцеві органи і первинні організації, які діють як єдиний організм на основі єдиного Статуту.

Комуністична партія Радянського Союзу здійснює свою практичну діяльність, керуючись марксистсько-ленінським положенням про відсутність однакових для всіх етапів революційного процесу форм організації і методів роботи. Ще X з'їзд РКП(б) вказував, що вони повністю визначаються особливостями конкретної історичної обстановки і тими завданнями, які з цієї обстановки безпосередньо випливають [2, т. 2, с. 206].

Соціалістичне будівництво, що широко розгорнулося в роки першої п'ятирічки, зростання трудової і політичної активності трудящих, масовий вступ робітників у партію вимагали вдосконалення її організаційної структури, поліпшення стилю і методів роботи партійного апарату.

В ці роки партія провела велику плідну роботу в пошуках найбільш доцільних форм побудови партійних організацій і їх керівних органів. Досвід, нагромаджений партією в згаданий період, дозволив у другій половині 30-х років перебудувати партійний апарат по виробничо-галузевому принципу в поєднанні

з функціональним. На жаль, цей досвід ще не достатньо висвітлено в історико-партійній літературі. Лише окремі питання вдосконалення організаційної структури КППС в період першої п'ятирічки розглянуті в працях, виданих за останні роки [5—7]. До того ж переважна більшість праць з цієї проблеми стосується низових партійних організацій. Так, поліпшенню структури, форм і методів роботи первинних парторганізацій України в 1926—1929 рр. присвячено спеціальний параграф у монографії Ф. Ю. Шерстюка [10]; Про перебудову роботи і зміцнення первинних парторганізацій Донбасу у 1928—1932 рр. йдеться у роботі Г. Я. Пономаренка [9]. Проте згадані автори не ставили собі за мету простежити розвиток організаційної структури місцевих (окружних, міських, районних) партійних організацій республіки. Автор цієї статті прагнув до деякої міри висвітлити це питання.

Напередодні першої п'ятирічки центральний і місцевий партійні апарати будувалися по функціональному принципу. В роботі їх відділів спостерігався так званий «універсалізм». Основними були організаційно-розподільний і агітаційно-пропагандистський відділи, які вирішували велике коло питань. Таке зосередження функцій управління було історично виправдано в роки відбудови, при незначних масштабах розвитку народногосподарства. До того ж не вистачало досвідчених партійних керівників.

Але вже на початку п'ятирічки внаслідок бурхливого розвитку промисловості і сільського господарства виникла необхідність значно поліпшити діяльність всіх ланок партійного апарату. В кінці 1927 р. при ЦК ВКП(б) була створена спеціальна комісія по вдосконаленню роботи органів партії. За рекомендацією ЦК ВКП(б) на початку 1928 р. аналогічні комісії створюються при ЦК КП(б)У і окружках республіки. Внаслідок заходів, вжитих комісіями, Луганський, Київський і інші окружки значно скоротили кількість засідань і обмежили їх тривалість. Скоротився штат окружкомів за рахунок залучення партійного активу і запровадження інституту інструкторів-практикантів. Проте всі ці заходи лише сприяли пристосуванню старої форми організації партійного апарату до вимог часу.

Квітневий (1929 р.) Пленум ЦК ВКП(б) зазначив, що рішення завдань реконструктивного періоду, подолання пов'язаних з ним труднощів, загострення класової боротьби в країні вимагають перебудови методів роботи всіх органів пролетарської диктатури [2, т. 4, с. 184].

Виникла необхідність, насамперед, в дальшому розвитку і вдосконаленню організаційної структури партії. У постанові «Про реорганізацію апарату ЦК ВКП(б)», прийнятій 5 січня 1930 р., ЦК партії підкреслив, що необхідність реорганізації структури партійних органів викликана ускладненням завдань керівництва в умовах реконструктивного періоду. «ЦК вважає необхідним,—

говорилося у постанові, — реорганізувати апарат ЦК і місцевих організацій таким чином, щоб він успішно вирішував нові складні завдання, особливо завдання добору, розстановки і підготовки кадрів. При цьому слід спростити і скоротити апарат, диференціювати його роботу за функціональною ознакою» [12, 1930, № 2, с. 70].

У лютому 1930 р. ЦК КП(б)У запропонував усім окружкомам реорганізувати свою структуру згідно з постановою ЦК ВКП(б). В результаті кожний з основних відділів окружкомів (організаційно-розподільний і агітаційно-пропагандистський) був розділений на два самостійних відділи.

Організаційно-розподільний відділ поділявся на організаційно-іструкторський і розподільний. В першому зосереджувалася організаційно-партійна робота: перевірка і іструкування місцевих організацій, зв'язок з ними, розробка питань партійного будівництва, інформація і статистика. Тут також велись облік і підготовка резерву партійних працівників для райкомів і партійних осередків.

Розподільний відділ займався добором і розподілом партійних кадрів для промисловості, транспорту, сільського господарства; керував створенням резерву районних радянських і господарських кадрів; готував резерв для ЦК КП(б)У; здійснював роботу по висуванню робітників (комуністів і безпартійних) на керівну господарську і адміністративну роботу.

Агітаційно-пропагандистський відділ розділявся на відділ агітації і масових кампаній та культурно-пропагандистський. Основними функціями першого були організація і керівництво агітацією і масовими кампаніями, контроль за діяльністю добровільних товариств, добір, розподіл, підготовка і перепідготовка кадрів для них, масова робота серед робітниць і селянок.

Культурно-пропагандистський відділ займався обліком і розподілом кадрів для системи партійного навчання, заочної партосвіти і політичної самоосвіти; вирішував питання, пов'язані з роботою загальноосвітньої школи, бібліотек, театрів, клубів, піклувався про будівництво культурних закладів в окрузі [15, ф. 9, оп. 1, спр. 747, арк. 58—61].

Всередині відділів замість численних підвідділів і секцій створювалися сектори. Деякі з них вирішували питання, пов'язані з окремими галузями народного господарства. Наприклад, у відділі агітації і масових кампаній Сталінського окружкому було чотири сектори, серед них: два сектори масових кампаній у промисловості і сільському господарстві [15, ф. 9, оп. 1, спр. 747, арк. 58—59].

Характерно, що внаслідок реорганізації добір і розподіл керівних кадрів було зосереджено в кожному відділі, причому останні піклувалися також про підготовку і перепідготовку кадрів.

Відзначивши позитивні наслідки перебудови, ЦК ВКП(б) констатував, що «проведена реорганізація апарату ЦК і всіх парторганів повністю себе виправдала» [3].

Подальші зміни в структурі партійних організацій України пов'язані з ліквідацією округів, що було здійснено, як підкреслив XVI з'їзд ВКП(б), з метою наближення партійного і радянського апарату до кожного села, колгоспу, посилення керівної ролі партії в соціалістичному будівництві [2, т. 4. с. 416—417]. З ліквідацією окружкомів партії центр ваги партійної роботи на місцях переносився в міські і районні парторганізації, що вимагало дальшого їх організаційного зближення, поліпшення форм і методів роботи.

Після скасування округів на Україні в райони було направлено 68,4% окружкомівських відповідальних партійних працівників і 43% радянських і громадських працівників [14, ф. 17, оп. 26, спр. 37, арк. 107]. Загалом майже 10 тис. комуністів виїхало на зміцнення районів [4, с. 444]. Вони стали основою районного партійного апарату. Так, з рекомендованих секретарями райкомів 61,7% раніше працювали на керівній окружній роботі [11, 1932, № 78, с. 1].

Внаслідок здійснення заходів підвищувався рівень керівництва політичним і господарським життям районів, зріс авторитет сільських парторганізацій, що сприяло широкому залученню в партію передового селянства.

Після ліквідації округів великі зміни сталися в партійних організаціях міст. Пошуки більш досконалих форм їх структури зосереджувалися навколо проблем підвищення рівня партійного керівництва виробництвом, мобілізації мас на успішне виконання плану першої п'ятирічки.

У відповідності з постановою ЦК ВКП(б) «Практичні заходи в зв'язку з проведенням ліквідації окружних партійних організацій», прийнятого 6 серпня 1930 р., в економічних і культурних центрах, що мали не менш 50 тис. населення, створювались міські партійні комітети [2, 1930, № 16, с. 49—50] з чотирма функціональними відділами: організаційно-інструкторським, культури і пропаганди, агітації і масових кампаній і розподільним. Всередині відділів функціональні сектори поєднувались з виробничо-галузевими. Їх кількість і назва залежали від чисельності парторганізації, характеру економіки міста або району.

Створення виробничо-галузевих секторів дозволяло міськкомам більш диференційовано керувати роботою партосередків в різних галузях народного господарства. Сектори, як правило, очолювали найдосвідченіші інструктори.

ЦК ВКП(б) уважно слідкував за становленням міськкомів партії. Так, у жовтні 1931 р. при ЦК ВКП(б) було проведено нараду, присвячену досвіду їх роботи. У виступах місцеві партійні працівники підкреслювали, що з створенням міськкомів керівництво осередками стало більш диференційованим. Одно-

час вони пропонували вдосконалити організаційну структуру апарату міськкомів, зміцнити сектори досвідченими ініціативними працівниками. На нараді вказувалося на необхідність створення райкомів партії у складі великих міських парторганізацій [12, 1931, № 22, с. 29].

Враховуючи конкретні умови роботи кожної міської парторганізації, ЦК КП(б)У у грудні 1931 р. прийняв рішення про створення в Києві, Одесі, Харкові і Дніпропетровську районних партійних комітетів. Структура їх апарату відповідала структурі апарату міськкомів. Новостворені райкоми керували партосередками і підпорядковувалися міським комітетам партії. Партійні організації великих промислових підприємств і будов безпосередньо підпорядковувалися міськкомам [14, ф. 17, оп. 26, спр. 51, арк. 109]. У 1932 р. за рішенням ЦК ВКП(б) у великих містах було створено райони, утворено райкоми партії і виконкоми районних Рад. На Україні на початку другої п'ятирічки налічувалося 96 міських і 367 районних комітетів партії [8, с. 15].

Однак ліквідація округів, поряд з позитивними, мала ряд негативних рис. Так, двоступенева система управління центр—район не могла забезпечити ефективного керівництва великою кількістю районів (на початку 1932 р. на Україні було 483 райони).

За пропозицією ЦК ВКП(б) у 1932 р. в республіці було запроваджено обласний поділ і на кінець року тут налічувалося вісім областей (Харківська, Київська, Одеська, Дніпропетровська, Вінницька, Чернігівська, Донецька, Молдавська). Створені обласні комітети партії були покликані здійснювати справді конкретне, оперативне керівництво кожним районом. ЦК КП(б)У зміцнив апарат обкомів досвідченими партійними працівниками [4, с. 445].

У березні 1932 р. ЦК КП(б)У затвердив структуру апарату обласних комітетів партії. До їх складу ввійшли чотири відділи: організаційно-інструкторський, культурно-пропагандистський, агітаційно-масовий і відділ кадрів [14, ф. 17, оп. 26, спр. 56, арк. 271—272]. Всередині відділів організовувались територіально-виробничі і функціональні сектори (партійного будівництва, парткадрів, інформації). Основною організаційною ланкою обкомів стали територіально-виробничі сектори. Вони підтримували постійний зв'язок з кожним районом, регулярно інформували бюро обкомів про найважливіші події в житті районів [11, 1932, № 14—15, с. 8].

Створення обкомів партії сприяло значному поліпшенню керівництва районними парторганізаціями. Територіально-виробничі сектори подавали райкомам дієву допомогу, готуючи резерв керівних кадрів для районів, узагальнюючи і поширюючи передові методи партійної роботи. Структура відділів дозволяла обкомам охопити партійним керівництвом найважливіші

ділянки радянської і господарської роботи в районах. Наприклад, в центрі уваги сектору промислових районів Харківського обкому були найзлюбоденніші питання: виконання зобов'язань до весняної посівної кампанії заводами сільськогосподарського машинобудування (обстежено 13 підприємств), підготовка до розширення житлового будівництва тощо [11, 1932, № 12—13, с. 41].

Разом з тим розглянута організаційна структура обкомів ще мала ряд недоліків. Так, райони області розподілялися між секторами з урахуванням територіального розташування і економічних особливостей (райони важкої промисловості, зернові, тваринницькі тощо). Проте часто один сектор охоплював райони з різною спеціалізацією економіки. Досвід показав, що в таких умовах було важко здійснювати диференційоване партійне керівництво [11, 1932, № 12—13, с. 40]. В багатьох випадках сектори обкомів постійно керували тільки кількома основними районами чи підприємствами. Це було зумовлено, насамперед, практичною неможливістю віднести той чи інший район лише до промислового або до сільськогосподарського. Не вирішило проблеми і збільшення кількості секторів.

В планах розвитку народного господарства в другій п'ятирічці ставилося завдання освоєння нових підприємств і техніки, дальшого зміцнення колективних господарств, що вимагало підвищення рівня партійного керівництва. Враховуючи це, XVII з'їзд ВКП(б) прийняв рішення про перебудову апарату партії по виробничо-галузевому принципу, коли керівництво підприємством, галузю промисловості в цілому зосереджувалося в одному відділі [2, т. 5, с. 164—166]. Пізніше виробничо-галузеві відділи були поєднані з деякими функціональними (відділ пропаганди і агітації та ін.). Таке поєднання і сьогодні є основою структури партійного апарату.

Таким чином, за роки першої п'ятирічки була проведена велика робота по організаційному зміцненню партійних організацій республіки, що зумовлювалося зростанням темпів і масштабів соціалістичного будівництва, ускладненням завдань партійного керівництва всіма галузями господарства. В ці роки питання господарського життя стали центральними в роботі партії.

Список джерел і літератури: 1. *Ленін В. І.* Як В. Засулич убиває ліквідаторство. — Повне збір. тв., т. 24. 2. КПСС в резолюціях і рішеннях съездов, конференцій и пленумов ЦК, т. 2, 4, 5. Политиздат, 1970—1971. 3. Справочник партийного работника, вып. 7, ч. II. М., 1930, с. 170. 4. Очерки истории Коммунистической партии Украины. К., Политиздат Украины, 1977. 805 с. 5. *Ключева З. И.* Идеиное и организационное укрепление Коммунистической партии в условиях борьбы за построение социализма в СССР. М., Мысль, 1970. 301 с. 6. *Турищев Ю. Г.* Партия у власти. М., Политиздат, 1969. 7. *Беляков В. К., Золотарев Н. А.* Организация удешевляет силы. М., Политиздат, 1975. 190 с. 8. *Бабко Ю. В.* Партійне будівництво на Україні в 1933—1937 рр. Вид-во Львівськ. ун-ту, 1971. 180 с. 9. *Пономаренко Г. Я.* Во главе трудового подъема. К., Вища школа, 1971. 174 с. 10. *Шерстюк Ф. Ю.* Партійне

будівництво на Україні в 1926—1929 рр. К., Вища школа, 1960. 283 с.
11. Партактивіст, орган ЦК КП(б)У. 1932. 12. Партийное строительство, орган ЦК ВКП(б), 1930, 1931. 13. Вопросы истории КПСС, 1976, № 2, с. 115.
14. Центральний партійний архів інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, ф. 17. 15. Партійний архів Донецького обкому Компартії України, ф. 9.

В-Г. Х. ТАНКІЄВ

**ПАРТІЙНЕ КЕРІВНИЦТВО ОРГАНІЗАЦІЮ ВЗАЄМОДІЇ
ПАРТИЗАНІВ І ПІДПІЛЬНИКІВ З ЧАСТИНАМИ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ
ПІД ЧАС ВИЗВОЛЕННЯ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ
(ЛИСТОПАД 1942 — ЛИСТОПАД 1943 рр.)**

«Яскравим виявом сили соціалізму, — зазначається в преамбулі нової Конституції СРСР, — став немеркнучий подвиг радянського народу, його Збройних Сил, які здобули історичну перемогу у Великій Вітчизняній війні» [5, с. 3]. Вагомий внесок у перемогу над фашистською Німеччиною зробили партизани і підпільники. «З досвіду своєї роботи в Генеральному штабі, — писав Маршал Радянського Союзу О. М. Василевський, — я можу з цілковитою впевненістю стверджувати, що партизанський рух і боротьба народу в тилу ворога відіграли роль важливого фактора у загальних стратегічних планах і розрахунках Радянського Верховного Головнокомандування і бралися до уваги при розробці великих наступальних операцій, що проводилися на радянській території» [15, с. 112]. У багатогранній діяльності КПРС у цей період важливе місце займало керівництво організацією взаємодії партизанів і підпільників з регулярними військами.

На жаль, ця проблема ще недостатньо висвітлена в радянській історико-партійній літературі. Мета цієї статті — розкрити деякі питання проблеми.

З першого ж дня війни ЦК ВКП(б) і Радянський уряд розгорнули велику організаторську діяльність по створенню на тимчасово окупованій території СРСР партійного і комсомольського підпілля і партизанських формувань. На Україні цю роботу очолив ЦК КП(б)У*.

В кінці 1942 р. на тимчасово окупованій території республіки діяли Ворошиловградський, Дніпропетровський, Житомирський, Київський, Кіровоградський, Одеський, Сталінградський, Сумський, Харківський і Чернігівський підпільні обкоми, близько 100 підпільних окружкомів, міськкомів і райкомів партії, понад 1300 підпільних партійних організацій і груп [14, с. 72].

* У жовтні 1942 р. за рішенням Політбюро ЦК ВКП(б) був створений нелегальний ЦК КП(б)У, який діяв до червня 1943 р. У зв'язку з визволенням частини території Радянської України припинив свою діяльність.

Восени 1942 р. на території України активну боротьбу проти німецько-фашистських окупантів вели п'ять великих партизанських з'єднань, близько 900 загонів, більше тисячі диверсійних і розвідувальних груп [8, т. 1, с. 514]. На цей час завершилося створення централізованої системи партійного і військового керівництва партизанським рухом. За рішенням Державного Комітету Оборони (ДКО) від 30 травня 1942 р. було утворено Український штаб партизанського руху (УШПР), а пізніше — його представництва при військових радах Південного, Південно-Західного і Воронезького фронтів [8, т. 2, с. 183]. При військових радах 6, 9, 12, 18, 27, 28, 36, 37, 56, 57 армій функціонували оперативні групи УШПР [19, ф. 1, оп. 9а, спр. 70, арк. 207]. І якщо раніше (там, де існувала можливість) мала місце тільки тактична взаємодія* партизанів республіки з регулярними військами, то весною 1943 р. було досягнуто постійної, чітко спланованої радянським командуванням тактичної і оперативної взаємодії партизанів з Червоною Армією, яка наступала.

В роботі по організації взаємодії партизанів і підпільників з регулярними військами Комуністична партія керувалася основоположними висновками класиків марксизму-ленінізму з цього питання. «Народ, який хоче завоювати собі незалежність, — писав Ф. Енгельс, — не повинен обмежуватися звичайними способами провадження війни» [1, с. 401].

Розвиваючи це положення, В. І. Ленін зазначав, що партизанський рух у революційних війнах пролетаріату повинен бути підпорядкований іншим засобам боротьби, повинен бути узгоджений з головними засобами [2, с. 9]. Виходячи з цього, партія вела повсякденну наполегливу роботу з тим, щоб спрямувати дії партизанів на допомогу Червоній Армії, яка вирішувала основні завдання в розгромі німецько-фашистських загарбників і визволенні радянської території.

Цілеспрямованість дій партизанів і підпільників республіки значною мірою залежала від систематичного складання УШПР чітких планів, які затверджувалися ЦК КП(б)У, військовими радами фронтів, Центральним штабом партизанського руху (ЦШПР), а в окремих випадках — ЦК ВКП(б). Так, лише з липня 1942 р. по березень 1943 р. УШПР розробив чотири кварталних плани розвитку партизанського руху і 23 плани проведення окремих операцій [7, с. 529]. Передбачалися: підготовка і переправлення в тил ворога оперативних груп, партизанських загонів, організаторів партизанських загонів і фахівців (мінерів, розвідників і т.д.); партизанські рейди з метою активізації дій існуючих загонів і залучення до боротьби нових мас населення тимчасово окупованої території республіки; доставка партизанам і підпільникам авіацією і наземними засобами

* Оперативна взаємодія через відсутність радіозв'язку з більшістю партизанських загонів мала епізодичний характер і набула розвитку лише в другій половині 1942 р.

зброї, боєприпасів, вибухівки, речового майна, медикаментів, а в окремих випадках — продовольства; перегрупування і передислокація партизанських загонів і з'єднань в тилу ворога для організації їх взаємодії з Червоною Армією під час проведення великих бойових операцій.

Розробляючи плани бойових дій партизанів, ЦК КП(б)У і УШПР виходили з обстановки у ворожому тилу, завдань фронтів і армій, з конкретних можливостей організації взаємодії з ними. Налагодження двостороннього радіозв'язку з більшістю великих партизанських формувань України дало змогу Ставці Верховного Головнокомандування і військовим радам фронтів, починаючи з 1943 р., під час розробки военно-стратегічних завдань планувати дії партизанів і підпілля.

Завдання розширення масштабів народної війни вимагали поліпшення централізованого керівництва партизанськими загонами і з'єднаннями, партійними і комсомольськими організаціями в тилу ворога. В кінці листопада 1942 р. нелегальний ЦК КП(б)У розглянув на засіданні питання «Про стан підпільних партійних організацій України», обговорив і затвердив план роботи на листопад 1942 — березень 1943 рр., який передбачав зміцнення партійного підпілля і поліпшення керівництва всіма підпільними організаціями і партизанськими загонами України [3, с. 554]. Планувалося також створити заново десять підпільних обкомів, 34 міськкоми і райкоми КП(б)У, підготувати і направити в Полтавську, Харківську, Сумську, Ворошиловградську, Сталінську, Чернігівську області і в інші райони республіки 70 парторганізаторів [18, ф. 15, оп. 178359, спр. 1, арк. 480—496]. В тил ворога направлявся ряд керівних працівників ЦК КП(б)У і УШПР для подання безпосередньої допомоги підпіллю і партизанським загонам у здійсненні рішень ЦК ВКП(б) від 11 жовтня 1942 р. і наказу НКО СРСР від 5 вересня 1942 р. «Про завдання партизанського руху» [16, с. 61—65].

Протягом зими і весни 1942—1943 рр. ЦК КП(б)У провів велику роботу по переправленню у ворожий тил груп працівників для зміцнення існуючих і створення нових партійних і комсомольських організацій. З листопада 1942 р. по травень 1943 р., ЦК КП(б)У направив на тимчасово окуповану територію республіки своїх уповноважених, а також секретарів підпільних обкомів, райкомів і партійних організаторів загальною кількістю 180 чоловік [4, с. 475].

У 1943 р. на окупованій території України активно діяло 15 обласних, 150 окружних, міських і районних комітетів партії, 1200 організацій і груп комуністичного підпілля. Понад тисячу партійних, комсомольських організацій і груп налічувалося в партизанських формуваннях [14, с. 79].

Активізували роботу УШПР, його представництва на фронтах і оперативні групи в арміях. Крім існуючих (Сумського

і Чернігівського) обласних штабів партизанського руху, було створено ряд нових [8, т. 2, с. 199]. Це дало можливість значно поліпшити взаємодію партизанів і підпільників з регулярними військами. Керуючись вказівками ЦК ВКП(б) і УШПР, штаби військових рад фронтів щомісяця складали оперативні плани засилання диверсійно-організаторських груп у ворожий тил, ставили завдання партизанським загонам. Ці плани затверджувалися військовими радами фронтів. Так, у постанові Військової ради Південно-Західного фронту від 31 грудня про розгортання партизанського руху в смузі фронту вказувалося: «Штабу партизанського руху ПЗФ до 20.І.1943 р. сформувати 50 диверсійних груп і до 25.І.1943 р. направити групу в тил противника для виконання диверсійних завдань на основних комунікаціях ворога» [18, ф. 229, оп. 587, спр. 2, арк. 129—130].

Наближення лінії фронту до основних угруповань партизанів республіки створило сприятливі умови для налагодження більш тісного зв'язку військових рад, штабів і політорганів діючої армії з керівництвом партизанських формувань, посилення взаємодії останніх з регулярними військами. Так, тільки за період з 8 грудня 1942 р. по 1 березня 1943 р. у полосі Воронезького фронту партизанські загони і групи у взаємодії з частинами Червоної Армії знищили 7250 і взяли в полон 10300 солдатів і офіцерів противника [19, ф. 62, оп. 22, спр. 1, арк. 19].

У 1943 р. партизанська війна на Україні, як і в інших тимчасово окупованих районах СРСР, набула небувалого розмаху і нових рис. У широких масштабах здійснювалася не тільки оперативна, але й тактична взаємодія переважної більшості партизанських загонів з регулярними військами. Наприклад, у лютому 1943 р. УШПР розробив план визволення партизанськими загонами спільно з частинами Червоної Армії м. Сум. У плані зазначалося, що оволодіння містом дасть ряд очевидних тактичних переваг, в тому числі можливість розвитку бойових дій у кількох оперативних напрямках. «Взяття партизанами міста і утримання його до приходу Червоної Армії,— говорилося в плані, — зроблять їй послугу, яку важко переоцінити» [17, ф. 69, оп. 1, спр. 54, арк. 6].

План операції передбачав комбінування ударів партизанських загонів при підтримці бомбардувальної авіації з діями десантних груп і підрозділів Червоної Армії. Для проведення операції залучалося 758 партизанів восьми загонів з'єднання Героя Радянського Союзу М. І. Наумова [17, ф. 69, оп. 1, спр. 54, арк. 7]. Завдання, поставлені УШПР, партизани успішно виконали. Рух на залізницях Суми—Готня, Суми—Лебедин, Суми—Харків було повністю паралізовано до приходу частин Червоної Армії. «Цей період дій партизанських загонів на півдні Сумської області, — зазначалося у звіті з'єднання, — слід розцінювати як взірець взаємодії партизанів з Червоною Армією, що наступала» [19, ф. 66, оп. 1, спр. 1, арк. 30].

Економічні успіхи трудівників тилу дали змогу ЦК КП(б)У, УШПР, військовим радам фронтів посилити матеріальну допомогу партизанам і підпільникам. Тільки з жовтня 1942 р. по квітень 1943 р. в партизанські загони України було направлено 53 радіостанції і 57 радистів, 1453 автомати, 67 кулеметів, 62 міномети, 109 протитанкових рушниць, 3 гармати, понад 2 млн. патронів і 15,3 т вибухівки [8, т. 2, с. 199].

Організаторська і ідеологічна робота партії сприяла посиленню всенародної боротьби в тилу ворога. Множилися ряди бійців партизанських загонів, зростала мережа підпільних організацій. Так, протягом перших чотирьох місяців 1943 р. кількість партизанів на Україні збільшилася в 2,5 раза. Під керівництвом Комуністичної партії боротьба радянських людей на тимчасово окупованій території набувала все більш організованого характеру. «Взимку 1942—1943 рр. і весною 1943 р., — відзначав ЦК КП(б)У — партизанський рух на Україні розширився і організаційно зміцнився» [8, т. 2, с. 229].

Удосконалення системи партійного керівництва, поліпшення зв'язку з партизанськими формуваннями створили умови для управління цим всенародним рухом на всій тимчасово окупованій ворогом території. Цілеспрямованих ударів по противнику тепер завдавали не тільки загони прифронтових районів, а й ті, що дислокувалися на значному віддаленні від лінії фронту.

Прагнучи посилити ефективність допомоги партизанів Червоної Армії, добитися більш тісної оперативно-тактичної їх взаємодії, ЦК КП(б)У запропонував УШПР виробити єдиний план бойових дій партизанських загонів навесні і влітку 1943 р. На початку квітня проект оперативного плану бойових дій партизанів України на весняно-літній період 1943 р. детально обговорювався в ЦК КП(б)У. Після доопрацювання проекту план було схвалено, а 26 квітня його затвердили Політбюро ЦК ВКП(б) і ДКО СРСР [3, с. 563]. План передбачав паралізувати роботу 26 великих залізничних вузлів, у тому числі Шепетівського, Ковельського, Здолбунівського, Коростенського, Сарненського, в тилу групи армій «Південь» [19, ф. 62, оп. 1, спр. 1, арк. 57—59]. У тому ж місяці для подання практичної допомоги підпільним партійним організаціям і партизанським загонам вилетів секретар ЦК КП(б)У Д. С. Коротченко з групою партійних працівників. Дещо пізніше у тил ворога було направлено групу відповідальних працівників УШПР на чолі з його начальником—генералом Т. А. Строкачем. На місці уточнювалися бойові завдання партизанським формуванням, а деяким з них (з'єднанням С. А. Ковпака, М. І. Наумова, С. Ф. Маликова, О. М. Сабурова та ін.) ставилися нові [14, с. 77—78]. 28—29 травня 1943 р. у розташуванні з'єднання О. М. Сабурова під керівництвом Д. С. Коротченка відбулася нарада членів нелегального ЦК КП(б)У і командно-політичного складу найбільших партизанських формувань. Виходячи з спільного плану бо-

йових дій на весняно-літній період 1943 р., нарада накреслила конкретний план операцій з'єднань, а також заходи по зміцненню загонів.

На початку липня 1943 р., коли розгорнулася битва на Курській дузі, ЦК КП(б)У і УШПР направили всім обласним штабам, командирам і комісарам партизанських загонів директиви з вимогою посилити диверсії на комунікаціях противника. 10 липня 1943 р. ЦК КП(б)У в спеціальній радіограмі зобов'язав партизанів республіки «з метою подання допомоги фронту негайно активізувати бойові дії, маючи головне завдання: всіма способами і засобами зрив залізничних і шосейних перевезень, особливо до лінії фронту, посилення диверсій, терору і саботажу, де тільки з'явиться можливість» [19, ф. 62, оп. 10, спр. 21, арк. 108—109]. Внаслідок цілеспрямованої роботи КП(б)У різко зросла кількість успішно проведених партизанами диверсій на залізниці. Так, якщо в II кварталі 1943 р. вони пустили під укіс 358 ворожих ешелонів і знищили 76 залізничних мостів, то в III кварталі відповідно — 1528 поїздів і 114 мостів [8, с. 260]. У донесенні штабу оперативного керівництва вермахту повідомлялося: «Особливого поширення набув партизанський рух на Україні, а це значно погіршує постачання нашої армії продовольством» [9, с. 307].

Високу оцінку бойовій допомозі партизанів військам Червоної Армії під час Курської битви дав Маршал Радянського Союзу Г. К. Жуков: «Перемозі радянських військ під Курськом, Орлом і Харковом багато в чому сприяли партизани, які діяли в тилу противника» [13, с. 506].

На початок осені 1943 р. в результаті заходів, вжитих ЦК КП(б)У, УШПР, військовими радами фронтів, значно поліпшилася координація дій партизанів і підпільників з частинами Червоної Армії. Поряд з ударами по комунікаціях ворога і наскоками на ворожі гарнізони в глибокому тилу окупантів партизани здійснювали бойові операції на лінії фронту. Так, у період битви за Дніпро партизанські загопи захопили 25 переправ через Десну, Дніпро і Прип'ять і утримували їх до підходу червоноармійських частин. В цій операції брали участь понад 17 тис. партизанів [10, т. 10, с. 405—406].

Велику допомогу радянським військам подавали підпільники. Чимало підпільних організацій в міру наближення частин Червоної Армії переходили до відкритої збройної боротьби. Так, у Горлівці підпільники, озброївши робітників, стали переслідувати фашистів, що відступали. Підпільники Артемівська розмінували міст, по якому згодом пройшли червоноармійські частини. У Макіївці робітники заводу металоконструкцій запобігли вибуху замінованих гітлерівцями парових котлів. У селищі Курахівка (Сталінська область) підпільники при наближенні Червоної Армії підняли населення і робітників шахти № 38

на збройне повстання [11, с. 318]. У ряді міст і населених пунктів під керівництвом партійних організацій на боротьбу з окупантами піднялося майже все населення. Особливо значним і добре організованим було повстання в Павлограді [12, с. 356].

Отже, під керівництвом ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У і УШПР боротьба партизанів і підпільників України в 1942—1943 рр. набула нових рис. Вона відзначалась винятковою активністю і результативністю, чіткою взаємодією партизанських формувань як між собою, так і з частинами Червоної Армії. «Це був не просто стихійний вибух народного гніву, — підкреслював Генеральний секретар ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнев, — а наполеглива, стійка, добре організована боротьба народу соціалістичної країни, керованого бойовим авангардом — партією комуністів» [6, с. 325]. Саме завдяки зусиллям Комуністичної партії «партизани і партизанки в тилу ворога проявили масовий героїзм, мужність і відвагу, а партизанська боротьба в цілому подала істотну допомогу Червоній Армії в спільних перемогах над німецько-фашистськими загарбниками у Вітчизняній війні» [19, ф. 62, оп. 19, спр. 1, арк. 250].

Список джерел і літератури: 1. *Енгельс Ф.* Поразка п'ємонтців. — Маркс К., Енгельс Ф. Тв., т. 6, с. 399—408. 2. *Ленін В. І.* Партизанська війна. — Повне збір. творів, т. 14, с. 1—11. 3. Очерки истории Коммунистической партии Украины. 4-е изд., доп. К., Политиздат Украины, 1977. 814 с. 4. История Коммунистической партии Советского Союза. В 6-ти т., т. 5, кн. 1. М., Политиздат, 1970. 724 с. 5. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., Політвидав України, 1977. 60 с. 6. *Брежнев Л. І.* Вірність ідеям Леніна, справі комунізму — запорука всіх наших перемог. — Ленінським курсом, т. 2, с. 323—334. 7. Операции Советских Вооруженных Сил в Великой Отечественной войне 1941—1945, т. 4. Военно-научное управление Генерального штаба. М., Воениздат, 1959. 678 с. 8. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг., т. 2. К., Политиздат Украины, 1975. 512 с. 9. История второй мировой войны. 1939—1945. В 12 т., т. 7. М., Воениздат, 1976. 552 с. 10. История СССР с древнейших времен до наших дней, т. 10. М., Наука, 1973. 728 с. 11. Война в тылу врага. О некоторых проблемах истории советского партизанского движения в годы Великой Отечественной войны. Вып. 1, М., Политиздат, 1974. 488 с. 12. Великая Отечественная война. Краткий научно-популярный очерк. М., Политиздат. 1970. 638 с. 13. *Жуков Г. К.* Воспоминания и размышления. М., Изд-во АПН, 1969. 751 с. 14. *Григорович Д., Денисенко П., Немяты В.* Коммунистическое подполье на Украине в годы Великой Отечественной войны. К., Политиздат Украины, 1976. 224 с. 15. *Василевский А.* Краткая энциклопедия истории Великой Отечественной войны. — Коммунист, 1970, № 8, с. 107—112. 16. Приказ Народного комиссара обороны от 5 сентября 1942 г. «О задачах партизанского движения». — Военно-исторический журнал, 1975, № 8. 17. Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, ф. 69. 18. Центральний архів Міністерства оборони СРСР, ф. 15, 229. 19. Партійний архів Інституту історії партії при ЦК Компартії України, ф. 1, 62, 66.

ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ВОЇНІВ-АВІАТОРІВ У ПЕРІОД ВИЗВОЛЕННЯ НАРОДІВ ЄВРОПИ ВІД ФАШИЗМУ

У роки Великої Вітчизняної війни Комуністична партія Радянського Союзу, керуючись ленінським вченням про захист соціалістичної Вітчизни, велику увагу приділяла партійно-політичній роботі в військах. Командири і політпрацівники, партійні і комсомольські організації постійно пам'ятали вказівки В. І. Леніна про значення морального духу і політичної свідомості воїнів Червоної Армії [1, т. 41, с. 113].

Розгромивши ворога під Москвою, Сталінградом, Курськом і Києвом і визволивши радянську землю, Збройні Сили СРСР приступили до виконання своєї інтернаціональної місії по визволенню народів Європи від фашизму.

Ведення бойових дій за межами нашої Батьківщини вимагало перебудови всієї партійно-політичної роботи в армії, особливої уваги до інтернаціонального виховання воїнів, налагодження взаємодії і зміцнення бойової співдружності з патріотичними силами країн, які піднялися на боротьбу проти фашизму і реакції.

У вирішенні цих завдань Комуністична партія керувалася принципом пролетарського інтернаціоналізму, втілення в життя якого В. І. Ленін вимагав у конкретній, повсякденній діяльності партії і окремих комуністів. Суть справи полягає в тому, підкреслював В. І. Ленін, «щоб уміти бути, навіть у найтрудніші часи, інтернаціоналістом на ділі» [1, т. 31, с. 172]. В суворий час випробувань перша в світі соціалістична держава виконала цей священний заповіт вождя революції. Радянський народ і його Збройні сили з честю здійснили свою велику визвольну місію, підкреслив т. Л. І. Брежнев, вони подали братерську допомогу народам Європи і Азії в їх боротьбі за свободу та національну незалежність, допомогли й німецькому народові визволитися від фашизму [2, т. 1, с. 134].

Ленінські ідеї інтернаціоналізму знайшли в роки війни відображення в ряді постанов ВКП(б), Державного Комітету Оборони (ДКО), в заявах Радянського уряду у зв'язку з вступом Червоної Армії на територію європейських країн. «Наша партія, — писав О. М. Василевський, — пильно проаналізувала нову обстановку, її особливості і здійснила ряд важливих заходів по перебудові всієї партійно-політичної роботи в Радянській Армії» [17].

Політбюро ЦК ВКП(б) у травні 1944 р. провело нараду з членами військових рад фронтів, на якій накреслило нові завдання в справі політичного керівництва військами, посилення інтернаціонального виховання воїнів [4, с. 588—589]. Вказівки Політбюро стали програмою дій політорганів, партійних

і комсомольських організацій усіх родів військ, зокрема ВПС, по інтернаціональному вихованню бійців. Наукова література, військові мемуари, а також архівний матеріал яскраво свідчать про багатогранну діяльність політорганів і партійних організацій по інтернаціональному вихованню воїнів-авіаторів у період визволення народів Європи від фашизму.

Так, у частинах ВПС, які брали участь у визволенні народів Південно-Східної і Центральної Європи, регулярно проводилася робота по роз'ясненню ряду документів Радянського уряду, в яких чітко визначалися цілі визвольної місії Червоної Армії в Румунії, Польщі, Болгарії, Югославії [6, с. 105, 155, 183, 351] і інших європейських державах.

Пропаганда цих документів у частинах і з'єднаннях 5, 8, 16, 17 і інших повітряних армій проводилася в формі бесід на політичних заняттях і в системі марксистсько-ленінського навчання на теми: «СРСР — організатор боротьби слов'янських народів проти фашистського ярма» [20, ф. 346, оп. 5760, спр. 37, арк. 109], «Цілі і завдання вступу Червоної Армії на територію Болгарії» [20, ф. 327, оп. 5014, спр. 31, арк. 52], «Болгарський народ — споконвічний друг російського народу» [20, ф. 327, оп. 5014, спр. 33, арк. 140]. Командири і політпрацівники роз'яснювали воїнам вимоги військових рад повітряних армій, визначали поведінку авіаторів на території Румунії [20, ф. 370, оп. 6548, спр. 41, арк. 71, 120], Польщі [20, ф. 368, оп. 6512, спр. 111, арк. 16], Чехословаччини [20, ф. 327, оп. 5014, спр. 33, арк. 140], Угорщини [там же, стр. 31, арк. 52] та інших країн.

Аналіз тематики бесід і занять, які проводилися з авіаторами, свідчить, що політпрацівники, спираючись на партійний актив, систематично роз'яснювали пілотам і технікам, що метою продовження війни є остаточне знищення ворога, подання допомоги народам Європи у визволенні від фашистського рабства і відновлення незалежності поневолених країн [20, ф. 370, оп. 6548, спр. 55, арк. 180].

Послідовне роз'яснення визвольної місії Червоної Армії переконувало авіаторів у правильності політики Комуністичної партії і Радянського уряду по відношенню до народів інших країн, посилювало їх наступальний порив. Уся виховна робота здійснювалася диференційовано з урахуванням конкретної обстановки і завдань, які вирішували війська.

Наприклад, політпрацівники частин і з'єднань 16 Повітряної Армії (ПА), що брала участь у визволенні Польщі, вивчали з авіаторами такі документи, як «Заява Радянського уряду про радянсько-польські відносини», «Заява Наркомінсправа СРСР про ставлення Радянського Союзу до Польщі» [20, ф. 368, оп. 6512, спр. 111, арк. 412].

Радянським воїнам була близькою доля братського польського народу, тому вони були сповнені рішучості розгромити армії ворога і допомогти польському народові у його визволенні

від німецько-фашистських загарбників і відновленні сильної демократичної Польщі, у створенні польських військових частин і з'єднань. Перша авіаескадрилья польських ВПС була створена в липні 1943 р. і згодом перетворена в авіапункт «Варшава». У травні 1944 р. був сформований другий авіаційний полк з почесним найменуванням «Краків». Авіатори полку, присягаючи своїй батьківщині, клялися зберегти «союзнику вірність Радянському Союзу» і «братерство зброї з Червоною Армією» [19, 1944, 30 трав.]. Ці два полки брали участь у Білоруській операції [9, с. 86]. Військово-повітряні Сили Війська Польського були створені в листопаді 1944 р. Їх командуючим, згідно з проханням польського уряду, став генерал-майор авіації Ф. П. Полинін. Під його керівництвом було сформовано 18 авіаційних полків, навчено льотному і технічному фаху 11 тис. чоловік, які стали основою польських ВПС [8, с. 258—259]. На радянських літаках* польські пілоти в завершальних операціях війни здійснили понад 6000 бойових вильотів. У наказі Головнокомандуючого Війська Польського від 22 серпня 1945 р. відзначалося: «Польський народ ніколи не забуде тієї допомоги, яку подав СРСР, що забезпечив нашу... авіацію прекрасними літаками, озброєнням і чудовим командуванням» [8, с. 259].

Деякі особливості мало інтернаціональне виховання військ, які визволяли від фашизму болгарський народ. Політоргани і партійні організації 17 ПА приділяли велику увагу роз'ясненню авіаторам Ноти Радянського уряду урядові Болгарії від 5 вересня 1944 р. [18] і документів, пов'язаних з укладенням перемир'я з Болгарією. Червона Армія подавала руку допомоги братньому болгарському народу, що був силоміць втягнутий у злочинний фашистський блок продажними правителями. Однак останні ігнорували радянські пропозиції, внаслідок чого СРСР був змушений оголосити Болгарії війну. Але обстановка склалася так, що воєнні дії на території Болгарії не велись, оскільки, як відзначав у мемуарах Маршал Радянського Союзу Г. К. Жуков, болгарський народ і армія «по-братськи зустріли Червону Армію, вбачаючи в ній свою визволительку від німецьких окупантів і царського профашистського режиму» [16, с. 581]. Особлива роль у цьому визвольному поході, під час якого не було вбито ні одного радянського чи болгарського воїна [15, с. 182], належала авіаційним частинам. В деяких містах і населених пунктах авіатори 17 ПА були першими представниками Червоної Армії. Наприклад, 11 вересня 1944 р. група радянських літаків першою прибула на софійський аеродром «Враждебна». Тут їх зустрічали з червоними прапорами і квітами представники влади Вітчизняного фронту, робітники, болгарські пілоти. Після мітингу радянські воїни рушили в Софію, де були з захопленням зустрінуті трудовим народом [13, с. 395]. 15 вересня радянські війська вступили в революційну Софію.

* За роки війни Військо Польське одержало 1200 машин.

Для правильного поводження особистого складу відносно до місцевого населення військовою радою армії була складена і вміщена в газеті «Защитник Отечества» пам'ятка «Про поводження військовослужбовців на території Болгарії» [20, ф. 370, оп. 6548, спр. 55, арк. 365]. Ця пам'ятка була видана масовим тиражем і вручалася кожному офіцеру і рядовому бійцю. По ній проводилися заняття, на яких виступаючі говорили про історичне минуле і традиційну спільну боротьбу російського і болгарського народів проти іноземних поневолювачів [20, ф. 370, оп. 6548, спр. 41, арк. 130, 132]. Загальну думку про братню симпатію і повагу до болгарського народу висловив старший лейтенант Чумаков у виступі на заняттях з марксистсько-ленінської підготовки у вересні 1944 р.: «Велика честь випала нам — пройти по бойовому шляху наших дідів, визволивших споріднений з нами болгарський народ від турецької неволі. Ми — внуки наших дідів — повторили їх похід, визволили болгарський народ від фашистської неволі. Не осоромимо ж ми славу російської зброї в боях по остаточному розгрому фашистської нечисті» [20, ф. 370, оп. 6548, спр. 55, арк. 387].

У ході наступу Червоної Армії за межами СРСР політпрацівники частин за погодженням з політорганамі дивізій виділяли комуністів для проведення бесід з місцевим населенням визволених країн. Вони роз'яснювали політику Радянського уряду по відношенню до народів цих країн і визвольні цілі Червоної Армії.

У зміцненні дружби народів велику активність виявляли прогресивні сили країн, що визволялися. Так, один з місцевих комітетів Вітчизняного фронту Болгарії організував зустріч з радянськими офіцерами і керівниками 306 винищувальної авіадивізії (ВАД) 17 ПА. Представник комітету Стоянов, вітаючи Червону Армію і її офіцерів, висловив глибоку подяку болгарському народу за визволення від німецько-фашистського іга. У кінці промови він заявив: «Російський народ не раз визволяв нас, болгар, від іноземних загарбників, і ми докладемо всіх зусиль до того, щоб допомогти Червоній Армії швидко знищити німецький фашизм» [20, ф. 370, оп. 6548, спр. 55, арк. 388].

Такі зустрічі сприяли правильному розумінню місцевим населенням суті інтернаціональних завдань, які вирішувалися Радянськими Збройними Силами, активізації боротьби народів проти гітлерівської Німеччини. Братерські взаємовідносини з мирним населенням доповнювалися спільними діями з болгарськими військами, зокрема авіацією. З 16 вересня 1944 р. авіатори 17 ПА, взаємодіючи з болгарськими ВПС і наземними військами, почали бойові дії в Югославії і Греції. Взаємовідносини братерської дружби і бойової співдружності стали ще тіснішими, коли болгарські ВПС почали одержувати радянські літаки [11, с. 346]. Болгарські пілоти дали їм високу оцінку [20, ф. 370, оп. 6548, спр. 55, арк. 368]. «У боротьбі з спільним

ненависним ворогом — фашистськими загарбниками, — відзначив Герой Радянського Союзу Головний Маршал авіації П. С. Кутахов, — народилася і міцніла бойова дружба радянських і болгарських пілотів» [14, с. 41].

У березні 1978 р. Болгарія урочисто відзначила 100-річчя визволення її народом Росії від п'ятисотлітнього османського ярма. На ювілейних святкуваннях у Софії говорилося, що наш народ двічі подавав руку братерства болгарському народу у його прагненні до національної (1878 р.) і соціальної (1944 р.) свободи.

З почуттям дружби і симпатії ставився радянський народ до народів Югославії, які з квітня 1941 р. вели мужню збройну боротьбу проти фашизму. Важливу роль у поданні допомоги народам Югославії відіграли радянські ВПС. Політпрацівники 17 ПА з метою інтернаціонального виховання воїнів-авіаторів уміло використовували спільні мітинги, збори, зустрічі з місцевим населенням і бійцями Народно-визвольної армії Югославії (НВАЮ), на яких висловлювалась загальна думка радянських людей подати допомогу НВАЮ у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками [20, ф. 370, оп. 6548, спр. 41, арк. 134]. Рішення про додаткову допомогу народам Югославії було прийнято 15 листопада 1944 р. У розпорядження командування НВАЮ передавалася авіаційна група генерала А. Н. Вітрука (начальник політвідділу — полковник П. І. Петров). Завдяки вміло налагодженій ідейно-виховній роботі авіагрупа не тільки громилла ворога, але й підготувала 276 Югославських пілотів і 3048 фахівців аеродромного обслуговування [12, с. 284].

Закінчення Великої Вітчизняної війни пов'язане з визволенням Чехословаччини. У визволенні братнього народу брали участь воїни-авіатори 5 ПА. У важкі дні осені 1944 р., коли фашисти намагалися придушити Словацьке національне повстання, радянські авіатори першими подали практичну допомогу патріотам: з 6 вересня по 29 листопада вони переправили повстанцям 2050 рушниць, 460 кулеметів, 1702 автомати, 120 протитанкових рушниць, 3,7 млн. патронів тощо [7, с. 34]. Тов. Г. Гусак відзначив, що моральна, матеріальна і військова допомога Радянського Союзу стала «вирішальним фактором, який дозволив словацькому народу вистояти у відкритій боротьбі протягом двох місяців проти переважаючих сил гітлерівських армій» [5, с. 40].

Дружба братніх народів ще більше зміцніла під час визволення Чехословаччини радянськими військами. Так, молодший лейтенант Прохоров (92 штурмовий авіаційний полк) у квітні 1945 р. писав своїм землякам, що населення Чехословаччини зустрічає їх так, як і «належить зустрічати доблесних воїнів Червоної Армії — армії визволительки» [20, ф. 327, оп. 5014, спр. 40, арк. 133].

Про значення інтернаціонального виховання воїнів Збройних Сил СРСР на завершальному етапі війни емко сказано в книзі тов. Л. І. Брежнєва «Мала земля»: «Важко забути радість, з якою зустріли наші війська народи Румунії, Угорщини, Польщі, Чехословаччини... Ось де політичну роботу неможливо було переоцінити. Десятиріччями зводили наклепи на нашу партію імперіалісти. Десятиріччями втовкмачувались у голови народів страхітливі небилиці про наше життя, про наших людей. І ось радянська людина прийшла в Європу визволителем. Важливо було нічим не принизити цієї високої гуманної місії, і наші воїни її не принизили. Всюди в них бачили безкорисливих, повних благородства, гуманних і справедливих, опалених війною людей» [3, с. 47].

Таким чином, політоргани, партійні і комсомольські організації, використовуючи різноманітні форми і методи інтернаціонального виховання воїнів-авіаторів в період визволення народів Європи від фашизму, створили широку базу для зародження і розвитку бойової співдружності братніх народів і армій.

Радянські ВПС, як і всі Збройні Сили СРСР, у спільних боях показали себе вірними бойовими друзями, готовими у тяжку хвилину завжди прийти на допомогу товаришам по зброї. Традиції бойової дружби, які народилися в роки другої світової війни, продовжують воїни армій держав Варшавського Договору, який надійно служить інтересам миру і соціалізму [2, т. 5, с. 456], є дієвим засобом інтернаціонального виховання воїнів. Дослід бойової співдружності братніх народів і армій у роки другої світової війни показав величезне значення ідей інтернаціоналізму в розвитку світового революційного процесу.

У доповіді на урочистих зборах, присвячених 60-річчю Радянської Армії і Військово-Морського Флоту, Міністр Оборони СРСР Маршал Радянського Союзу Д. Ф. Устинов, характеризуючи риси Збройних Сил на етапі зрілого соціалізму, підкреслив: «...Наші Збройні Сили — це живе втілення соціалістичного інтернаціоналізму... Свій обов'язок по захисту революційних завоювань Радянські Збройні Сили виконують пліч-о-пліч з арміями країн Варшавського Договору. У тісній співдружності вдосконалюється їх воїнська майстерність, міцніє і розвивається непорушна дружба братів по зброї, воїнів-інтернаціоналістів, примножуються славні традиції, народжені в битвах проти спільного ворога» [19, 1978, 23 лют.].

Список джерел і літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне збір. тв., т. 31, 41. 2. *Брежнєв Л. І.* Ленінським курсом, т. 1, 5. К., Політвидав України, 1973, 1976 рр. 3. *Брежнєв Л. І.* Мала земля. К., Політвидав України, 1978. 48 с. 4. *История Коммунистической партии Советского Союза.* М., Политиздат, 1970, т. 5, кн. 1. 5. *Гусак Г.* Свидетельство о Словацком национальном восстании. М., Политиздат, 1969. 6. *Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны.* М., Госполитиздат, 1946, т. 2. 7. *Зарождение Народных армий стран — участниц Варшавского Договора.* М., Наука, 1975.

8. Крылатые сыны Родины. Изд. ВВКА, 1976. 9. Освободительная миссия Советских Вооруженных Сил во второй мировой войне. М., Политиздат, 1974. 10. Роль революционных и боевых традиций в воспитании личного состава Военно-Воздушных Сил. Изд. ВВКА, 1968. 11. Советские Военно-Воздушные Силы в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг. М., Воениздат, 1968. 12. Страны Центральной и Юго-Восточной Европы во второй мировой войне. Военно-исторический справочник. М., Воениздат, 1972. 13. *Аблова Р. Т.* Сотрудничество советского и болгарского народов в борьбе против фашизма (1941—1945 гг.). М., Высшая школа, 1973. 14. *Кутахов П. С.* Военно-Воздушные Силы. М., Знание, 1977. 15. *Монин М. С.* Содружество, рожденное в боях. М., Воениздат, 1971. 16. *Жуков Г. К.* Воспоминания и размышления. М., Издательство АПН, 1969 г. 17. *Василевский А. М.* В те суровые годы.— Военно-исторический журнал, 1978, № 2, с. 70. 18. Правда, 1944, 6 верес. 19. Красная звезда, 1944, 1978. 20. Центральный Архив Министерства Обороны СССР, ф. 327, 346, 368, 370.

М. Д. ГОЛОВАНЬ

**ПРО ОРГАНІЗАТОРСЬКУ РОБОТУ КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ
ПО ЗАБЕЗПЕЧЕННЮ ЗМІН У СКЛАДІ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ
РЕСПУБЛІКИ (1951—1958)**

Досвід будівництва комуністичної соціально-економічної формації в СРСР і в інших соціалістичних країнах переконливо підтверджує «істинність фундаментального ленінського положення про те, що тільки робітничий клас, який веде Комуністична партія, здатний керувати всією масою трудящих і експлуатованих у боротьбі за повалення іга капіталу, в ході самого повалення, в боротьбі за утримання і зміцнення перемоги, в справі створення нового суспільного ладу» [4, с. 5].

Однією з яскравих сторінок творчої діяльності робітничого класу нашої країни під керівництвом Комуністичної партії є п'ята і шоста п'ятирічки — завершальний період будівництва розвинутого соціалізму. Важливе місце у вирішенні завдань, поставлених Комуністичною партією перед радянським народом у цей період, відводилося робітничому класові України—одному з найбільших загонів робітничого класу СРСР. У 1950 р. питома вага робітників республіки становила 17,1% від загальної кількості по країні [10, с. 513 — підраховано автором]. У промисловості, будівництві і на транспорті чисельність робітничого класу УРСР протягом 1950—1958 рр. зросла на 1528 тис. чоловік, або на 41,7% [7, 1959, с. 508—509; 7, 1961, с. 520 — підраховано автором]*.

Вивченню історії робітничого класу республіки в повоєнний період присвячено ряд праць українських радянських істориків: О. С. Кудлая, М. М. Матвійчука, В. І. Юрчука, В. О. Романцова

* Якщо в 1950 р. чисельність виробничо-промислового персоналу становила 2405 тис. чол., 1862 тис. (81%) яких були робітники, то в 1958 р. — відповідно 3471 і 2905 тис. (84%) [7, 1959, с. 59, 509 — підраховано автором].

[12—15] та ін. Значним кроком уперед у комплексній розробці проблеми був вихід у світ до 50-річчя Великого Жовтня фундаментальної двотомної праці «Історія робітничого класу Української РСР».

Мета цієї статті — висвітлити організаторську роботу Компартії України по забезпеченню змін у складі робітничого класу республіки в 1951—1958 рр.

XIX, а пізніше XX з'їзди КПРС, на яких були прийняті плани п'ятої і шостої п'ятирічок, зосередили увагу партійних організацій на необхідності посилення роботи по підвищенню кваліфікації робітників. У резолюції XIX з'їзду зазначалося: «Для задоволення зростаючих потреб народного господарства в кваліфікованих кадрах, особливо в зв'язку з дальшим впровадженням у виробництво передової техніки, поліпшити якість підготовки молодих кваліфікованих робітників у системі державних трудових резервів і забезпечити підготовку та підвищення кваліфікації робітників шляхом індивідуального і бригадного навчання і через систему курсів та шкіл, що організуються на підприємствах» [2, т. 6, с. 363]. У рішеннях XX з'їзду поряд з завданням підготовки висококваліфікованих робітничих кадрів ставилося завдання збільшення загальної кількості фахівців з вищою і середньою освітою приблизно в 1,5 раза, а для галузей важкої промисловості, будівництва, транспорту і сільського господарства — в 2 рази порівняно з п'ятою п'ятирічкою [2, т. 7, с. 163].

Накреслення з'їздів були спрямовані на розвиток певних тенденцій у складі робітничого класу. Так, у повоєнні роки намітилося зростання питомої ваги молоді серед робітників промисловості, будівництва і транспорту. Так, на Україні в 1955 р. у згаданих галузях економіки працювало 1,5 млн. молодих робітників [17, 1955, 23 груд.], що становило 39,3% [7, 1955, с. 509 — підраховано автором] від загальної кількості робітників республіки, а в 1958 р. — 2 млн. [17, 1958, 21 лют.], або близько 43,2% [7, 1959, с. 509 — підраховано автором]. Найбільшим був процент молоді на будівництві [14, с. 114—115]*.

Під керівництвом партійних організацій у 1951—1958 рр. удосконалювалися основні форми поповнення робітничого класу за рахунок молоді: державний організований набір, набір робітників підприємствами, підготовка кадрів навчальними закладами системи професійно-технічної освіти (див. табл.1) [складена на основі даних: 14, с. 43; 18, 1968, № 11, с. 61].

Як видно з таблиці, поповнення робітничого класу відбувалося переважно за рахунок набору молоді безпосередньо під-

* Специфічним джерелом поповнення робітничого класу були звільнені в запас воїни. В основному вони мали неповну середню, середню і вищу освіту. Тільки за 1955—1958 рр. до лав робітничого класу країни влилося 2,14 млн. колишніх військовослужбовців [16, 1962, 11 лип.], значна частина яких прийшла на підприємства України.

Питома вага основних форм поповнення робітничого класу
Української РСР, %

Форма	Рік		
	1950	1955	1958
Оргнабор	13,5	12,19	6,5
Підприємства	69,1	83,25	84,0
Система проф- техосвіти (держ- трудрезерви)	9,3	4,57	3,7

приємствами. В основному це були випускники загальноосвітньої школи. Так, у 1951—1958 рр. з 1471 тис. випускників близько 80% пішло працювати на виробництво [14, с. 33; 7, 1959, с. 509— підраховано автором]*.

XIX з'їзд партії вказав на необхідність якісного поліпшення підготовки молодих робітників у системі державних трудових резервів [2, т. 6, с. 363], а XX з'їзд відзначив тенденцію до зростання цього джерела поповнення робітничого класу внаслідок прискорення темпів технічного прогресу [2, т. 7, с. 120]. На основі рішень з'їздів партії, постанови Ради Міністрів СРСР від 2 серпня 1954 р. «Про організацію виробничо-технічної підготовки молоді, яка закінчила середні школи, для роботи на виробництві» [3, т. 4, с. 120—123], Указу Президії Верховної Ради СРСР від 18 березня 1955 р. «Про скасування призову (мобілізації) молоді в ремісничі й залізничні училища» [3, т. 4, с. 197—198] і аналогічної постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 26 серпня 1954 р. в республіці було створено 64 технічних училища [5, № 15—16], а до кінця розглядуваного періоду — 104 училища, в яких навчалось 32,2 тис. чол. [18, 1971, № 4, с. 31].

В 1951—1958 рр. в Українській РСР 916 тис. юнаків і дівчат закінчили навчальні заклади профтехосвіти і влилися до лав робітничого класу. Це на 57 тис. чол. більше, ніж в роки першої повоєнної п'ятирічки [7, 1959, с. 519 — підраховано автором]. Однак, як видно з табл. 1, питома вага робітників, підготовлених у системі профтехосвіти в 1950—1958 рр., зменшилася з 9,3 до 3,7%. Це пояснюється тим, що в кінці 50-х років зросла кількість випускників середньої загальноосвітньої школи, які йшли безпосередньо на виробництво (навчальні заклади системи

* У цей час питома вага поповнення робітничого класу за рахунок оргнабору скоротилася з 13,5 до 6,5%, хоча до лав робітничого класу щорічно вливалось близько 160,1 тис. чол. [14, с. 40], більшість з яких становила молодь. Тільки в 1950 р. в промисловість і будівництво влилося 103,2 тис. чоловік сільської молоді [20, ф. 582, оп. 11, од. зб. 311, арк. 78—79].

профтехосвіти в основному поповнювалися за рахунок випускників неповної середньої школи), а також збільшенням строків навчання в училищах.

Завдяки піклуванню Компартії України про зростання питомої ваги висококваліфікованих кадрів виникла тенденція до збільшення кількості робітників з великим виробничим стажем. Так, якщо в 1947 р. у промисловості робітники з стажем до 10 років становили 91,6%, а більше 10 років — лише 8,4% [14, с. 116 — підраховано автором], то в 1958 р. — відповідно 61,9 і 38,1% [7, 1959, с. 514 — підраховано автором]. Повільніше цей процес проходив на будівництві. У 1947 р. будівельників зі стажем до 10 років налічувалося 97,3%, понад 10 років — 2,7% [14, с. 116 — підраховано автором], а в 1958 р. — відповідно 72,4 і 27,6% [7, 1959, с. 514 — підраховано автором].

Більш стабільним був склад робітників на транспорті: у 1947 р. 66,5% їх мали стаж до 10 років і 33,5% — понад 10 років, а в 1958 р. — відповідно 49,8 і 50,2% [7, 1959, с. 514 — підраховано автором]. Таким чином, робітничий клас Радянської України поступово консолідувався, в його середовищі формувалося міцне ядро з постійних кадрів*.

У розглядуваний період сталися істотні зміни у віковому складі робітничої молоді: так, у 1947 р. в промисловості республіки частка робітників віком до 19 років становила 17,7%, а в 1957 р. — 10,3% [14, с. 112]. В цілому по народному господарству УРСР у 1958 р. питома вага молоді віком до 19 років зменшилася в 1,7 раза [14, с. 112 — підраховано автором]. Значно скоротилася кількість юнаків і дівчат віком до 16 років: у 1947 р. їх частка серед робітників республіки становила 1,7%, а в 1958 р. — тільки 0,2% [14, с. 112].

Комуністична партія постійно піклувалася про створення умов для підвищення загальноосвітнього рівня молодих робітників. Як правило, близько половини поповнення робітничого класу становила молодь, що закінчила 7 і 10 класів. Виконуючи рішення XIX і XX з'їздів КПРС, Компартія України провела велику організаторську роботу по розвитку політехнічної освіти, вихованню освічених людей, що мають трудові навички. У розглядуваний період значно збільшилася кількість випускників шкіл робітничої молоді (ШРМ) і шкіл для дорослих.

В 1950—1958 рр. чисельність робітників і службовців на Україні збільшилася в 1,5 раза [7, 1959, с. 612—613 — підраховано автором], а кількість учнів у ШРМ і школах для дорослих — майже в 2 рази: з 163,5 тис. чол. у 1950/51 навчальному році (н. р.) до 289,7 тис. чол. у 1957/58 н. р. (див. табл. 2) [складена на основі даних: 7, 1959, с. 612—619].

* Якщо в роки першої повоєнної п'ятирічки у промисловості і на будівництві основну групу становили робітники з безперервним стажем до трьох років, то в період п'ятої і шостої п'ятирічок — робітники, які мали стаж 5—10 років.

Таблиця 2

Зростання кількості навчальних закладів (ШРМ і шкіл для дорослих) і контингенту учнів

Навчальний рік	ШРМ	Кількість учнів, тис. чол.		Школи для дорослих	Кількість учнів, тис. чол.	
		всього	8—11		всього	8—11 кл.
1950/51	876	158,2	64,7	10	5,3	3,8
1951/52	936	185,3	86,2	11	7,8	5,6
1952/53	967	203,7	106,7	11	11,4	8,7
1953/54	1195	253,0	145,7	11	11,3	8,9
1954/55	1306	269,3	166,7	29	17,1	13,5
1955/56	1320	259,1	171,4	25	16,3	13,1
1956/57	1388	273,5	188,1	30	16,1	12,8
1957/58	1430	273,1	199,1	33	16,6	13,2

Сталися суттєві якісні зміни і в складі учнів згаданих шкіл. У розглядуваний період контингент учнів 8—11 класів збільшився більш ніж у три рази, а їх питома вага зросла з 41,9% в 1950/51 н. р. до 73,3% в 1957/58 н. р. [7, 1959, с. 612—613 — підраховано автором]. У 1958 р. близько половини робітничої молоді України мали освіту сім і більше класів [11, с. 15].

Завданням величезної політичної і народногосподарської ваги партія вважає поповнення робітничого класу кваліфікованими кадрами, бо робітничий клас є «інтелектуальним і моральним рушієм, фізичним виконавцем» [1, с. 65] соціалістичного перетворення суспільства і боротьби за торжество комунізму. У розглядуваний період у світлі рішень XIX з'їзду КПРС, XVIII з'їзду Компартії України, постанови травневого (1952 р.) Пленуму ЦК КП(б)У партійні організації республіки приділяли велику увагу питанням підвищення якості підготовки робітників в училищах і школах трудових резервів. Удосконалювалися методи агітаційно-роз'яснювальної роботи серед молоді за вступ до училищ і шкіл трудових резервів. З цією метою організувалися спеціальні комсомольські пости по забезпеченню виконання державних планів набору. Це сприяло тому, що в 1955 р. конкурс в училищах і школах трудових резервів по країні становив близько чотирьох заяв на одне місце [19, 1956, № 3, с. 4].

Партійні організації проводили велику роботу по зміцненню педагогічних кадрів навчальних закладів шляхом рекомендації викладачами і майстрами виробничого навчання досвідчених інженерно-технічних працівників і робітників — комуністів і комсомольців. Була налагоджена система підвищення майстерності і ідейно-теоретичного рівня педагогічних кадрів, неухильно зміцнювалася матеріально-технічна база шкіл і училищ: ство-

рювалися учбові майстерні, кабінети, лабораторії, здійснювався контроль за якістю професійного навчання. Навчальні заклади трудових резервів комплектувалися молоддю з семирічною і середньою освітою, тоді як у попередні роки — з чотирьох-, шестикласною освітою.

Створення технічних училищ у 1954 р. стало новим виявом піклування Комуністичної партії і Радянського уряду про дальший розвиток професійної освіти, про підвищення кваліфікаційного рівня робітників. З 916 тис. молодих фахівців, підготовлених училищами і школами у досліджуваній період, 516 тис., або 56,3%, закінчили училища [7, 1959, с. 519; 7, 1960, с. 353 — підраховано автором]. 63,9% випускників училищ було підготовлено для промисловості, будівництва і транспорту [7, 1959, с. 519; 7, 1960, с. 553; 20, с. 70 — підраховано автором]. Тільки за роки п'ятої п'ятирічки кількість професій, яким навчали в училищах, зросла з 78 до 170 [16, 1955, 3 жовт.].

Однак навчальні заклади трудових резервів не могли повністю забезпечити кадрами промисловість, внаслідок чого важливу роль відігравала підготовка молодих виробничників на підприємствах. В 1951—1958 рр. на Україні таким шляхом було підготовлено 3768 тис. робітників, що становило 4/5 поповнення [7, 1959, с. 520; 6, с. 390; 8, с. 454 — підраховано автором]. З метою підвищення кваліфікації виробничих кадрів створювалися тимчасові і постійно діючі школи по вивченню передових методів праці, курси по оволодінню суміжними професіями.

Отже, в результаті цілеспрямованої організаторської та ідейно-виховної роботи Комуністичної партії сталися істотні зміни у складі робітничого класу Української РСР, завдяки чому продуктивність праці в народному господарстві республіки за досліджуваній період зросла на 73,0%, обсяг валової продукції збільшився в 2,6 раза, а продукції машинобудування і металообробки — в 3,4 раза [7, 1959, с. 59]. Протягом п'ятої і за три роки шостої п'ятирічок стали до ладу 1090 великих підприємств, було споруджено Миронівську, Придніпровську, Слав'янську, Луганську, Старобешівську теплові електростанції, Каховську і Кременчуцьку ГЕС. Почали діяти 263 шахти, найбільший в Європі Роздольський сірчаний комбінат, понад 100 заводів і фабрик харчової промисловості [9, с. 259, 261, 267, 273, 281]. Своєю працею робітничий клас України зробив гідний внесок у створення матеріально-технічної бази розвинутого соціалізму.

Список джерел і літератури: 1. *Ленін В. І.* Карл Маркс. — Повне збір. тв., т. 26. 2. КПСС в резолюціях і рішеннях съездів, конференцій і пленумів ЦК, т. 6, 7. М., Политиздат, 1971. 3. Рішення партії і правительства по хозяйственным вопросам (1917—1967 гг.). Сб. документов за 50 лет, т. 4. М., Политиздат, 1968. 4. Постанова ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції». К., Політвидав України, 1977. 5. Збірник постанов і розпоряджень уряду Української Радянської соціалістичної республіки. К., Держполітвидав УРСР, 1954, № 15—16. 6. Народне господарство Української РСР. Стат. зб. К., Статистика, 1957. 7. Народне господарство Української РСР в 1959, 1960, 1961, 1965 рр. К., Статистика. 8. Народне гос-

подарство Української РСР у семирічці. Стат. зб. К., Вид-во АН УРСР, 1960. 9. Розвиток народного господарства Української РСР (1917—1967), т. 2. К., Наукова думка, 1967. 10. Народное хозяйство СССР в 1970 году. Стат. ежегодник. М., Статистика, 1971. 11. Народне господарство Української РСР. Ювілейний стат. щорічник. К., Техніка, 1977. 12. *Кудлай О. С.* Робітничий клас України за відбудову і розвиток промисловості у післявоєнний період. К., 1965. 13. *Мягвійчук М. М.* Організаторська робота партії у промисловості України (1952—1958). К., 1966. 14. *Романцов В. О.* Робітничий клас Української РСР (1946—1970). К., 1972. 15. *Юрчук В. І.* Боротьба КП України за відбудову і розвиток народного господарства (1945—1952). К., 1965. 16. Правда, 1962, 1955. 17. Молодь України, 1955, 1958. 18. Український історичний журнал, 1968. 1971. 19. Професійно-технічне образование, 1956. 20. Партійний архів Інститута історії партії Центрального Комітету Комуністическої партії України, ф. 582. 21. Центральний державний архів Жовтневої соціалістичної революції УРСР.

Е. Г. КОЛЕСНИК

МЕМУАРИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РОСІЙСЬКОГО БЮРО ЦК РСДРП В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914 — ЛЮТИЙ 1917 рр.)

Діяльність партії більшовиків у роки імперіалістичної війни досить широко висвітлена в історико-партійній літературі, однак деякі питання вимагають уточнення і дальшої розробки. Це стосується, насамперед, роботи Російського бюро ЦК РСДРП.

Один з дослідників проблеми — І. М. Дажина відзначає, що основні труднощі її вивчення пов'язані з недостатньою джерелознавчою базою [8, с. 270]. На наш погляд, для такого твердження є підстави, оскільки відомі документи, а також листування партійних діячів не повністю розкривають роботу Бюро в роки імперіалістичної війни. Ми вважаємо, що доповнити висвітлення проблеми можна шляхом дослідження мемуарів, присвячених діяльності партії більшовиків у даний період.

В історичній літературі, виданій за останні роки виділяються три періоди діяльності Російського бюро ЦК в роки першої світової війни: з початку війни до 5 листопада 1914 р.; з осені 1915 р. до початку весни 1916 р.; з листопада 1916 р. до перемоги Лютневої революції [3, с. 61—73; 8, с. 269—282; 15, с. 316—320; 22, с. 41—44]. Тому мемуарну літературу з проблеми доцільно також поділити відповідно на три групи. До першої слід, насамперед, віднести мемуари більшовиків — членів IV Державної думи: О. Є. Бадаєва, Г. І. Петровського, Ф. М. Самойлова, а також спогади Н. К. Крупської і Г. Л. Шкловського [5; 6; 17; 18; 19; 12, 24]; до другої — спогади А. А. Андреева, С. І. Гопнер, А. І. Єлізарової, В. М. Залежського, О. Г. Шляпникова [4, 7; 9; 10; 25; 26; 27] і частково Н. К. Крупської; до третьої — мемуари Т. К. Кондратьєва, М. Ф. Свешникова, О. Д. Стасової [11, 20; 21], а також названі спогади А. А. Андреева, А. І. Єліза-

рової, Н. К. Крупської і О. Г. Шляпникова. Деякі мемуари, в яких висвітлюються кілька етапів діяльності Бюро ЦК, дають досить повну уяву про його роботу по керівництву партійними організаціями країни в досліджуваний період, а також про зв'язки з закордонним центром на чолі з В. І. Леніним.

Особливе значення має дослідження мемуарів для визначення першого складу Російського бюро ЦК років війни. В історико-партійній літературі тільки в 1964 р. була висловлена думка про діяльність Бюро з перших днів війни [23, с. 91—92]. В основному вона ґрунтувалася на мемуарних даних. Пізніше дослідники стали досить широко використовувати спогади учасників подій як джерело для визначення першого складу Бюро ЦК в досліджуваний період [3, с. 62; 8, с. 271—275]. У даному випадку мемуари є основним і майже єдиним джерелом. Ще у 1924 р. О. Є. Бадаєв писав про існування з самого початку війни Російського бюро ЦК РСДРП в особі більшовицької фракції IV Державної думи [5, с. 91]. В іншій книзі він докладніше зупиняється на цьому питанні, висвітлюючи ряд організаційних моментів діяльності першого складу Бюро ЦК [6, с. 366, 369—370]. Ф. М. Самойлов безпосередньо вказує на те, що фракція більшовиків разом з кількома уповноваженими ЦК підтримувала зв'язок з закордоном і найбільшими партійними організаціями на місцях, будучи до листопада 1914 р. «основним організуючим і керуючим... центром усього революційного робітничого руху...» [18, с. 3]. Велику цінність для дослідника мають спогади Н. К. Крупської про те, що В. І. Ленін 6 вересня 1914 р. передав свої тези про війну Ф. М. Самойлову для «російської частини ЦК» [12, с. 243—244]. Г. Л. Шкловський пише, що в середині жовтня 1914 р. «російська частина ЦК» підтримала ленінські тези про війну [24, с. 138]. Таким чином, дані, що містяться в мемуарній літературі переконливо свідчать про існування Російського бюро ЦК РСДРП з перших днів війни.

Серед напрямків діяльності Бюро ЦК першого складу для нас найбільший інтерес має його організаційна робота, зокрема, нарада «п'ятірки»* з партійними працівниками у Нейволі (30 вересня — 1 жовтня 1914 р.), яка, за словами Ф. М. Самойлова, виступила в ролі керівного органу [19, с. 276—277]. Після цієї наради виникає питання про необхідність підготовки і проведення Всеросійської загальнопартійної наради з метою сприяння відновленню і зміцненню партійних організацій на місцях і налагодженню міцних зв'язків периферії з центральними органами партії. Дані про цю важливу подію містять спогади О. Є. Бадаєва [6, с. 369—370] і Г. І. Петровського [17, с. 23].

Арешт депутатів-більшовиків після закінчення наради припинив діяльність Російського бюро ЦК РСДРП. В. І. Ленін, занепокоений цим, ставить питання про відновлення роботи

* Члени більшовицької фракції IV Державної думи.

Бюро. Він пише: «Правда» виховала тисячі свідомих робітників, з яких всупереч усім труднощам підбереться знову колектив керівників — російський ЦК партії» [1, с. 35]. В цих лєнінських словах — не тільки постановка питання про відновлення Російського бюро, але й глибока віра в успіх справи.

Незабаром більшовики Росії розгорнули роботу по відновленню керівного партійного центру. Найбільш докладні дані про це містяться в мемуарах О. Г. Шляпникова, який у той час був уповноваженим ЦК в Росії [25, с. 92, 98—99]. Досить гостро стояло питання про добір працівників для Бюро ЦК. А. І. Єлізарова згадує, що ряд кандидатур погоджувався з В. І. Лєніним, і це позитивно вплинуло на визначення складу Бюро [9, с. 178—179]. О. Г. Шляпников більш докладно зупиняється на розподілі обов'язків між його членами [25, с. 183]. В кінці жовтня — на початку листопада 1915 р. Російське бюро ЦК РСДРП приступило до роботи.

У цей період Бюро спрямовує зусилля на налагодження міцних контактів з закордонним центром і з місцевими партійними організаціями. В. І. Лєнін, перебуваючи за кордоном, надавав великого значення партійним зв'язкам з Росією. Ще наприкінці серпня 1915 р. він писав: «Найважливіше — міцні, постійні зносини» (1, с. 127). Матеріал про зв'язки Бюро ЦК з В. І. Лєніним міститься у спогадах А. І. Єлізарової, яка відала листуванням [9]. Цінним є те, що А. І. Єлізарова наводить повний текст своїх листів, в яких досить докладно йдеться про стан справ у Росії [9, с. 182—195].

Для зміцнення зв'язків В. І. Лєнін посилав в Росію таких партійних працівників, як С. І. Гопнер, О. Ф. Розмирович, В. О. Тихомирнов та ін. Про це пише С. І. Гопнер, яка виїхала в Росію, маючи цілий ряд доручень від В. І. Лєніна [7], серед яких найважливішим було зміцнення зв'язків закордонного центру з Бюро ЦК, а також з деякими місцевими організаціями [7, с. 63]. Певний матеріал про відносини ЦК з Російським бюро у досліджуваній період містять спогади Н. К. Крупської [12, с. 272—273, 277], а також у мемуарах А. А. Андрєєва, який докладно описує звіт О. Г. Шляпникова на одному з засідань Петербурзького комітету РСДРП на початку січня 1916 р. про поїздку за кордон і зв'язки з В. І. Лєніним [4, с. 13—14]. Про зв'язки Російського бюро з периферією найбільше матеріалу можна знайти в одній з робіт О. Г. Шляпникова, який за дорученням Бюро їздив у Москву, Нижній Новгород і Сормово [25, с. 184—188].

Та все ж за короткий час свого існування другий склад Бюро не зміг налагодити широких контактів з місцевими партійними організаціями і зміцнити свої організаційні основи. Очевидно, тільки це стало підставою для відомого висловлювання А. І. Єлізарової про «непрацездатність» Бюро [9, с. 190], адже не можна забувати про те, що останнє в досліджуваній період

здійснило значну роботу по організації бойкоту військово-промислових комітетів і розповсюдженню нелегальної літератури [8, с. 280]. Після ряду арештів у лютому 1916 р. Бюро ЦК знову припинило свою роботу, і В. І. Ленін докладає максимум зусиль для її швидкого відновлення. В одному з листів до О. Г. Шляпникова на початку жовтня 1916 р. він накреслив конкретний план діяльності Бюро, всебічно обґрунтовуючи його теоретичні, тактичні і організаційні завдання [1, с. 286—290]. Говорячи про останні, В. І. Ленін підкреслив: «Найболючіше місце тепер: слабкість зв'язку між нами і керівними робітниками в Росії... Кількістю зв'язків у кожному місті виміряється успіх...» [1, с. 289].

Найбільш докладні дані про відновлення діяльності третього складу Бюро ЦК (листопад 1916 р. — лютий 1917 р.) містяться в роботах О. Г. Шляпникова — безпосереднього учасника подій. Як і раніше, головним було питання про добір партійних працівників. Однак, за словами О. Г. Шляпникова, розв'язувалося воно значно легше, оскільки збереглося «багато ланок старого апарату...» [25, с. 247]. О. Г. Шляпников вбачає у цьому заслугу попереднього складу Бюро. Між тим головну роль у збереженні ланок старого апарату відіграла значно зміцнена на той час столична партійна організація, насамперед, Петербурзький комітет РСДРП. О. Г. Шляпников наводить дані про створення колегії Бюро у складі В. М. Молотова, П. А. Залуцького і його самого [26, с. 71]. Ці дані знаходять підтвердження у спогадах А. І. Єлізарової [9, с. 191].

Слід відзначити значно зрослий рівень організаційної роботи третього складу Бюро, що знайшло відображення в мемуарній літературі. Багато матеріалу міститься в спогадах О. Г. Шляпникова, який зосереджує увагу на питаннях встановлення і зміцнення контактів з партійними організаціями Москви, Нижнього Новгорода, Сормова, Катеринослава, Донбасу [25, с. 279—280, 282—291], Харкова, Іваново-Вознесенська, Уралу, Сибіру тощо [26, с. 26—27, 29—30, 33]. Найбільш детально висвітлені питання зв'язку з Московською організацією РСДРП, а також засоби встановлення партійних контактів [26, с. 25]. Важливим завданням Бюро було налагодження міцних зв'язків з закордонним центром, особисто з В. І. Леніним. Основний матеріал про це міститься у спогадах О. Г. Шляпникова, який зокрема, пише, що в грудні 1916 р. Бюро надіслало В. І. Леніну три листи з докладною інформацією про стан справ у Росії [26, с. 34—35]. Є також свідчення Н. К. Крупської про листування ЦК і Російського бюро ЦК в цей період [12, с. 277].

Особливе місце в мемуарах О. Г. Шляпникова відведено висвітленню зв'язків Російського бюро ЦК з Петербурзьким комітетом РСДРП. Автор відзначає, що тісні контакти між ними (проведення спільних засідань, вироблення єдиного плану дій, взаємні консультації тощо) позитивно впливали на хід органі-

зачійно-партійної роботи [26, с. 71]. У зв'язку з цим слід відзначити помилку В. М. Залежського, який пише, що в цей період стосунки між Бюро ЦК і Петербурзьким комітетом були напруженими [10, с. 164]. З грудня 1915 р. до кінця лютого 1917 р. В. М. Залежський перебував у в'язниці і, ясна річ, не міг знати про контакти Петербурзького комітету і Бюро ЦК наприкінці 1916 — на початку 1917 рр.

Починаючи з 1917 р. робота Російського бюро ЦК стала особливо інтенсивною [26, с. 72]. Наприкінці лютого 1917 р., як відзначає О. Г. Шляпников, наради проводилися щодня, а іноді і по кілька разів на день [27, с. 87]. Це свідчить про велику роботу Російського бюро ЦК по організації революційних сил у період підготовки і здійснення Лютневої революції. У ці дні питання про зв'язки набуло виключного значення. О. Г. Шляпников пише, що інформація про наростання революційного руху надходила в Бюро систематично: із Центрального промислового району — через В. О. Тихомирнова, із Сибіру — через О. Д. Стасову, із півдня України — через Ю. Х. Лутовинова і т. д. [27, с. 60—61].

О. Г. Шляпников докладно описує діяльність Російського бюро ЦК з 23 по 27 лютого 1917 р., пише про щоденні спільні засідання Бюро і Петербурзького комітету РСДРП, яскраво передає характер обстановки в партійних організаціях столиці, наростання революційного підйому мас [27, с. 66—68, 75, 87, 101, 109, 119]. Викликає інтерес факт передачі повноважень ЦК (після арешту більшості його членів 26 лютого 1917 р.) Вибірському райкому РСДРП, що було здійснено за ініціативою Російського бюро ЦК [27, с. 121—122]. Деякі подробиці цієї події наведено у спогадах М. Ф. Свешникова — одного з тодішніх членів Вибірського райкому [20, с. 84—85].

У цій статті ми не торкаємося питань висвітлення в мемуарах діяльності Бюро ЦК у період після перемоги Лютневої революції, оскільки це може бути предметом спеціального дослідження.

Підводячи підсумки організаційної діяльності Російського бюро ЦК в роки першої світової війни, доречно навести висловлювання О. Д. Стасової, яка відзначала, що Бюро під керівництвом В. І. Леніна було важливим «робочим органом, який здійснював практичне керівництво партійною роботою в Росії» [21, с. 87].

Дослідження мемуарної літератури, присвяченої організаційній діяльності Російського бюро ЦК РСДРП в роки першої світової війни, дає можливість зробити такі висновки:

Спроба дати періодизацію діяльності Бюро в роки війни вперше зроблена саме в мемуарній літературі. О. Г. Шляпников виділив два періоди роботи Бюро в досліджуваній період (з осені 1915 р. по лютий 1916 р., і з листопада 1916 р. до кінця лютого 1917 р.). О. Є. Бадаєв аргументовано довів, що Бюро

ЦК в особі більшовицької фракції IV Державної думи діяло із перших днів війни до 5 листопада 1914 р., виділивши тим самим ще один важливий етап у його роботі. Це положення підтверджується у цілому ряді інших робіт мемуарного характеру.

Найбільш докладно висвітлюють проблему (особливо питання діяльності Бюро ЦК другого і третього складів) мемуари О. Г. Шляпникова. Істотно доповнюють його дані спогади А. І. Єлізарової, Ф. М. Самойлова, Н. К. Крупської, С. І. Гоннер і ін. Особливо це стосується висвітлення питань зв'язку Бюро з Закордонним ЦК на чолі з В. І. Леніним, а також засобів налагодження партійних контактів.

У мемуарах вперше наведено дані про всі три склади Російського бюро ЦК в роки війни, причому не тільки про кількість членів Бюро: автори називають їх імена, що особливо важливо.

Слід відзначити і недоліки, які мають місце у ряді робіт. Так, О. Г. Шляпников явно перебільшує свою роль у відновленні діяльності другого і третього складів Бюро, налагодженні зв'язків тощо. Однак відомо, що в роботі Бюро того часу активну участь брали А. І. Єлізарова; М. І. Ульянова, В. М. Молотов, О. Д. Стасова, П. А. Залуцький і багато інших. Є деякі неточності в мемуарах В. М. Залезького [10, с. 16].

Таким чином, дослідження мемуарної літератури, присвяченої організаційній діяльності Російського бюро ЦК РСДРП в роки першої світової війни, дають підставу вважати її, незважаючи на згадані недоліки, одним з найважливіших джерел вивчення проблеми.

Список джерел і літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне збір. творів, т. 49. 2. *История Коммунистической партии Советского Союза*, в 6-ти т. Т. 2. *Партия большевиков в борьбе за свержение царизма. 1904 — февраль 1917 года.* М., Политиздат, 1967. 775 с. 3. *Ауф И. А. В. И. Ленин и Русское бюро ЦК РСДРП (1914 г. — февраль 1917 г.)* — *Вопр. истории КПСС*, 1970, № 9, с. 61—73. 4. *Андреев А. А.* О незабываемом. Очерки революционера-большевика. М., Политиздат, 1972. 231 с. 5. *Бадаев А.* Думская фракция большевиков — «пятерка» в русско-германскую войну. — *Красная летопись*, 1924, № 1, с. 86—91. 6. *Бадаев А. Е.* Большевики в Государственной думе. М., Госполитиздат, 1954. 424 с. 7. *Гоннер С. И.* Партійные поручения Ильича и одна его личная просьба. — В кн.: *Вечно живой. Воспоминания современников о Владимире Ильиче Ленине.* М., Политиздат, 1965, с. 62—64. 8. *Дажина И. М.* Русское бюро ЦК РСДРП в годы первой мировой войны. — В кн.: *Первая мировая война (1914—1918).* М., Наука, 1968, с. 269—282. 9. *Елизарова А. И.* Из переписки Русского бюро ЦК с заграницей в годы войны (1915—1916 гг.). — *Пролетарская революция*, 1930, № 7—8, с. 177—195. 10. *Залезский В.* Из воспоминаний подпольщика. Харьков, Пролетарий, 1931. 217 с. 11. *Кондратьев Т.* Воспоминания о подпольной работе в Петрограде. — *Красная летопись*, 1923, № 7, с. 30—70. 12. *Крупская Н. К.* Воспоминания о Ленине. 2-е изд. М., Политиздат, 1972. 50 с. 13. *Лейберов И. П.* О революционных выступлениях петроградского пролетариата в годы первой мировой войны и Февральской революции. — *Вопр. истории*, 1964, № 2, с. 63—77. 14. *Лейберов И. П.* О возникновении революционной ситуации в России в годы первой мировой войны. — *История СССР*, 1964, № 6, с. 33—59. 15. *Миц И. И.* История Великого Октября, т. 1. *Свержение самодержавия.* М., Наука, 1967. 930 с. 16. *Партия большевиков в годы первой мировой войны, Свержение монархии в России.* М. Госполитиздат, 1963. 263 с.

17. *Петровский Г. И.* Наш мудрый вождь. М., Политиздат, 1970. 96 с. 18. *Самойлов Ф. Н.* Фракция большевиков IV Государственной думы в ссылке. М., ОГИЗ. — Молодая Гвардия, 1931. 96 с. 19. *Самойлов Ф. Н.* По следам минувшего. М., Госполитиздат, 1954. 383 с. 20. *Свейников Н. Ф.* Выборгский районный комитет РСДРП в 1917 г. — В кн.: В огне революционных боев. Районы Петрограда в двух революциях 1917 г. М., Мысль, 1967, с. 81—90. 21. *Стасова Е. Д.* Страницы жизни и борьбы. М., Госполитиздат, 1960. 128 с. 22. *Тютюкин С. В.* Война, мир, революция. Идеиная борьба в рабочем движении России 1914—1917 гг. М., Мысль, 1972. 304 с. 23. *Чигринский М. С.* О существовании Русского бюро ЦК РСДРП в начале первой мировой войны. — *Вопр. истории КПСС*, 1964, № 3, с. 91—92. 24. *Шкловский Г. Л.* Бернская конференция. Владимир Ильич накануне конференции. — *Пролетарская революция*, 1925, № 5, с. 134—149. 25. *Шляпников А.* Канун семнадцатого года, ч. 1. М.—Пг., 1923. 300 с. 26. *Шляпников А.* Канун семнадцатого года, ч. 2. М.—Пг., 1923. 180 с. 27. *Шляпников А.* Семнадцатый год, кн. 1. М.—Пг., 1923. 348 с.

Л. Ф. БОРТНИКОВ

МАТЕРІАЛИ І ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ПАРТКОНФЕРЕНЦІЇ ЯК ІСТОРИКО-ПАРТІЙНЕ ДЖЕРЕЛО

Важливою умовою дальшого розвитку і вдосконалення історико-партійної науки є використання історичних джерел, поглиблення розробок джерелознавства історії партії [6, с. 4]. Найціннішою частиною джерельної бази історії Комуністичної партії Радянського Союзу є матеріали її з'їздів і конференцій — надбання колективної думки, колективної мудрості нашої партії. Але вивчені вони недостатньо. Особливо документи з'їздів і конференцій республіканських партійних організацій, в тому числі і Комуністичної партії України.

Вивчати матеріали з'їздів і конференцій КПРС необхідно і для продовження розробок багатьох історико-партійних проблем. Зокрема, велике значення має наукове дослідження досвіду партії по будівництву соціалістичного суспільства у нашій країні.

Керуючись ленінським планом побудови соціалізму в СРСР і історичними рішеннями XIV з'їзду ВКП(б), Комуністична партія України очолила боротьбу українського народу за здійснення соціалістичної індустріалізації республіки. У розв'язанні цього завдання важливу роль відіграла I Всеукраїнська конференція КП(б)У, що проходила 17—20 жовтня 1926 р. у Харкові. Основним завданням конференції було підведення підсумків діяльності партійної організації України по здійсненню рішень XIV з'їзду ВКП(б) і IX з'їзду КП(б)У.

Конференція проходила в обстановці гострої боротьби партії проти троцькістсько-зінов'євського антипартійного блоку, сформованого літом 1926 р., до якого примкнули залишки розгромленої раніше «робітничої опозиції» і група «демократичного централізму» [8, с. 380]. Разом з іншими об'єктивними і суб'

ективними обставинами ці загальні історичні умови досить вплинули на роботу конференції.

І Всеросійська партконференція привернула увагу радянських істориків. Її робота висвітлена в брошурі і окремих статтях [9; 7]. Однак в джерелознавчому плані матеріали конференції не вивчались. У даній статті поставлено завдання класифікувати і дати характеристику документам конференції як історико-партійного джерела.

Основою джерелознавчого аналізу є стенографічний звіт про роботу конференції [1]. Його було видано у 1926 р. (через два місяці після закінчення роботи конференції) тиражем 3000 екземплярів. У ньому досить повно представлені усі матеріали конференції. Їх можна поділити на доповіді, резолюції, виступи в дебатах, привітання та доповнюючі матеріали.

Всього відбулося 9 засідань. Увечері 17 жовтня на першому засіданні було затверджено порядок денний. На розгляд виносилось три питання: чергові завдання партійної роботи, про господарське становище, підсумки і перспективи роботи профспілок. Назви доповідей, заслуханих на конференції, повністю відповідали порядку денному.

У доповіді, проголошеній на першому засіданні конференції, було висвітлено питання про роботу партії в масах і внутріпартійне становище, в тому числі і такі важливі, як діяльність Компартії України по поліпшенню матеріального становища трудящих республіки, посилення впливу партії серед робітників, сільської бідноти і середняків; про форми і методи партійного керівництва масовими організаціями трудящих. Наведені у доповіді дані соціального складу парторганізації України свідчили про посилення її впливу серед широких трудящих мас. Про це говорить той факт, що тільки з 1 січня 1924 р. по 1 липня 1926 р. кількість робітників у лавах КП(б)У зросла з 56 до 67,2% [1, с. 30].

У доповіді гостро викривалась антипартійна діяльність троцькістсько-зінов'євського блоку, корінна розбіжність опозицій з партією. Багато уваги приділялось питанням історичної законності Жовтневої революції, союзу робітничого класу з селянством, організаційній основі партії і т. п. Доповідь доповнювали вісім діаграм, у яких наводились порівняльні дані про зростання Компартії України у 1918—1926 рр., динаміка соціального і національного складу партійних рядів, дані про випуск промислової продукції і зростання заробітної плати трудящих.

З другою доповіддю на четвертому засіданні конференції вранці 19 жовтня виступив голова Ради Народних Комісарів Української РСР В. Я. Чубар. Доповідач висвітлив керівництво республіканською парторганізацією розвитком соціалістичної економіки. Факти свідчили, що трудящі України під керівництвом КП(б)У, виконуючи загальнопартійні директиви, до-

сягли значних успіхів. Усуспільнена частка промисловості у 1925—1926 рр. становила 82% [1, с. 172]. Продукція усього господарства України за згаданий період, порівнюючи з 1913 р., складала 91% [1, с. 166].

На сьомому засіданні 20 жовтня було заслухано третю доповідь. З нею виступив голова Української Ради профспілок А. Ф. Радченко. Він доповів про діяльність і перспективи розвитку профспілок України.

Інтенсивний розвиток промисловості сприяв припливу на промисловість республіки великої кількості нових робітників. Якщо на 1 січня 1924 р. їх було 1 млн. 60 тис., то на 1 квітня 1926 р. — уже 1 млн. 586 тис. чоловік [1, с. 289].

Значно зросла і профспілкова організація республіки. На 1 липня 1926 р. вона об'єднувала 19775752 чоловік [1, с. 293]. До її складу входили як робітники, так і безробітні. Першочерговим завданням профспілок за тих умов було «матеріальний захист інтересів робітничих мас» [1, с. 289]. Визначаючи перспективу в роботі профспілок, доповідач підкреслив, «...що наше завдання не стільки говорити про нові завдання, скільки про практичне виконання тих рішень, які було винесено XIV і IX з'їздами» [1, с. 298].

Широке коло питань, аргументованість положень і висновків, численні статистичні і фактичні дані, поінформованість доповідачів, що обіймали відповідальні посади у керівних партійних, господарських і профспілкових органах республіки, ставлять доповіді, як історико-партійні джерела, на перше місце серед документів конференції. Основні положення доповідей, а також ряд питань, поставлених виступаючими, знайшли своє відображення у резолюціях конференції.

Чотири резолюції («Про внутріпартійне становище і про фракційну роботу опозиції», «Про господарське становище», «Про Дніпробуд», «Підсумки і перспективи роботи профспілок»), прийняті делегатами по доповідях, були затверджені на останньому, дев'ятому засіданні 21 жовтня [1, с. 364—394]. Вони друкувалися як окремими виданнями у 1932 і 1933 рр. [2; 3], так і у збірниках [4; 5].

Резолюція про внутріпартійне становище та про фракційну роботу опозиції складалася з трьох розділів. У ній давалася оцінка загального становища країни і чергових завдань ЦК(б)У, викривалася діяльність опозиції, ставилося завдання дальшої боротьби з антиленінськими течіями в середині партії [1, с. 372].

В резолюції «Про господарське становище» підводились підсумки розвитку економіки Радянської України у 1925—1926 рр. і намічались кінцеві завдання економічної політики на наступний рік. Зокрема, вказувалось, що «конференція вважає за необхідне приступити до здійснення проекту Дніпровської гідро-

електростанції і шлюзів в поточному господарському році» [1, с. 382].

Всебічне обґрунтування необхідності будівництва електростанції для розвитку промисловості і усього народного господарства СРСР дано у спеціальній резолюції «Про Дніпробуд» [1, с. 382—383].

У резолюції «Підсумки і перспективи роботи профспілок» констатувалось, «що робота профспілок за період, що минув з часу XIV з'їзду ВКП(б) і IX з'їзду КП(б)У, цілком підтвердила правильність рішень з'їзду [1, с. 421]. Як історико-партійне джерело ця резолюція містить дані про основні здобутки та недоліки у роботі профспілок України, основні напрямки, форми і методи безпосередньої діяльності профспілок, питання партійного керівництва ними тощо.

У дебатах виступило 73 чоловіки. Виступили ті, що твердо дотримувалися генеральної лінії партії, їх було більшість, і ті, що приєдналися до троцькістсько-зінов'євського блоку, — їх було меншість. Ось чому промови виступаючих вимагають особливої уваги. Необхідною умовою використання їх як історичного джерела є з'ясування ідеологічної спрямованості кожної промови, визначення відповідності власної точки зору промовця і позицією організації, що його делегувала, суворого дотримування принципу партійності.

Більшість виступаючих у дебатах по-діловому, принципово і твердо підтримували ленінську лінію ЦК партії проти опозиціонерів. У заключному слові Г. І. Петровський вказував, що, крім одного-двох товаришів, запрошених на конференцію з дорадчим голосом, усі делегати (з ухвальним і дорадчим голосом) дружно працювали над зміцненням і розгортанням нових форм боротьби за соціалізм [1, с. 394]. Виступи мали багатий фактичний матеріал про діяльність партійних організацій на місцях, спрямовану на втілення в життя рішень XIV з'їзду ВКП(б) і IX з'їзду КП(б)У. Вони показали, як місцеві парторганізації ставились до проблем, що стояли перед партією і народом, до опозиції. Виступи свідчили, що комуністи України досить вирости, щоб дати опозиції належну відсіч [1, с. 82].

Делегати показали монолітну єдність трудящих республіки навколо ленінського ЦК партії.

Виступаючі в обговоренні доповідей наголошували також на ряді важливих питань, які хвилювали місцеві парторганізації. Зокрема, вказувалось на необхідність поліпшення організації і проведення політосвіти, вдосконалення форм і методів партійного керівництва масами, посилення партійного керівництва економічним розвитком у місті і на селі, боротьби з бюрократизмом та ін.

В. Ауссема, Н. Голубенко, І. Дашковський і Н. Лобанова належали до іншої групи делегатів. Саме їх мав на увазі Г. І.

Петровський, говорячи про опозицію, яка у питаннях практичної роботи наочно показала безплідність своєї думки, неспроможність врахувати реальні можливості [1, с. 395].

У виступах делегатів, які твердо дотримувались генеральної лінії партії, йшлося про методи, до яких вдавались опозиціонери. Це надмірна брехня, явне підтасування фактів, а потім віднесення їх до загального правила і т. п. Джерела, якими користувались вони, визначити важко. Як говорив В. Я. Чубар: «Якими джерелами користувався Дашковський — навіть він сам не може сказати. Навіть не можна перевірити» [1, с. 277]. Це ж можна сказати і про виступи інших опозиціонерів. Гнівне засудження, репліки із залу, зауваження з президії передають атмосферу, яка панувала на конференції під час виступів опозиціонерів.

На жаль, у стенограмі відсутні ловні дані про кожного виступаючого у дебатах. Крім того, у багатьох випадках в опублікованих матеріалах допущено деякі неточності в написанні імен, зовсім не вказано ініціали, не завжди названі організації, які направляли делегатів, і т. п. Для уникнення цих недоречностей, а також з метою залучення унікальних історичних джерел вивчення матеріалів самої конференції необхідна робота з матеріалом, який міститься у додатку до стенографічного звіту. У ньому названі затверджені конференцією документи об'єднаного пленуму ЦК і ЦК КП(б)У, що відбувся напередодні її відкриття, наведено п'ять таблиць, які характеризують склад делегатів і списки делегатів з ухвальними і дорадчими голосами. Майже дві третини делегатів конференції (65,9%) за своїм соціальним станом були з робітників [1, с. 410], 62,6% брали участь у підпільній роботі, більше половини яких (56,5%) під час боротьби за перемогу соціалістичної революції піддавались репресіям [1, с. 412]. Ці і інші дані, що містяться в таблицях, свідчать, що саме склад делегатів в значній мірі сприяв успішній роботі конференції.

Списки делегатів служать джерелом виявлення географії парторганізацій, виступаючих у дебатах, а виступи у дебатах допомагають уникнути деяких неточностей, допущених при виданні стенографічного звіту [1, с. 413, 414].

Крім перелічених, слід вказати на неточності у стенограмі конференції. Пропонуючи комісію для підготовки проекту резолюції по третій доповіді у складі 13 чоловік, голова називає персонально 21 прізвище [1, с. 363]. Вимагає уточнення кількісний склад делегатів. При відкритті конференції вказувалося, що прибуло 145 делегатів з ухвальним і 198 з дорадчим голосом [1, с. 3]. У допоміжних матеріалах наводяться дані відповідно 138 і 228 делегатів [1, с. 410—415], у збірнику «Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК» — 145 і 237 [5, с. 426].

Привітання на адресу конференції [1, с. 8—10] демонструють безмежну відданість робітничого класу, усіх трудящих своєму випробуваному авангардові — більшовицькій партії, служать свідченням віри у колективну мудрість партії, інтернаціональну солідарність у боротьбі партії з опортунізмом.

Матеріали I Всеукраїнської партконференції свідчать, що вона відіграла важливу роль у дальшому зміцненні партійних рядів, мобілізації широких мас трудящих республіки на виконання завдань, поставлених XIV з'їздом ВКП(б) і IX з'їздом КП(б)У.

Матеріали конференції є важливішим історико-партійним джерелом. Документи конференції — це змістовні історичні джерела вивчення як роботи самої конференції, так і цілого ряду проблем історії і діяльності Комуністичної партії України.

Список джерел і літератури: 1. Перша Всеукраїнська конференція Комуністичної партії (більшовиків) України (17—21 жовтня 1926 р.) Стенографічний звіт. Х., ДВУ, 1926. 419 с. 2. КП(б) України. Всеукраїнська конференція 1-а, 1926. Резолюції. Х., Прапор, 1932. 3. Перша Всеукраїнська конференція КП(б)У. 77—21 жовтня 1926 р. Резолюції. Партвидав ЦК КП(б). 1933. 4. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій. 1918—1956. К. Держвидав УРСР, 1958. 5. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т. 1. К. Політвидав України, 1976. 6. *Варшавчик М. А.* Источниковедение истории КПСС. (Учеб. пособие). М., Высшая школа, 1973. 7. *Коломійченко І. І.* Перша Всеукраїнська конференція КП(б)У 17—21 жовтня 1926 р. — *Комуніст України*, 1960, № 5, с. 80—89. 8. *Очерки истории Коммунистической партии Украины*. 4-е изд. доп. К., Политиздат України, 1977. 9. *Рогущин С. О.* Перша Всеукраїнська конференція КП(б)У. К., Політвидав України, 1968.

ЗМІСТ

<i>Терещенко Н. В.</i> Навіки разом	3
<i>Мокляк Л. М. В. І. Ленін і радянський вчитель</i>	11
<i>Сурін О. О.</i> З досвіду роботи Компартії України по добору і розстановці ідеологічних кадрів (1966—1970)	16
<i>Подсадна А. І.</i> Піклування Компартії України про підвищення ролі радіо і телебачення у зміцненні дружби народів СРСР (1961—1966)	19
<i>Бондарев Є. О.</i> Посилення уваги партії до впровадження наукових досягнень у сільськогосподарське виробництво (1959—1970)	26
<i>Луцик Л. І.</i> Діяльність партійних організацій України по впровадженню досягнень науки і техніки у промислове виробництво в 1966—1970 рр.	32
<i>Кравцов А. І.</i> З досвіду роботи партійних організацій України по зміцненню зв'язку науки з виробництвом (1966—1970)	39
<i>Глаголь Р. В.</i> Про керівну роль партійних організацій у підготовці кваліфікованих робітників в умовах виробництва (1966—1970)	46
<i>Ляшенко В. Г.</i> Масово-політична робота партійних організацій України по поліпшенню якості продукції і посиленню режиму економії (1971—1975)	50
<i>Кисельов Є. Л.</i> Критика буржуазних фальсифікацій керівної ролі КПРС у політичній системі розвинутого соціалізму	56
<i>Колотев В. В.</i> До питання про історіографію діяльності КПРС по розвитку соціалістичного змагання	62
<i>Попов Г. М., Лукаш С. Ю.</i> Історіографія братерського співробітництва КПРС і БКП у розвитку народної освіти і науки (1944—1977)	68
<i>Карпов А. Н.</i> Діяльність партійних організацій України по добору, розстановці і вихованню партійних кадрів у 1966—1970 рр. (історіографічний огляд)	74
<i>Шаблій О. П.</i> Деякі прийоми відбору й аналізу періодичної преси як джерела вивчення історії комсомолу України в період будівництва соціалізму в СРСР (1926—1937)	80
<i>Євсєєв Є. Т.</i> Про роль комсомолу України у зміцненні союзу робітничого класу і селянства в період підготовки масового колгоспного руху	85
<i>Саржан А. О.</i> Зміцнення і вдосконалення методів роботи партійних організацій КП(б)У в роки першої п'ятирічки	90
<i>Танків В-Г. Х.</i> Партійне керівництво організацією взаємодії партизанів і підпільників з частинами Червоної Армії під час визволення Лівобережної України	96
<i>Смирнов В. В.</i> Інтернаціональне виховання воїнів-авіаторів у період визволення народів Європи від фашизму	103
<i>Головань М. Д.</i> Про організаторську роботу Компартії України по забезпеченню змін у складі робітничого класу республіки (1951—1958)	109
<i>Колесник Е. Г.</i> Мемуари як джерело вивчення організаційної діяльності Російського бюро ЦК РСДРП в роки першої світової війни	115
<i>Бортніков Л. Ф.</i> Матеріали I Всеукраїнської партконференції як історико-партійне джерело	121

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Терещенко Н. В.</i> Навеки вместе	3
<i>Мокляк Л. Н. В. И. Ленин и советский учитель</i>	11
<i>Сурин А. А.</i> Из опыта работы Компартии Украины по подбору и расстановке идеологических кадров (1966—1970)	16
<i>Подсадна А. И.</i> Забота Компартии Украины о повышении роли радио и телевидения в укреплении дружбы народов СССР (1961—1966)	19
<i>Бондарев Е. А.</i> Усиление внимания партии к внедрению научных достижений в сельскохозяйственное производство (1959—1970)	26
<i>Луцик Л. И.</i> Деятельность партийных организаций Украины по внедрению достижений науки и техники в промышленное производство в 1966—1970 гг.	32
<i>Кравцов А. И.</i> Из опыта работы партийных организаций Украины по укреплению связи науки с производством (1966—1970)	39
<i>Глаголь Р. В.</i> О руководящей роли партийных организаций в подготовке квалифицированных рабочих в условиях производства (1966—1970)	46
<i>Ляшенко В. Г.</i> Массово-политическая работа партийных организаций Украины по улучшению качества продукции и усилению режима экономии (1971—1975)	5
<i>Киселев Е. Л.</i> Критика буржуазных фальсификаций руководящей роли КПСС в политической системе развитого социализма	56
<i>Колотев В. В.</i> К вопросу об историографии деятельности КПСС по развитию социалистического соревнования	62
<i>Попов Г. М., Лукаш С. Ю.</i> Историография братского сотрудничества КПСС и БКП в развитии народного образования и науки (1944—1977)	68
<i>Карпов А. Н.</i> Деятельность партийных организаций Украины по подбору, расстановке и воспитанию партийных кадров в 1966—1970 гг. (историографический обзор)	74
<i>Шаблий А. П.</i> Некоторые приемы отбора и анализа периодической прессы как источника изучения истории комсомола Украины в период строительства социализма в СССР (1926—1937)	80
<i>Евсеев Е. Т.</i> О роли комсомола Украины в укреплении союза рабочего класса и крестьянства в период подготовки массового колхозного движения	85
<i>Саржан А. О.</i> Укрепление и усовершенствование методов работы партийных организаций КП(б)У в годы первой пятилетки	90
<i>Танкиев В-Г. Х.</i> Партийное руководство организацией взаимодействия партизан и подпольщиков с частями Красной Армии во время освобождения Левобережной Украины	96
<i>Смирнов В. В.</i> Интернациональное воспитание воинов-авиаторов в период освобождения народов Европы от фашизма	103
<i>Головань М. Д.</i> Об организаторской работе Компартии Украины по обеспечению изменений в составе рабочего класса республики (1951—1958)	109
<i>Колесник Э. Г.</i> Мемуары как источник изучения организационной деятельности Русского бюро ЦК РСДРП в годы первой мировой войны	115
<i>Бортников Л. Ф.</i> Материалы I Всеукраинской партконференции как историко-партийных источник	121

зуб-14

**ВЕСТНИК
ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

№ 188

История КПСС

Выпуск 14

(на украинском языке)

Издательство при Харьковском государственном университете
издательского объединения «Вища школа»

Редактор *В. К. Горбатько*
Художній редактор *В. Б. Мартиняк*
Технічний редактор *Л. Т. Момот*
Коректор *Л. П. Пипенко*

Здано до набору 23.03.79 р. Підписано до друку
30.08.79 р. БЦ 09215. Формат 60×90/16. Папір друк.
№ 3. Літ. гарн. Вис. друк. 8 умовн. друк. арк. 9,8 обл-
вид. арк. Тираж 1000 прим. Видавн. № 683. Зам. 546.
Ціна 1 крб. 40 коп.

Видавництво при Харківському державному універси-
теті видавничого об'єднання «Вища школа», 310003,
Харків-3, вул. Університетська, 16.

Харківська міська друкарня № 16 Обласного управління
у справах видавництв, поліграфії і книжкової торгівлі.
310003, Харків-3, вул. Університетська, 16.